
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00004221 8

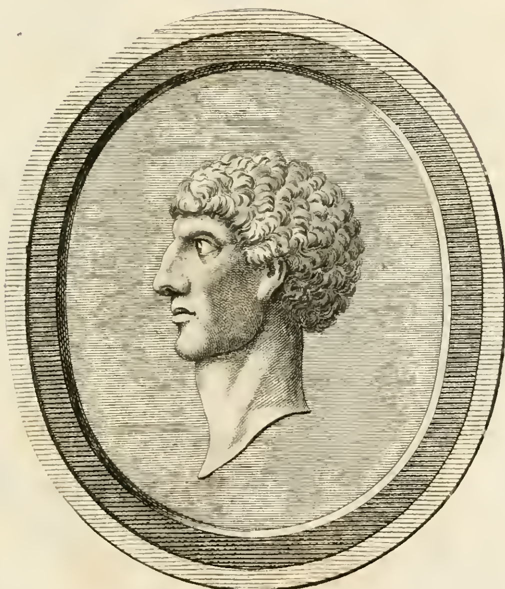
3/4

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES

CUM INTEGRIS

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTIS

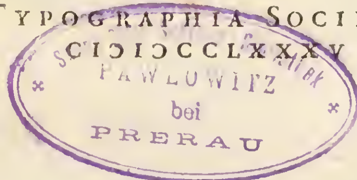

VOLUMEN QUARTUM

BIPONTI

Ex Typographia Societatis

CIↃIↃCCLXXXV

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXII.

EPITOME
LIBRI VICESIMI SECUNDI.

Hannibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amiſſo, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo & tribus noctibus ſine ulla requie iter fecit. C. Flaminius conſul, homo temerarius, contra auſpicia profectus, ſignis militaribus effoſſis, quæ tolli non poterant, & ab equo, quem conſcenderat, per caput devolutus, inſidiis ab Hannibale circumventus, ad Traſimenum lacum cum exercitu cæſus eſt. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincta ſunt. Cum ad nuntium cladis Romae luctus eſſet, duæ matres, ex inſperato receptis filiis, gaudio mortuae ſunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver ſacrum votum. Cum deinde Q. Fābius Maximus dictator, adverſus Hannibalem miſſus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hoſtem, territum adverſis prœliis militem pugnæ committeret, &, opponendo ſe tantummodo, conatus Hannibalis impediret: M. Minucius magiſter equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tanquam

ſegnem et timidum, effecit, ut populi juſſu æquaretur ei cum dictatore imperium: diviſoque exercitu, cum iniquo loco conflixiſſet, & in maximo diſcrimine legiones ejus eſſent, ſuperveniente cum exercitu Fabio Maximo diſcrimine liberatus eſt. quo beneficio victus caſtra cum eo junxit, & *patrem* eum ſalutavit; idemque facere milites juſſit. Hannibal, vaſtata Campania, inter Caſilinum oppidum & Calliculam montem a Fabio clauſus, ſarmentis ad cornua boum alligatis & incenſis, præſidium Romanorum, quod Calliculam inſidebat, fugavit: & ſic transgreſſus eſt ſaltum. idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, cum circumpoſita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem ſuſpectum faceret. Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone conſulibus & ducibus, cum maxima clade adverſus Hannibalem ad Cannas pugnatum eſt: cæſaque eo prœlio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo conſule & ſenatoribus octoginta, conſularibus atque prætoriis aut ædiliciis triginta. Poſt quam cladem cum a nobilibus adoleſcentibus propter deſperationem conſilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui poſtea Africanus nuncupatus eſt, ſtricto ſuper capita deliberantium ferro, juravit, ſe pro hoſte habiturum eum, qui in verba ſua non juraſſet; effecitque, ut omnes minime relictum iri a ſe Italiam jurejurando adſtringerentur. Præterea trepidationem urbis & luctum, & res in Hiſpania meliore eventu geſtas continet. Opimia & Floronia, Veſtales virgines, inceſti damnatæ ſunt. Propter paucitatem vero militum, ſervorum octo millia armata ſunt. captivi, cum poteſtas eſſet redimendi, redemti non ſunt. Varroni obviam itum eſt, & gratiæ actæ, quod de republica non deſperaſſet.

I. JAM ver appetebat, cum Hannibal ex hibernis movit, & nequidquam ante conatus tranſcendere

Apenninum, intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat ſpes, poſtquam pro eo, ut ipſi ex alieno agro raperent agerentque, ſuas terras ſedem belli eſſe, premique utriuſque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petituſque ſæpe principum inſidiis, ipſorum inter ſe fraude, eadem levitate, qua conſenſerant, conſenſum indicantium, ſervatus erat; &, mutando nunc veſtem, nunc tegumenta capitis, errore etiam ſeſe ab inſidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor cauſa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius conſul Romae Idibus Martiis magiſtratum iniit. Ibi cum de republicà retuliſſet, redintegrata in C. Flaminium invidia eſt. *Duos ſe conſules creaſſe, unum habere. quod enim illi juſtum imperium, quod auſpicium eſſe? Magiſtratus id a domo, publicis privatiſque penatibus, Latinis feriis actis, ſacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, ſecum ferre: nec privatum auſpicia ſequi, nec ſine auſpiciis profectum, in externo ea ſolo nova atque integra concipere poſſe.* Augebant metum prodigia ex pluribus ſimul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot ſpicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti ſcipionem, quem manu tenuerat, arſiſſe: & litora crebris ignibus fulſiſſe: & ſcuta duo ſanguine ſudaſſe: & milites quoſdam ictos fulminibus: & ſolis orbem minui viſum: & Præneſte ardentes lapides cœlo cecidiſſe: & Arpis parmas in cœlo viſas, pugnantemque cum luna ſolem: & Capenæ duas

interdiu lunas ortas: & aquas Cæretes ſanguine mixtas fluxiſſe; fontemque ipſum Herculis cruentis manaſſe ſparſum maculis: & in Antiati metentibus cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe: & Faleriis cœlum findi velut magno hiatu viſum; quaque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: ſortes ſua ſponte attenuatas, unamque excidiſſe, ita ſcriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: & per idem tempus Romæ ſignum Martis Appia via ad ſimulacra luporum ſudaſſe: & Capuæ ſpeciem cœli ardentis fuiſſe, lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibuſdam factas, & gallinam in marem, gallum in feminam ſeſe vertiſſe. His, ſicut erant nuntiata, expoſitis, auctoribuſque in curiam introductis, conſul de religione Patres conſuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hoſtiis, partim lactentibus, procurarentur: & uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, cum decemviri libros inſpexiſſent, ut ita fierent, quemadmodum cordi eſſe Divi carminibus præfarentur. Decemvirorum monitu decretum eſt, Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur; & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Soſpitæ Lanuvii majoribus hoſtiis ſacrificaretur; matronæque, pecunia collata, quantum conferre cuique commodum eſſet, donum Junoni Reginae in Aventinum ferrent, lectiſterniumque fieret; quin & libertinæ ut ipſæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus ſuis conferrent.

Haec ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt. postremo Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum, (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus.

II. Dum consul placandis Romæ Diis trahendoque delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, cum aliud longius, ceterum commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitus) admixtis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua modo præirent duces per præaltas fluvii ac profundas voragines, hausti pæne limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant; aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta, & ipsa jacentia passim, morientes. maximeque omnium vi-

giliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Cum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in ſicco feſſa ſternerent corpora, inveniri poſſet; cumulatis in aquas ſarcinis inſuper incumbebant. jumentorum itinere toto proſtratorum paſſim acervi, tantum, quod exſtaret aqua, quærentibus ad quietem, parvi temporis neceſſarium cubile dabant. Ipſe Hannibal, æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus ſuperfuerat, quo altius ab aqua exſtaret, vectus; vigiliis tandem & nocturno humore paluſtrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur. x

III. Multis hominibus jumentiſque fœde amiſſis, cum tandem de paludibus emerſiſſet, ubi primum in ſicco potuit, caſtra locat: certumque per præmiſſos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia eſſe. conſulis deinde conſilia atque animum, & ſitum regionum, itineraque, & copias ad commeatus expediendos, & cetera, quæ cognoſſe in rem erat, ſumma omnia cum cura inquirendo exſequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etruſci campi, qui Fæſulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris & omnium copia rerum opulenti. Conſul ferox ab conſulatu priore, & non modo legum ac Patrum majeſtatis, ſed ne Deorum quidem ſatis metuens. Hanc inſitam ingenio ejus temeritatem fortuna proſpero civilibus bellicisque rebus ſucceſſu aluerat. Itaque ſatis apparebat, nec Deos nec homines conſulentem, feroci-

ter omnia ac præpropere acturum. quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: &, læva relicto hoste, Fæsulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, *collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum;* iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. *Quin immo Arretii ante mœnia sedeamus*, inquit: *hic enim patria & penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Haec simul increpans, cum ocius signa convelli juberet, & ipse in equum insiluisset, equus repente corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut foedo omine incipiendae rei, insuper nuntiatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuntium, *Num literas quoque*, inquit, *ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent?*

Abi, nuntia, ſignum effodiant, ſi ad convellendum manus præ metu obtorpuerint. Incedere inde agmen cœpit; primoribus, ſuper quam quod diſſenſerant a conſilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferocia ducis, cum ſpem magis ipſam, quam cauſam ſpei, intueretur.

IV. Hannibal, quod agri eſt inter Cortonam urbem Traſimenumque lacum, omni clade belli pervaſtat, quo magis iram hoſti ad vindicandas ſociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca inſidiis nata, ubi maxime montes Cortonenſes Traſimenus ſubit. via tantum intereſt paranguſta, velut ad id ipſum de induſtria relicto ſpatio: deinde paulo latior pateſcit campus, inde colles aſſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modo Hiſpaniſque conſideret. Baliares ceteramque levem armaturam poſt montes circumducit: equites ad ipſas fauces ſaltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intraſſent Romani, objecto equitatu, clauſa omnia lacu ac montibus eſſent. Flaminius cum pridie ſolis occaſu ad lacum perveniſſet, inexplorato, poſtero die, vix dum ſatis certa luce, anguſtiis ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantum hoſtium, quod ex adverſo erat, conſpexit: ab tergo & ſuper caput decepere inſidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clauſum lacu ac montibus & circumfuſum ſuis copiis habuit hoſtem, ſignum omnibus dat ſimul invadendi. qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Romanis ſubita atque improviſa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo, quam montibus,

denſior ſederat, agminaque hoſtium ex pluribus vallibus ipſa inter ſe ſatis conſpecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quam ſatis cerneret, ſe circumventum eſſe ſenſit; & ante in frontem lateraque pugnari cœptum eſt, quam ſatis inſtrueretur acies, aut expediri arma, ſtringique gladii poſſent.

V. Conſul, perculſis omnibus, ipſe ſatis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente ſe quoque ad diſſonos clamores, inſtruit, ut tempus locuſque patitur; &, quacunque adire audirique poteſt, adhortatur, ac ſtare & pugnare jubet; *nec enim inde votis aut imploratione Deûm, ſed vi ac virtute, evadendum eſſe. Per medias acies ferro viam fieri: &, quo timoris minus ſit, eo minus ferme periculi eſſe.* Ceterum prae ſtrepitu ac tumultu nec conſilium nec imperium accipi poterat. tantumque aberat, ut ſua ſigna atque ordinem & locum noſceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus; opprimerenturque quidam, onerati magis his, quam tecti: & erat in tanta caligine major uſus aurium, quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictuſque corporum aut armorum, & mixtos ſtrepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculoſque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequidquam impetus capti, & ab lateribus montes ac lacus, a fronte & ab tergo hoſtium acies claudebat, apparuitque, nullam, niſi in dextra ferroque, ſalutis ſpem eſſe; tum ſibi quiſque

dux adhortatorque factus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta eſt; non illa ordinata per principes haſtatoſque ac triarios, nec ut pro ſignis anteſignani, poſt ſigna alia pugnaret acies; nec, ut in ſua legione miles, aut cohorte, aut manipulo eſſet. Fors conglobat, & animus ſuus cuique ante aut poſt pugnandi ordinem dabat: tantuſque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ magnas partes proſtravit, avertitque curſu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapſu ingenti proruit, nemo pugnantium ſenſerit.

VI. Tres ferme horas pugnatum eſt, & ubique atrociter. circa conſulem tamen acrior infeſtiorque pugna eſt. Eum & robora virorum ſequebantur, & ipſe, quacunque in parte premi ac laborare ſenſerat ſuos, impigre ferebat opem; inſignemque armis & hoſtes ſumma vi petebant, & tuebantur cives: donec Inſuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noſcitans, *Conſul*, *en*, inquit, *hic eſt*, popularibus ſuis; *qui legiones noſtras cecidit*, *agroſque & urbem eſt depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremtorum fœde civium dabo*: ſubditiſque calcaribus equo, per confertiſſimam hoſtium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui ſe infeſto venienti obviam objecerat, conſulem lancea transfixit. ſpoliare cupientem triarii objectis ſcutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & jam nec lacus, nec montes obſtabant pavori. per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt: armaque & viri ſuper alium alii præcipitantur. Pars

magna, ubi locus fugæ deeſt, per prima vada paludis in aquam progreſſi, quoad capitibus humeriſque exſtare poſſunt, ſeſe immergunt. fuere, quos inconſultus pavor nando etiam capeſſere fugam impulerit. Quæ ubi immenſa ac ſine ſpe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequidquam feſſi vada retro ægerrime repetebant, atque ibi ab ingreſſis aquam hoſtium equitibus paſſim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adverſos hoſtes eruptione impigre facta, ignari omnium, quae poſt ſe agerentur, ex ſaltu evaſere. &, cum in tumulo quodam conſtitiſſent, clamorem modo ac ſonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ eſſet, neque ſcire, nec perſpicere præ caligine poterant. Inclinata denique re, cum incaleſcente ſole diſpulſa nebula aperuiſſet diem, tum liquida jam luce montes campique perditas res ſtratamque oſtendere fœde Romanam aciem. itaque, ne in conſpectos procul immitteretur eques, ſublatis raptim ſignis, quam citatiſſimo poterant agmine, ſeſe abripuerunt. Poſtero die, cum, ſuper cetera, extrema fames etiam inſtaret; fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equeſtribus copiis nocte conſecutus erat, ſi arma tradidiſſent, abire cum ſingulis veſtimentis paſſurum, ſeſe dediderunt. quæ Punica religione ſervata fides ab Hannibale eſt, atque in vincula omnes conjecit.

VII. Hæc eſt nobilis ad Traſimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæſa ſunt; decem millia, ſparſa fuga per omnem Etruriam,

diverſis itineribus urbem petiere. Mille quingenti hoſtium in acie, multi poſtea utrinque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrinque facta traditur ab aliis. Ego, praeterquam quod nihil hauſtum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme ſcribentium animi, Fabium æqualem temporibus hujuſce belli potiſſimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis eſſent, ſine pretio dimiſſis, Romanis in vincula datis, ſegregata ex hoſtium coacervatorum cumulis corpora ſuorum cum ſepeliri juſſiſſet, Flaminii quoque corpus, funeris cauſa magna cum cura inquiſitum, non invenit. Romae, ad primum nuntium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concurſus in forum populi eſt factus. Matronae vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæque fortuna exercitus eſſet, obvios percontantur. & cum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam verſa magiſtratus vocaret; tandem haud multo ante ſolis occaſum M. Pomponius praetor, *Pugna*, inquit, *magna victi ſumus :* &, quanquam nihil certius ex eo auditum eſt, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, *conſulem cum magna parte copiarum caeſum : ſupereſſe paucos, aut fuga paſſim per Etruriam ſparſos, aut captos ab hoſte.* Quot caſus exercitus victi fuerant, tot in curas diſpertiti eorum animi erant, quorum propinqui ſub C. Flaminio conſule meruerant, ignorantium, quæ cujuſque ſuorum fortuna eſſet. nec quiſquam ſatis certum habet, quid aut ſperet, aut timeat. Poſtero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum, quam

virorum, multitudo ſtetit, aut ſuorum aliquem, aut nuntios de his opperiens: circumfundebanturque obviis ſciſcitantes; neque avelli, utique ab notis, prius, quam ordine omnia inquiſiſſent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique aut læta aut triſtia nuntiabantur: gratulanteſque aut conſolantes redeuntibus domos circumfuſos. Feminarum præcipue & gaudia inſignia erant, & luctus. Unam in ipſa porta, ſoſpiti filio repente oblatam, in conſpectu ejus exſpiraſſe ferunt; alteram, cui mors filii falſo nuntiata erat, mœſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto uſque ad occidentem ſolem in curia retinent, conſultantes, quonam duce, aut quibus copiis, reſiſti victoribus Pœnis poſſet.

VIII. Priuſquam ſatis certa conſilia eſſent, repens alia nuntiatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio proprætore miſſa ad collegam ab Servilio conſule, in Umbria, quo poſt pugnam ad Traſimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama varie homines affecit. pars, occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod acciderat, per ſe æſtimare, ſed, ut in affecto corpore quamvis levis cauſa magis, quam valido gravior, ſentiretur; ita tum ægræ & affectæ civitati quodcunque adverſi inciderit, non rerum magnitudine, ſed viribus extenuatis, quæ nihil, quod aggravaret, pati poſſent,

æstimandum esse. Itaque ad remedium, jam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & consul aberat, a quo uno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, & præsidia disponerent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. inde, cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via prœlioque, magis ad eventum secundo, quam levi aut facili, affectus. Ubi satis quieti datum, præda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus, profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul,

levibus prœliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab Diis orsus, cum edocuisset Patres, plus negligentia cærimoniarum auspiciorumque, quam temeritate atque inscitia, peccatum a C. Flaminio consule esse, quæque piacula iræ Deûm essent, ipsos Deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi cum tetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli causa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: & Jovi ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum, & ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium prætorem, ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, curare jubet.

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente collegio prætorum, omnium primum populum consulendum de vere sacro censet: injussu populi voveri non posse. Rogatus in hæc verba populus, *Velitis jubeatisne hoc sic fieri? si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim*

eam, ſalva ſervata erit hiſce duellis; datum donum duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Carthaginienſi eſt, quæque duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt) quod ver attulerit ex ſuillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die ſenatus populuſque juſſerit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum eſto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum eſto, neque ſcelus eſto. ſi quis rumpet occidetve inſciens, ne fraus eſto. ſi quis clepſit, ne populo ſcelus eſto, neve cui cleptum erit. ſi atro die faxit inſciens, probe factum eſto. ſi nocte ſive luce, ſi ſervus ſive liber faxit, probe factum eſto. ſi anteidea ſenatus populuſque juſſerit fieri, ac faxit, eo populus ſolutus, liber eſto. Ejuſdem rei cauſa ludi magni voti æris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque ceteris hoſtiis. Votis rite nuncupatis, ſupplicatio edicta: ſupplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, ſed agreſtium etiam, quos in aliqua ſua fortuna publicae quoque contingebat cura. Tum lectiſternium per triduum habitum, decemviris ſacrorum curantibus. ſex pulvinaria in conſpectu fuere: Jovi ac Junoni unum; alterum Neptuno ac Minervæ; tertium Marti ac Veneri; quartum Apollini ac Dianæ; quintum Vulcano ac Veſtæ; ſextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus

maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse Patres censerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e republica duceret.* Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque proposito, ut, quibus oppida castellaque immunita essent, uti in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Hannibal esset, tectis prius incensis ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset; ipse, via Flaminia profectus obviam consuli exercituique, cum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli nuntiaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; literae ab urbe allatæ sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque, quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac

litora Italiæ tutari. Magna vis hominum conſcripta Romæ erat: libertini etiam, quibus liberi eſſent, & ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impoſiti: alii, ut urbi præſiderent, relicti.

XII. Dictator, exercitu conſulis accepto a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Præneſte, ac tranſverſis limitibus in viam Latinam eſt egreſſus: unde, itineribus ſumma cum cura exploratis, ad hoſtem ducit; nullo loco, niſi quantum neceſſitas cogeret, fortunæ ſe commiſſurus. Quo primum die haud procul Arpis in conſpectu hoſtium poſuit caſtra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: ſed ubi quieta omnia apud hoſtes, nec caſtra ullo tumultu mota videt; increpans quidem, victos tandem quoque Martios animos Romanis, debellatumque, & conceſſum propalam de virtute ac gloria eſſe, in caſtra rediit: ceterum tacita cura animum incenſus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque ſimili, futura ſibi res eſſet; ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quæſiſſent. & prudentiam quidem, non vim, dictatoris extemplo timuit. conſtantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro caſtra, populandoque in oculis ejus agros ſociorum, cœpit. & modo citato agmine e conſpectu abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, ſi excipere degreſſum in æquum poſſet, occultus ſubſiſte-

bat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoſte intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Caſtris, niſi quantum uſus neceſſario cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec paſſim. Equitum leviſque armaturæ ſtatio, compoſita inſtructaque in ſubitos tumultus, & ſuo militi tuta omnia, & infeſta effuſis hoſtium populatoribus præbebat. neque univerſo periculo ſumma rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, aſſuefaciebant territum priſtinis cladibus militem, minus jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere ſuæ. Sed non Hannibalem magis infeſtum tam ſanis conſiliis habebat, quam magiſtrum equitum: qui nihil aliud, quam quod impar erat imperio, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat, ferox rapiduſque in conſiliis, ac lingua immodicus; primo inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore ſegnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque ſuperiorum arte (quae peſſima ars nimis proſperis multorum ſucceſſibus crevit) ſeſe extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium tranſit: Beneventanum depopulatur agrum: Teleſiam urbem capit: irritat etiam de induſtria ducem, ſi forte accenſum tot indignitatibus cladibuſque ſociorum detrahere ad æquum certamen poſſit. Inter multitudinem ſociorum Italici generis, qui ad Traſimenum capti ab Hannibale dimiſſique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis

promiſſiſque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. hi nuntiantes, ſi in Campaniam exercitum admoviſſet, Capuæ potiendæ copiam fore, cum res major, quam auctores, eſſet, dubium Hannibalem, alterniſque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos, ut etiam atque etiam promiſſa rebus affirmarent, juſſoſque, cum pluribus et aliquibus principum redire ad ſe, dimiſit. ipſe imperat duci, ut ſe in agrum Caſinatem ducat: edoctus a peritis regionum, ſi eum ſaltum occupaſſet, exitum Romano ad opem ferendam ſociis intercluſurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Caſino Caſilinum dux ut acciperet, fecit; averſuſque ab ſuo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem deſcendit: ubi cum montibus fluminibuſque clauſam regionem circumſpexiſſet, vocatum ducem percontatur, ubi terrarum eſſet? Cum is Caſilini eo die manſurum eum dixiſſet, tum demum cognitus eſt error, & Caſinum longe inde alia regione eſſe: virgiſque cæſo duce, & ad reliquorum terrorem in crucem ſublato, caſtris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimiſit. Uſque ad aquas Sinueſſanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidae fecerunt. Nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide ſocios dimovit: videlicet quia juſto & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei eſt, melioribus parere.

XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. quieverant enim per paucos dies; quia, cum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, sociorum cædes & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta haec ora esset; quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione & socordia, jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus a parentibus nostris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium, Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo, Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed fœdera & Deos, ciebamus, scandentem mœnia Romanæ coloniæ Hannibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit: strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, saepius nos, quam Deorum invocantium opem. nos hic pecorum modo per æstivos saltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando cacu-*

mina ſaltuſque M. Furius recipere a Gallis urbem voluiſſet, quo hic novus Camillus (nobis dictator unicus in rebus affectis quæſitus) Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma eſſet: quam vereor, ne, ſic cunctantibus nobis, Hannibali ac Pœnis toties ſervaverint majores noſtri. ſed vir, ac vere Romanus, quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum juſſuque populi dictum, Vejos allatum eſt, cum eſſet ſatis altum Janiculum, ubi ſedens proſpectaret hoſtem, deſcendit in æquum: atque illo ipſo die media in urbe, qua nunc buſta Gallica ſunt, & poſtero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? poſt multos annos, cum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoſte ſub jugum miſſi ſumus, utrum tandem L. Papirius Curſor juga Samnii perluſtrando, an Luceriam premendo obſidendoque, & laceſſendo victorem hoſtem, depulſum ab Romanis cervicibus jugum ſuperbo Samniti impoſuit? Modo C. Lutatio quæ alia res, quam celeritas, victoriam dedit? quod poſtero die, quam hoſtem vidit, claſſem gravem commeatibus, impeditam ſuomet ipſam inſtrumento atque apparatu, oppreſſit. Stultitia eſt, ſedendo aut votis debellari credere poſſe. armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his ſegnibus conſiliis, quæ timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, ſi militaris ſuffragii eſſet, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

XV. Fabius pariter, in ſuos haud minus quam

in hoſtes intentus, prius ab illis invictum animum præſtat. quanquam probe ſcit, non in caſtris modo ſuis, ſed jam etiam Romæ infamem ſuam cunctationem eſſe, obſtinatus tamen eodem conſiliorum tenore æſtatis reliquum extraxit: ut Hannibal, deſtitutus ab ſpe ſummopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumſpectaret; quia ea regio præſentis erat copiæ, non perpetuæ, arbuſta vineæque, & conſita omnia magis amœnis, quam neceſſariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Cum ſatis ſciret, per eaſdem anguſtias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Caſilinum occupat modicis præſidiis; quæ urbs, Vulturno flumine diremta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipſe jugis iiſdem exercitum reducit, miſſo exploratum cum quadringentis equitibus ſociorum L. Hoſtilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium ſæpe ferociter concionantem magiſtrum equitum, progreſſus primo exploratoris modo, ut ex tuto ſpecularetur hoſtem, ubi vagos paſſim per vicos Numidas vidit, per occaſionem etiam paucos occidit; extemplo occupatus certamine eſt animus, exciderumtque præcepta dictatoris: qui, quantum tuto poſſet, progreſſum prius recipere ſeſe juſſerat, quam in conſpectum hoſtium veniret. Numidæ, alii atque alii occurſantes refugienteſque, ad caſtra prope ipſum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Carthalo, penes quem ſumma equeſtris imperii erat, concitatis equis invectus, cum prius, quam ad conjectum teli veniret, avertiſſet hoſtem,

quinque millia ferme continenti curſu ſecutus eſt fugientes. Mancinus, poſtquam nec hoſtem deſiſtere ſequi, nec ſpem vidit effugiendi eſſe, cohortatus ſuos in proelium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipſe, & delecti equitum, circumventi occiduntur. ceteri effuſo rurſus curſu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius ſe conjunxerat Fabio, miſſus ad firmandum præſidio ſaltum, qui ſuper Tarracinam, in arctas coactus fauces, imminet mari, ne, immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum poſſet. Conjunctis exercitibus dictator ac magiſter equitum caſtra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. duo inde millia hoſtes aberant.

XVI. Poſtero die Pœni, quod viæ inter bina caſtra erat, agmine complevere. Cum Romani ſub ipſo conſtitiſſent vallo, haud dubie æquiore loco, ſucceſſit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad laceſſendum hoſtem carptim & procurſando recipiendoque ſeſe pugnavere. reſtitit ſuo loco Romana acies. lenta pugna & ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hoſtium cecidere. Incluſus inde videri Hannibal, via ad Caſilinum obſeſſa: cum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum ſociorum, Romanis commeatus ſubveheret; Pœnus contra inter Formiana ſaxa ac Literni arenas ſtagnaque perhorrida ſitu hibernaturus eſſet. Nec Hannibalem fefellit, ſuis ſe artibus peti. itaque, cum per Caſilinum evadere non poſſet, petendique mon-

tes, & jugum Calliculæ ſuperandum eſſet, necubi Romanus incluſum vallibus agmen aggrederetur; ludibrium oculorum, ſpecie terribile, ad fruſtrandum hoſtem commentus, principio noctis furtim ſuccedere ad montes ſtatuit. Fallacis conſilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, faſceſque virgarum, atque arida ſarmenta præligantur cornibus boum, quos domitos indomitoſque multos inter ceteram agreſtem prædam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Haſdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accenſis cornibus ad montes ageret; maxime, ſi poſſet, ſuper ſaltus ab hoſte inſeſſos.

XVII. Primis tenebris ſilentio mota caſtra: boves aliquanto ante ſigna acti. ubi ad radices montium viaſque anguſtas ventum eſt, ſignum extemplo datur, ut accenſis cornibus armenta in adverſos concitentur montes. & metus ipſe relucentis flammæ ex capite, calorque, jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut ſtimulatos furore agebat boves. quo repente diſcurſu, haud ſecus quam ſilvis montibuſque accenſis, omnia circum virgulta ardere: capitumque irrita quaſſatio, excitans flammam, hominum paſſim diſcurrentium ſpeciem præbebat. Qui ad tranſitum ſaltus inſidendum locati erant, ubi in ſummis montibus ac ſuper ſe quoſdam ignes conſpexerunt, circumventos ſe eſſe rati, præſidio exceſſere; qua minime denſæ micabant flammæ, velut tutiſſimum iter, petentes ſumma montium juga. tamen in quoſdam boves palatos ab ſuis gregibus inciderunt. Et primo, cum procul cerne-

rent, veluti flammas ſpirantium miraculo attoniti conſtiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum vero inſidias rati eſſe, dum majore metu concitant ſe in fugam, levi quoque armaturæ hoſtium incurrere. ceterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal tranſducto per ſaltum, & quibuſdam in ipſo ſaltu hoſtium oppreſſis, in agro Alliſano poſuit caſtra.

XVIII. Hunc tumultum ſenſit Fabius. ceterum & inſidias eſſe ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, ſuos munimentis tenuit. Luce prima ſub jugo montis prœlium fuit: quo interclуſam ab ſuis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præſtabant) Romani ſuperaſſent, niſi Hiſpanorum cohors, ad id ipſum remiſſa ab Hannibale, perveniſſet. ea aſſuetior montibus, & ad concurſandum inter ſaxa rupeſque aptior ac levior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campeſtrem hoſtem, gravem armis ſtatariumque, pugnæ genere facile eluſit. Ita haudquaquam pari certamine digreſſi, Hiſpani fere omnes incolumes, Romani, aliquot ſuis amiſſis, in caſtra contenderunt. Fabius quoque movit caſtra: tranſgreſſuſque ſaltum ſuper Allifas, loco alto ac munito conſedit. Tum, per Samnium Romam ſe petere ſimulans, Hannibal uſque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius inter hoſtium agmen urbemque Romam jugis ducebat; nec abſiſtens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit, urbem metu, quia

collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quam fortunæ, confidat: & se potius ducem, quam Semproniun Flaminiumque imitetur. ne nihil actum censeret, extracta prope æstate per ludificationem hostis. medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo, proficere. haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse.* Hæc nequidquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus.

XIX. Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique cœptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacunque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit: deinde, minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves imposito, quinque & triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa po-

ſita. Itaque, ut improvidos incautoſque univerſo ſimul effuſo terrore oppprimeret, ſublatis ancoris ad hoſtem vadit. Multas & locis altis poſitas turres Hiſpania habet, quibus & ſpeculis & propugnaculis adverſus latrones utuntur. inde primo, conſpectis hoſtium navibus, datum ſignum Haſdrubali eſt; tumultuſque prius in terra & caſtris, quam ad mare & ad naves, eſt ortus, nondum aut pulſu remorum ſtrepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus claſſem promontoriis: cum repente eques, alius ſuper alium ab Haſdrubale miſſus, vagos in litore quietoſque in tentoriis ſuis, nihil minus quam hoſtem aut prœlium eo die exſpectantes, conſcendere naves propere atque arma capere jubet: claſſem Romanam jam haud procul portu eſſe. Hæc equites dimiſſi paſſim imperabant. mox Haſdrubal ipſe cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu ſtrepunt, ruentibus in naves ſimul remigibus militibuſque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conſcenderant, cum alii reſolutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia praepropere agendo, militum apparatu nautica miniſteria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modo, ſed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoſte & prœlio magis Pœni, quam ſuomet ipſi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt claſſem. & cum adverſi amnis os lato agmine ac tam multis ſimul

venientibus haud ſane intrabile eſſet, in litus paſſim naves egerunt: atque alii vadis, alii ſicco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad inſtructam per litus aciem ſuorum perfugere. Duae tamen primo concurſu captae erant Punicæ naves, quatuor ſuppreſſæ.

XX. Romani, quanquam terra hoſtium erat, armatamque aciem toto prætentam in litore cernebant, haud cunctanter inſecuti trepidam hoſtium claſſem, naves omnes, quæ non aut perfregerant proras litore illiſas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum eius victoriæ fuit, ſed quod una levi pugna toto eius oræ mari potiti erant. itaque ad Honoſcam claſſe provecti, exſcenſione ab navibus in terram facta, cum urbem vi cepiſſent, captamque diripuiſſent, Carthaginem inde petunt: atque, omnem agrum circa depopulati, poſtremo tecta quoque conjuncta muro portiſque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit claſſis: ubi vis magna ſparti ad rem nauticam congeſta ab Haſdrubale. quod ſatis in uſum fuit, ſublato, ceterum omne incenſum eſt. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, ſed in Ebuſum inſulam tranſmiſſum. ubi urbe, quæ caput inſulæ eſt, biduum nequidquam ſummo labore oppugnata, ubi in ſpem irritam fruſtra teri tempus animadverſum eſt, ad populationem agri verſi, direptis aliquot incenſiſque vicis, majore, quam ex continenti, praeda parta, cum in naves ſe recepiſſent,

ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed, qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem; sed, præterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant, cum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant, inde, cum ipso Hasdrubale duo-

bus prœliis egregie pugnantes, quindecim millia hoſtium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus ſignis capiunt.

XXII. Hoc ſtatu rerum in Hiſpania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato poſt conſulatum imperio ab ſenatu miſſus, cum triginta longis navibus, & octo millibus militûm, magnoque commeatu advecto. Ea claſſis ingens agmine onerariarum procul viſa, cum magna lætitia civium ſociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite expoſito, profectus Scipio fratri ſe conjungit: ac deinde communi animo conſilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginienſibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur, nec ullo viſo hoſte, Saguntum pergunt ire, quod ibi obſides totius Hiſpaniæ cuſtodiæ traditos ab Hannibale fama erat modico in arce cuſtodiri præſidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam ſocietatem omnium Hiſpaniæ populorum animos morabatur, ne ſanguine liberûm ſuorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hiſpaniam vir unus, ſolerti magis quam fideli conſilio, exſolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hiſpanus, fidus ante Pœnis: tum (qualia plerumque ſunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterum, transfugam, ſine magnæ rei proditione venientem ad hoſtes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus eſſe ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis ſociis eſſet. Circumſpectis igitur omnibus, quæ fortuna poteſtatis ejus poterat facere, obſidibus potiſſimum tradendis animum adjecit:

eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hiſpaniæ amicitiam. Sed cum, injuſſu Boſtaris præfecti, ſatis ſciret, nihil obſidum cuſtodes facturos eſſe, Boſtarem ipſum arte aggreditur. Caſtra extra urbem in ipſo litore habebat Boſtar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in ſecretum abductum, velut ignorantem, monet, quo ſtatu ſit res. *Metum continuiſſe ad eam diem Hiſpanorum animos, quia procul Romani abeſſent: nunc cis Iberum caſtra Romana eſſe, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque, quos metus non teneat, beneficio & gratia devinciendos eſſe.* Miranti Boſtari percontantique, quodnam id ſubitum tantæ rei donum poſſit eſſe? *Obſides*, inquit, *in civitates remitte. id & privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus eſt ſuis, & publice populis gratum erit. Vult ſibi quiſque credi, & habita fides ipſam plerumque obligat fidem. Miniſterium reſtituendorum domos obſidum mihimet depoſco ipſe, ut opera quoque impenſa conſilium adjuvem meum, & rei ſuapte natura gratæ, quantam inſuper gratiam poſſim, adjiciam.* Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut perſuaſit, nocte clam progreſſus ad hoſtium ſtationes, conventis quibuſdam auxiliaribus Hiſpanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore conſtituto ad obſides tradendos, Saguntum redit: diem inſequentem abſumſit cum Boſtare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimiſſus, cum ſe nocte iturum, ut cuſtodias hoſtium falleret, conſtituiſſet, ad compoſitam cum iis horam excitatis cuſtodibus

puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti. cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quo si Carthaginiensium nomine sic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. illos enim, graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset.

XXIII. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, cum in Italia paulum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Hannibalem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna, gereret; ita contemta erat inter cives, armatos pariter togatosque; utique postquam, absente eo, temeritate magistri equitum, læto verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, cum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti ali-

cujus pacti ea merces videri poſſet: altera ipſius facto, primo forſitan dubio, quia non exſpectata in eo ſenatus auctoritas eſt; ad extremum haud ambigue in maximam laudem verſo, in permutandis captivis: quod, ſicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Pœnumque, ut, quæ pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina & ſelibras in militem præſtaret. Ducentos quadraginta ſeptem cum plures Romanus, quam Pœnus, recepiſſet, argentumque pro eis debitum, ſæpe jactata in ſenatu re, quoniam non conſuluiſſet Patres, tardius erogaretur: inviolatum ab hoſte agrum, miſſo Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato exſolvit. Hannibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captae atque incenſæ ab ſe, in uſum horreorum pauca reliquerat tecta, in ſtativis erat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipſe expedita in ſtatione erat, ſimul caſtris præſidio, & circumſpectans, necunde impetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magiſter equitum, profecto, ſicut ante dictum eſt, ad urbem dictatore. Ceterum caſtra, quæ in monte alto ac tuto loco poſita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis conſilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in caſtra, relicta cum levi præſidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam eſſe belli rationem, & ferocius, quam conſultius, rem hoſtes geſturos. Ipſe autem,

(quod minime quis crederet) cum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: dein castra ipsa propius hostem movit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum hosti conspectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostis breviore via præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum, contemta paucitate, Romani postero die cum ejecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, & id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & per aversa castra a castris Hannibalis equitatus, cum levi armatura emissus in frumentatores, late cædem fugamque hostium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal ausus; quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii (pars exercitus aberat) jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Justa quoque acie & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos: Num. Decimii Samnitis deinde interventu prœlium restitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, & equites quingentos ducentem in castra, ab tergo

cum apparuiſſet Hannibali, ſpeciem parti utrique præbuiſſe novi præſidii, cum Q. Fabio a Roma venientis: Hannibalem inſidiarum quoque aliquid timentem recepiſſe ſuos: Romanum inſecutum, adjuvante Samnite, duo caſtella eo die expugnaſſe: ſex millia hoſtium cæſa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magiſtri equitum Romam perlatam.

XXV. De his rebus perſæpe & in ſenatu & in concione actum eſt. Cum, læta civitate, dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet; ut vera omnia eſſent, ſecunda ſe magis, quam adverſa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum eſſe* negat. *Non præſentem ſolum dictatorem obſtitiſſe rei bene gerendæ, ſed abſentem etiam geſtæ obſtare: & in ducendo bello ſedulo tempus terere, quo diutius in magiſtratu ſit, ſoluſque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe conſulum alterum in acie cecidiſſe; alterum, ſpecie claſſis Punicæ perſequendæ, procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magiſtrum equitum, ne hoſtem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in cuſtodiam habitum. Itaque, Hercule, non Samnium modo, quo jam, tanquam trans Iberum agro, Pœnis conceſſum ſit, & Campanum, Calenumque, & Falernum agros pervaſtatos eſſe, ſedente Caſilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum ſuum tutante. exercitum cupientem pugnare, & magiſtrum equitum clauſos prope intra vallum retentos; tanquam hoſtibus*

captivis arma ademta. tandem, ut abſceſſerit inde dictator, ut obſidione liberatos, extra vallum egreſſos fudiſſe ac fugaſſe hoſtes. Quas ob res, ſi antiquus animus plebi Romanæ eſſet, audaciter ſe laturum fuiſſe de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magiſtri equitum & dictatoris jure: nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam conſulem in locum C. Flaminii ſuffeciſſet. Dictator concionibus ſe abſtinuit, in actione minime popularis. ne in ſenatu quidem ſatis æquis auribus audiebatur, tunc cum hoſtem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inſcientiam ducum acceptas referret: *magiſtroque equitum, quod contra dictum ſuum pugnaſſet, rationem* diceret *reddendam eſſe. Si penes ſe ſumma imperii conſiliique ſit, propediem effecturum, ut ſciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti eſſe: mentem rationemque dominari. Se in tempore & ſine ignominia ſervaſſe exercitum, quam multa millia hoſtium occidiſſe, majorem gloriam eſſe.* Hujus generis orationibus fruſtra habitis, & conſule creato M. Atilio Regulo, ne præſens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adeſſet, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, cum plebis concilium eſſet, magis tacita invidia dictatoris favorque magiſtri equitum animos verſabat, quam ſatis audebant homines ad ſuadendum, quod vulgo placebat, prodire: &, favore ſuperante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus eſt ſuaſor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili ſolum, ſed etiam

ſordido, ortus. patrem lanium fuiſſe ferunt, ipſum inſtitorem mercis, filioque hoc ipſo in ſervilia ejus artis miniſteria uſum.

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quæſtus pecunia a patre relicta animos ad ſpem liberalioris fortunæ fecit, togaque & forum placuere, proclamando pro ſordidis hominibus cauſſiſque adverſus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. quæſtura quoque & duabus ædilitatibus, plebeja & curuli, poſtremo & prætura perfunctus, jam ad conſulatus ſpem cum attolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, ſcitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipſum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipſe, qua gravitate animi criminantes ſe ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in ſe ſævientis injuriam tulit: acceptiſque in ipſo itinere literis ſenatuſconſulti de æquato imperio, ſatis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto a civibus hoſtibuſque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius vero, cum jam ante vix tolerabilis fuiſſet ſecundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodice immodeſteque, non Hannibale magis victo ab ſe, quam Q. Fabio, gloriari: *Illum in rebus aſperis unicum ducem ac parem quæſitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magiſtro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, juſſu po-*

puli æquatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint. In tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie, Deorum hominumque judicio damnata, perstaret. Itaque, quo die primum congressus est cum Q. Fabio, *statuendum omnium primum*, ait, *esse, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius summum jus imperiumque esse: ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcunque temeritas collegæ habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademtum, imperium esse. Itaque se nunquam volentem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ posset, servaturum.* Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociûmque & Latini nominis auxilia diviserunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: neque enim quidquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem. nam & liberam Minucii temeritatem se suo modo captaturum, & solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus

erat inter castra Minucii Pœnorumque. eum qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quanquam id operæ pretium erat) quam causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quidquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat; re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. & erant in anfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret; missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus, tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contemta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremo, cum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum inferiore lo-

co ſuccedens tumulum, pulſa detruſaque terrorem in ſuccedentem intulit equitem, & ad ſigna legionum refugit. peditum acies inter perculſos impavida ſola erat, videbaturque, ſi juſta aut ſi recta pugna eſſet, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat proſpere ante paucos dies res geſta. Sed exorti repente inſidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrinque ab tergoque incurſantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam ſpes cuiquam ſupereſſet.

XXIX. Tunc Fabius, primo clamore paventium audito, dein conſpecta procul turbata acie, *Ita eſt*, inquit, *non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio Hannibalem & virtute & fortuna ſuperiorem videt. Sed aliud jurgandi ſuccenſendique tempus erit. nunc ſigna extra vallum proferte. Victoriam hoſti extorqueamus, confeſſionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæſis aliis, aliis circumſpectantibus fugam, Fabiana ſe acies repente, velut cœlo demiſſa, ad auxilium oſtendit. Itaque, priuſquam ad conjectum teli veniret, aut manum confereret, & ſuos a fuga effuſa, & ab nimis feroci pugna hoſtes continuit. qui ſolutis ordinibus vage diſſipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures ſimul terga dederant, converſi in hoſtem, volventeſque orbem, nunc ſenſim referre pedem, nunc conglobati reſtare. ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque ſigna in hoſtem; cum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab ſe Minucium, ſe a Fabio victum. Ita per variam for-

tunam diei majore parte exacta, cum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, *Sæpe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus, &, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus signa cum tulerimus, ubi ego eum* parentem *appellavero, quod beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dexteræque texerunt,* patronos *salutabitis: &, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies haec dederit.*

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa. profecti & agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem & ipsum, & omnes, qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cum *patrem* Fabium appellasset, circumfusosque militum ejus totum agmen *patronos* consalutasset, *Parentibus*, inquit, *meis, dictator, (quibus te modo nomine, quo fando possum, æquavi) vitam tantum debeo: tibi cum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus sum, primus antiquo abrogoque: &, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signa hæc legionesque restituo. Tu, quæso, placatus me magisterium equitum, hos ordines suos*

quemque tenere jubeas. Tum dextræ interjunctæ, militesque, concione dimissa, a notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: lætusque dies, ex admodum tristi paulo ante ac prope exsecrabili, factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo & duces Romanos & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sedere in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus utrinque acceptis, in Africam transmisit: &, priusquam in continentem exscensiones faceret, Menige insula vastata, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus prædarentur. itaque in insidias temere illati, cum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi

ſunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blæſo quæſtore, amiſſum: claſſis, a litoribus hoſtium plenis trepide ſoluta, in Siciliam curſum tenuit: traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. ipſe, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, literis Q. Fabii accitus & ipſe, & collega ejus M. Atilius, ut exercitus ab ſe, exacto jam prope ſemeſtri imperio, acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adverſus Hannibalem rem geſſiſſe tradunt. Cœlius etiam eum primum a populo creatum dictatorem ſcribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, uni conſuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuiſſe dicendi dictatoris: quam moram quia exſpectare territa jam clade civitas non poterat, eo decurſum eſſe, ut a populo crearetur, qui pro dictatore eſſet: res inde geſtas gloriamque inſignem ducis & augentes titulum imaginis poſteros, ut, qui pro dictatore, dictator diceretur, facile obtinuiſſe.

XXXII. Conſules, Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, (extremum autumni erat) Fabii artibus cum ſumma inter ſe concordia bellum geſſerunt. Frumentatum exeunti Hannibali diverſis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatoſque excipientes. in caſum univerſæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hoſtis, non veniebant. adeoque inopia eſt coactus Hannibal, ut, niſi tum fugæ ſpeciem abeundo timuiſſet, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta ſpe alendi exercitus in

eis locis, ſi inſequentes conſules eiſdem artibus bellum gererent. Cum ad Geronium jam hieme impediente conſtitiſſet bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire ſeſe, Romani populi ærarium bello exhauriri: &, cum juxta pro urbibus agriſque ſociorum, ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romana atque imperio geratur, æquum cenſuiſſe Neapolitanos, quod auri ſibi cum ad templorum ornatum, tum ad ſubſidium fortunæ a majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in ſeſe crederent, eodem ſtudio fuiſſe oblaturos. gratum ſibi Patres Romanos populumque facturum, ſi omnes res Neapolitanorum ſuas duxiſſent; dignoſque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re, majus ampliuſque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

XXXIII. Per eoſdem dies ſpeculator Carthaginienſis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehenſus, præciſiſque manibus dimiſſus: & ſervi quinque & viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjuraſſent. indici data libertas & æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem miſſi ad depoſcendum Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugiſſet: & alii in Ligures ad expoſtulandum, quod Pœnum opibus auxiliiſque ſuis juviſſent: ſimul ad viſendum ex propinquo, quæ in Bojis atque Inſubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati

miſſi ad ſtipendium, cujus dies exierat, poſcendum; aut, ſi diem proferre vellet, obſides accipiendos. adeo, etſi bellum ingens in cervicibus erat, nullius uſquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per ſeditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia voviſſet, locatam ad id tempus non eſſe. itaque duumviri ad eam rem creati a M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæſo Quinctius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex ſenatuſconſulto literæ ad conſules miſſæ, ut, ſi iis videretur, alter eorum ad conſules creandos Romam veniret: ſe in eam diem, quam juſſiſſent, comitia edicturum. Ad haec a conſulibus reſcriptum: *Sine detrimento reipublicæ abſcedi non poſſe ab hoſte. itaque per interregem comitia habenda eſſe potius, quam conſulum alter a bello avocaretur.* Patribus rectius viſum eſt, dictatorem a conſule dici comitiorum habendorum cauſa. dictus L. Veturius Philo, M'. Pomponium Mathonem magiſtrum equitum dixit. His vitio creatis, juſſiſque die quartodecimo ſe magiſtratu abdicare, ad interregnum res rediit.

XXXIV. Conſulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi a Patribus C. Claudius, Appii filius, Centho; inde P. Cornelius Aſina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, ſui generis hominem, plebei inſectatione principum popularibuſque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concuſſis, aliena in-

vidia ſplendentem, vulgus & extrahere ad conſulatum nitebatur, Patres ſumma ope obſtabant, ne ſe inſectando ſibi æquari aſſueſcerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non ſenatum modo, ſed etiam augures, quod dictatorem prohibuiſſent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato ſuo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iiſdem, cum debellari poſſit, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus univerſis pugnari poſſe apparuiſſe eo, quod M. Minucius, abſente Fabio, proſpere pugnaſſet: duas legiones hoſti ad cædem objectas, deinde ex ipſa cæde ereptas, ut* pater patronuſque *appellaretur, qui prius vincere prohibuiſſet Romanos, quam vinci. Conſules deinde Fabianis artibus, cum debellare poſſent, bellum traxiſſe. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam conſulem vere plebejum, id eſt, hominem novum, feciſſent. nam plebejos nobiles jam eiſdem initiatos eſſe ſacris, & contemnere plebem, ex quo contemni deſierint a Patribus, cœpiſſe. Cui non id apparere, id actum & quæſitum eſſe, ut interregnum iniretur, ut in Patrum poteſtate comitia eſſent? Id conſules ambos ad exercitum morando quæſiſſe: id poſtea, quia invitis iis dictator eſſet dictus comitiorum cauſa, expugnatum eſſe, ut vitioſus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos. conſulatum unum certe plebis Romanæ eſſe: populum liberum habiturum ac daturum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare, malit.*

XXXV. Cum his orationibus accenſa plebs eſſet, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulſone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano & Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius conſul unus creatur, ut in manu ejus eſſent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuiſſe virium in competitoribus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio conſul fuerat, & damnatione collegæ, & ſua prope, ambuſtus evaſerat, infeſtum plebei, diu ac multum recuſantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adverſandum, quam collega, datur conſuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius Pomponius Matho & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo urbana ſors Pomponio, inter cives Romanos & peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Poſtumius Albinus in Galliam. Omnes abſentes creati ſunt, nec cuiquam eorum, præter Terentium conſulem, mandatus honos, quem jam non antea geſſiſſet, præteritis aliquot fortibus ac ſtrenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magiſtratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati ſunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ ſint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam ſatis certum affirmare auſim. Decem millia novorum militum alii ſcripta

in ſupplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum & centenis equitibus in ſingulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites eſſent; ſocii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum & ducentos in caſtris Romanis, cum pugnatum ad Cannas eſt, quidam auctores ſunt. Illud haudquaquam diſcrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia ſpem, poſſe vinci hoſtem, dictator præbuerat. Ceterum, priuſquam ſigna ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inſpicere juſſi propter territos vulgo homines novis prodigiis. nam, & Romæ in Aventino & Ariciæ, nuntiatum erat, ſub idem tempus lapidibus pluiſſe: & multo cruore ſigna in Sabinis cædis, aquas e fonte calidas manaſſe. Id quidem etiam, quod ſæpius acciderat, magis terrebat; & in via Fornicata, quæ ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Pæſto pateras aureas Romam attulerunt. iis, ſicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eoſdem dies ab Hierone claſſis Oſtiam cum magno commeatu acceſſit. Legati Syracuſani in ſenatum introducti nuntiarunt: *Cædem C. Flaminii conſulis exercituſque allatam adeo ægre tuliſſe regem Hieronem, ut nulla ſua propria regnique ſui clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probe ſciat, magnitudinem populi Romani admirabi-*

liorem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse: quæ ne accipere abnuant, magno opere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum ominis causa Victoriam auream pondo trecentum viginti afferre sese. acciperent eam, tenerentque, & haberent propriam & perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: &, quantum præterea opus esset, quo jussissent, subvecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, *Ut prætor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret; ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali submittenda.* Ab senatu ita responsum regi est: *Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuvisse. id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum & a civitatibus quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum. Victoriam omenque accipere; sedemque ei se Divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romanæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores, sagittariique, & frumentum traditum consu-

libus. Quinqueremes ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ, permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam trajiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat; &, ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, & aut hostis feriendi, aut civis servandi causa. id ex voluntario inter ipsos fœdere a tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denuntiantes, *bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet: se, quo die hostem vidisset, perfecturum.* Collegæ ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo: *Mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quæ con-*

ſilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. optare, ut, quæ caute atque conſulte geſta eſſent, ſatis proſpere evenirent. Temeritatem, præterquam quod ſtulta ſit, infelicem etiam ad id locorum fuiſſe. Id ſua ſponte apparebat, tuta celeribus conſiliis præpoſiturum: &, quo id conſtantius perſeveraret, Q. Fabius Maximus ſic eum proficiſcentem allocutus fertur:

XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui ſimilem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui ſimilis eſſes, ſupervacanea eſſet oratio mea. nam & duo boni conſules, etiam me indicente, omnia e republica fide veſtra faceretis: & mali nec mea verba auribus veſtris, nec conſilia animis acciperetis. nunc & collegam tuum & te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio eſt: quem video nequidquam & virum bonum & civem fore, ſi altera parte claudicet reſpublica. malis conſiliis idem ac bonis juris & poteſtatis erit. Erras enim, L. Paulle, ſi tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum cenſes. neſcio, an infeſtior hic adverſarius, quam ille hoſtis, maneat. cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: & adverſus Hannibalem legioneſque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi eſt; Varro dux, tuis militibus te eſt oppugnaturus. Ominis etiam tibi cauſa abſit C. Flaminii memoria. tamen ille conſul demum, & in provincia, & ad exercitum, cœpit furere: hic, priuſquam peteret conſulatum, deinde in petendo conſulatu, nunc quoque conſul, priuſquam caſtra videat aut hoſtem, inſanit. &, qui tantas jam nunc procellas, prœlia atque acies jactando inter toga-*

tos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est; ut ego, contemnendo potius, quam appetendo, gloriam, modum excesserim. Sed ita res habet. una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, qua ego gessi. nec eventus modo hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio, quæ fuit, futuraque, donec res eædem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena civium ac sociorum sunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque. id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, procul ab patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. partem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iberum amnem trajecit. plures fames, quam ferrum, absumsit: nec his paucis jam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies? non commeatus, non pecuniam habeat? Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi consules, vide, quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque

cives sibi magis, quam hostes, facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas, oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis sæpe, ajunt, exstingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis: neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improvida est & cæca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane læta fuit, magis fatentis, ea, quæ diceret, vera, quam facilia factu, esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare, ut omnia prospere evenirent. at, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput objecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebejum consulem sua plebes prosecuta, turba, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere,

caſtris bifariam factis, ut nova minora eſſent propius Hannibalem, in veteribus major pars & omne robur virium eſſet; tum conſulum anni prioris M. Atilium, ætatem excuſantem, Romam miſerunt; Geminum Servilium in minoribus caſtris legioni Romanæ & ſociûm peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Hannibal, quanquam parte dimidia auctas hoſtium copias cernebat, tamen adventu conſulum mire gaudere. non ſolum enim nihil ex raptis in diem commeatibus ſuperabat, ſed ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, omni undique frumento, poſtquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto, ut vix decem dierum (quod compertum poſtea eſt) frumentum ſupereſſet, Hiſpanorumque ob inopiam tranſitio parata fuerit, ſi maturitas temporum exſpectata foret.

XLI. Ceterum temeritati conſulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac procurſu magis militum, quam ex præparato aut juſſu imperatorum, orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille & ſeptingenti cæſi, non plus centum Romanorum ſociorumque occiſis. ceterum victoribus effuſe ſequentibus metu inſidiarum obſtitit Paullus conſul; cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emiſſum hoſtem e manibus; debellarique, ni ceſſatum foret, potuiſſe. Hannibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut ineſcatam temeritatem ferocioris conſulis ac novorum maxime militum eſſe. & omnia ei ho-

ſtium, haud ſecus quam ſua, nota erant: diſſimiles diſcordeſque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu eſſe. Itaque, locum & tempus inſidiis aptum ſe habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes ſecum milites ducens, caſtra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit; tranſque proximos montes læva pedites inſtructos condit, dextra equites, impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut deſertis fuga dominorum caſtris occupatum impeditumque hoſtem opprimeret. Crebri relicti in caſtris ignes, ut fides fieret, dum ipſe longius ſpatium fuga præciperet, falſa imagine caſtrorum (ſicut Fabium priore anno fruſtratus eſſet) tenere in locis conſules voluiſſe.

XLII. Ubi illuxit, ſubductæ primo ſtationes; deinde propius adeuntibus inſolitum ſilentium admirationem fecit. Jam ſatis comperta ſolitudine, in caſtris concurſus fit ad prætoria conſulum, nuntiantium fugam hoſtium adeo trepidam, ut, tabernaculis ſtantibus, caſtra reliquerint: quoque fuga obſcurior eſſet, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut ſigna proferri juberent, ducerentque ad perſequendos hoſtes, ac protinus caſtra diripienda. Et conſul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque eſſe. poſtremo, cum aliter neque ſeditionem neque ducem ſeditionis ſuſtinere poſſet, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui, ubi adequitavit portis, ſubſiſtere extra munimenta ceteris

juſſis, ipſe cum duobus equitibus vallum intravit: ſpeculatuſque omnia cum cura renuntiat, inſidias profecto eſſe: ignes in parte caſtrorum, quæ vergat in hoſtem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promtu relicta: argentum quibuſdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidiſſe. Quæ ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt; &, clamore orto a militibus, *ni ſignum detur, ſine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro ſignum dedit proficiſcendi. Paullus, cum ei ſua ſponte cunctanti pulli quoque auſpicio non addixiſſent, obnuntiari jam efferenti porta ſigna collegæ juſſit. quod quanquam Varro ægre eſt paſſus, Flaminii tamen recens caſus, Claudiique conſulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incuſſit. Dii prope ipſi eo die magis diſtulere, quam prohibuere, imminentem peſtem Romanis. nam forte ita evenit, ut, cum referri ſigna in caſtra jubenti conſuli milites non parerent: ſervi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio conſulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad conſules nuntiant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes ſedere in inſidiis. Horum opportunus adventus conſules imperii potentes fecit, cum ambitio alterius ſuam primum apud eos prava indulgentia majeſtatem ſolviſſet.

XLIII. Hannibal, poſtquam motos magis inconſulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos,

vidit; nequidquam, detecta fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solum, mixtos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. nam cum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem; & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Cum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut, quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eundem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, cum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Cum utriusque consulis eadem, quæ semper ante, fuisset sententia; ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id

cum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum erat, cum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum afflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut ante, copiis divisis. Aufidus amnis, utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra: cum Paullus Semproniique & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium objiceret: testareturque Deos hominesque hic, *nullam penes se culpam esse, quod Hannibal jam velut usucepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus:* ille, *si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis eventus participem fore* diceret. *videret, ut quibus lingua tam promta ac temeraria, æque in pugna vigerent manus.*

XLV. Dum altercationibus magis, quam consiliis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, cum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri: ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collega, signum pugnæ proposuit, instructasque copias flumen traduxit, sequente Paullo; quia magis non probare, quam non adjuvare, consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores. ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt; Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

XLVI. Hannibal luce prima, Baliaribus levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispa-

nosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata; ita, ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladii: Gallis prælongi ac sine mucronibus: Hispano, punctim magis, quam cæsim, assueto petere hostem, brevitate habiles & cum mucronibus. ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant: sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septemtrionem versis. ventus, (Vulturnum incolæ regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, & pugna levibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minime

equeſtris more pugnæ: frontibus enim adverſis concurrendum erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto ſpatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrinque nitentes. Stantibus ac confertis poſtremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedeſtre magna jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen, quam diutius, pugnatum eſt; pulſique Romani equites terga vertunt. Sub equeſtris finem certaminis coorta eſt peditum pugna. primo & viribus & animis pares conſtabant ordines Gallis Hiſpaniſque: tandem Romani, diu ac ſæpe conniſi, æqua fronte acieque denſa impulere hoſtium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie. impulſis deinde ac trepide referentibus pedem inſiſtere; ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem illati, poſtremo, nullo reſiſtente, ad ſubſidia Afrorum pervenerunt; qui utrinque reductis alis conſtiterant, media, qua Galli Hiſpanique ſteterant, aliquantum prominente acie. qui cuneus ut pulſus æquavit frontem primum, deinde nitendo etiam ſinum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant; irruentibuſque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clauſere & ab tergo hoſtes. Hinc Romani, defuncti nequidquam prœlio uno, omiſſis Gallis Hiſpaniſque, quorum terga ceciderant, etiam adverſus Afros integram pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod incluſi adverſus circumfuſos, ſed etiam quod feſſi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Jam & in ſiniſtro cornu Romano, ubi ſociorum equites adverſus Numidas ſteterant, conſertum prœlium erat, ſegne primo, & a Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter ſolita arma telaque, gladios occultos ſub loricis habentes, ſpecie transfugarum cum ab ſuis, parmas poſt terga habentes, adequitaſſent, repente ex equis deſiliunt; parmiſque & jaculis ante pedes hoſtium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, conſidere ab tergo jubentur; ac, dum prœlium ab omni parte conſeritur, quieti manſerunt. poſtquam omnium animos oculoſque occupaverat certamen; tum, arreptis ſcutis, quæ paſſim inter acervos cæſorum corporum ſtrata erant, averſam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes, ſtragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam ſpe prœlium eſſet; Haſdrubal, qui ea parte præerat, ſubductos ex media acie Numidas, quia ſegnis eorum cum adverſis pugna erat, ad perſequendos paſſim fugientes mittit: Hiſpanos & Gallos pedites, jam Afris prope feſſis, cæde magis quam pugna, adjungit.

XLIX. Parte altera pugnæ Paullus, quanquam primo ſtatim prœlio funda graviter ictus fuerat, tamen & occurrit ſæpe cum confertis Hannibali, & aliquot locis prœlium reſtituit, protegentibus eum equitibus Romanis; omiſſis poſtremo equis, quia conſulem & ad regendum equum vires deficiebant. tum denuntianti cuidam, juſſiſſe conſu-

lem ad pedes defcendere equites, dixiffe Hannibalem ferunt: *Quam mallem, vinctos mihi traderet!* Equitum pedeftre prœlium, quale jam haud dubia hoftium victoria, fuit; cum victi mori in veftigio mallent, quam fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. pepulerunt tamen jam paucos fuperantes, & labore ac vulneribus feffos. Inde diffipati omnes funt, equofque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, cum, prætervehens equo, fedentem in faxo cruore oppletum confulem vidiffet: *L. Æmili*, inquit, *quem unum infontem culpæ cladis hodiernæ Dii refpicere debent, cape hunc equum. dum & tibi virium aliquid fupereft, comes ego te tollere poffum ac protegere. ne funeftam hanc pugnam morte confulis feceris. Etiam fine hoc lacrimarum fatis luctufque eft.* Ad ea conful: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute efto! Sed cave, fruftra miferando exiguum tempus e manibus hoftium evadendi abfumas. Abi, nuntia publice Patribus, urbem Romanam muniant, ac prius, quam hoftis victor adveniat, præfidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixiffe, & adhuc mori. Me in hac ftrage militum meorum patere exfpirare, ne aut reus iterum e confulatu fim, aut accufator collegæ exfiftam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.* Hæc exigentes prius turba fugientium civium, deinde hoftes, oppreffere: confulem, ignorantes quis effet, obruere telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum inde effufe fugiunt. Septem millia hominum in minora

caſtra, decem in majora; duo ferme in vicum ipſum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi ſunt. Conſul alter, ſeu forte, ſeu conſilio, nulli fugientium infeſtus agmini, cum ſeptuaginta fere equitibus Venuſiam perfugit. Quadraginta millia peditum, duo millia ſeptingenti equites, & tanta prope civium ſociorumque pars, cæſi dicuntur; in his ambo conſulum quæſtores L. Atilius & L. Furius Bibaculus: unus & viginti tribuni militum: conſulares quidam prætoriique & ædilicii: inter eos Cn. Servilium Geminum & M. Minucium numerant, qui magiſter equitum priore anno, aliquot ante conſul fuerat: octoginta præterea aut ſenatores, aut qui eos magiſtratus geſſiſſent, unde in ſenatum legi deberent, cum ſua voluntate milites in legionibus facti eſſent. Capta eo prœlio tria millia peditum & equites trecenti dicuntur.

L. Hæc eſt pugna Cannenſis, Allienſi cladi nobilitate par: ceterum ut illis, quæ poſt pugnam accidere, levior, quia ab hoſte ceſſatum eſt; ſic ſtrage exercitus gravior fœdiorque. fuga namque ad Alliam ſicut urbem prodidit, ita exercitum ſervavit: ad Cannas fugientem conſulem vix ſeptuaginta ſecuti ſunt: alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in caſtris cum multitudo ſemiermis ſine ducibus eſſet, nuntium, qui in majoribus erant, mittunt: *dum prœlio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hoſtes premeret, ut ad ſe tranſirent: uno agmine Canuſium abituros eſſe.* Eam ſententiam alii totam aſpernari: *Cur enim illos, qui*

ſe arceſſant, ipſos non venire, cum æque conjungi poſſent? quia videlicet plena hoſtium omnia in medio eſſent: & aliorum, quam ſua, corpora tanto periculo mallent objicere. Aliis non tam ſententia diſplicere, quam animus deeſſe. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avariſſimo & crudeliſſimo hoſte, æſtimarique capita veſtra, & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis ſis, an Latinus ſocius, ut ex tua contumelia & miſeria alteri honos quæratur? Non tu: ſi quidem L. Æmilii conſulis, qui ſe bene mori, quam turpiter vivere, maluit, & tot fortiſſimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives eſtis. Sed ante, quam opprimit lux, majoraque hoſtium agmina obſepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompoſiti obſtrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per confertos hoſtes. cuneo quidem hoc laxum atque ſolutum agmen, ut ſi nihil obſtet, tranſibimus. Itaque ite mecum, qui & voſmetipſos & rempublicam ſalvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, ſtringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hoſtes. &, cum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextrum ſcutis, in majora caſtra ad ſexcentos evaſerunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canuſium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quod ingenium ſuum cuique aut fors dabat, quam ex conſilio ipſorum, aut imperio cujuſquam, agebantur.

LI. Hannibali victori cum ceteri circumfuſi gratularentur, ſuaderentque, ut, tanto perfunctus bel-

lo, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus; Maharbal, præfectus equitum, minime cessandum ratus, *Immo, ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis. Sequere: cum equite, ut prius venisse, quam venturum, sciant, præcedam.* Hannibali nimis læta res est visa, majorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque, *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait: *ad consilium pensandum temporis opus esse.* Tum Maharbal, *Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere. vincere scis, Hannibal; victoria uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda fœdamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjecta humo interclusisse spiritum apparebat. Præcipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis: cum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem, exspirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, & omnium primum, brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, & ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea cum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum & ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent; castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: &, præter equos virosque, & si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit: pro qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterum, cum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, & de legione secunda L. Publicius Bibulus & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, *Nequidquam eos perditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, deserta Italia, ad regem aliquem transfugiant.* Quod malum, præterquam atrox, super tot clades etiam novum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset, &, qui aderant, consilium advocandum de eo censerent; negat consilii rem esse Scipio juvenis, fatalis dux hujusce belli. *Audendum atque agendum, non consultandum*, ait, *in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent. nullo verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse.* Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli. &, cum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, *Ex mei animi sententia*, inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter optime maxime, domum, familiam, remque meam pessimo leto afficias! In hæc verba, L. Cæcili, jures, postulo, ceterique, qui adestis: qui*

non juraverit, in ſe hunc gladium ſtrictum eſſe ſciat. Haud ſecus pavidi, quam ſi victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes: cuſtodiendoſque ſemet ipſos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canuſii agebantur, Venuſiam ad conſulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui ſparſi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venuſini per familias benigne accipiendos curandoſque cum diviſiſſent, in ſingulos equites togas & tunicas & quadrigatos nummos quinos vicenos, & peditibus denos, & arma, quibus deerant, dederunt. ceteraque publice ac privatim hoſpitaliter facta: certatumque, ne a muliere Canuſina populus Venuſinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Buſæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiuſque & Scipio, poſtquam incolumem eſſe alterum conſulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantæ ſecum peditum equitumque copiæ eſſent: ſciſcitatumque ſimul, utrum Venuſiam adduci exercitum, an manere juberet Canuſii? Varro ipſe Canuſium copias traduxit. & jam aliqua ſpecies conſularis exercitus erat; mœnibuſque ſe certe, ſi non armis, ab hoſte videbantur defenſuri. Romam, ne has quidem reliquias ſupereſſe civium ſociorumque, ſed occidione occiſos cum duobus exercitibus conſules, deletaſque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, ſalva urbe, tantum pavoris tumultuſque intra mœnia Romana fuit. itaque ſuccumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ ediſſertando minora vero fecero. Conſule exer-

citusque ad Transimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægates insulas Carthaginiensium prœlio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt? aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal succubuit? nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quod minore animo latæ sunt.

LV. P. Furius Philus & Man. Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Cum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, &, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes pæne domos promiscue complorarentur: tum Q. Fabius Maximus censuit, *equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui, obvios percontando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; & si quid Dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ sint: quo se Hannibal post prœlium contulerit: quid paret, quid agat, actu-*

rusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros juvenes esse. illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, contínerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant: silentium per urbem faciant: nuntios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ quisque fortunæ domi auctorem exspectent, custodesque præterea ad portas ponant, qui prohibeant, quenquam egredi urbem; cogantque homines, nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.

LVI. Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent, submotaque foro per magistratus turba, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum literæ a Terentio consule allatæ sunt: *L. Æmilium consulem exercitumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem. ad decem millia militum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Pœnum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis prædaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum cum sedato urbis

tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *Regnum Hieronis classe Punica vastari: cui cum opem imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse, aliam classem ad Ægates insulas stare, paratam instructamque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.*

LVII. Literis consulis proprætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, cum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, cum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ; & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus suppliciisque Deos possent placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla,

Græcus & Græca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, jam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissa, classe tradita P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim, & quosdam prætextatos, scribunt. quatuor ex his legiones & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt: arma, tela, alia parari jubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, emta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, cum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, cum, captivis productis segregatisque, socios, sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam alias antea) satis miti sermone alloqui-

tur: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ cessisse: & se id anniti, ut suæ invicem simul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum.* Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; læti tamen quamcunque conditionem pacifcendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Cum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi causa cum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nuntiatum est, Carthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, *Patres conscripti*, inquit, *nemo nostrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostræ. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minus negligendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus; sed, cum prope ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prœlium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem inse-*

quentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, cum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium, quo redemti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse: & patres vestros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui, & ad Alliam cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore ac fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnæ; nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed, præsidio castris relicti, cum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis & commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi pernicitatis pedum & cursus aliquod præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Venusiæ aut Canusii, constiterunt, se nobis merito prætulerint, gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, præsidii reipublicæ esse. Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini: & nobis etiam promtioribus pro patria, quod beneficio vestro redemti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. non minor nume-

rus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quam hi emuntur. nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos; an barbaro ac Pœno, qui utrum avarior, an crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem & lacrimas in vestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, exspèctantiumque responsum vestrum. cum ii pro nobis proque iis, qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si, me Dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, cum indigni, ut a vobis redimeremur, visi sumus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti: sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non æstimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ periculum movet, ne a vobis damnati ac repulsi abeamus. neque enim vos pretio pepercisse homines credent.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi li-

beros, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac neceſſitas in foro turbæ huic virorum immiſcuerat. Senatus, ſubmotis arbitris, conſuli cœptus. Ibi cum ſententiis variaretur, & alii redimendos de publico, alii nullam publice impenſam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; ſi quibus argentum in præſentia deeſſet, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibuſque ac prædiis cavendum populo, cenſerent; tum T. Manlius Torquatus, priſcæ ac nimis duræ, ut pleriſque videbatur, ſeveritatis, interrogatus ſententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo poſtulaſſent legati pro iis, qui in hoſtium poteſtate ſunt, ut redimerentur, ſine ullius inſectatione eorum, brevi ſententiam peregiſſem. Quid enim aliud quam admonendi eſſetis, ut morem traditum a patribus, neceſſario ad rem militarem exemplo, ſervaretis? Nunc autem cum prope gloriati ſint, quod ſe hoſtibus dediderint, præferrique non captis modo in acie ab hoſtibus, ſed etiam iis, qui Venuſiam Canuſiumque pervenerunt, atque ipſi C. Terentio conſuli, æquum cenſuerint; nihil vos eorum, Patres conſcripti, quæ illic acta ſunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos acturus ſum, Canuſii apud ipſum exercitum agerem, optimum teſtem ignaviæ cujuſque & virtutis: aut unus hic ſaltem adeſſet P. Sempronius, quem ſi iſti ducem ſecuti eſſent, milites hodie in caſtris Romanis, non captivi in hoſtium poteſtate eſſent! Sed cum, feſſis pugnando hoſtibus, tum victoria lætis, & ipſis pleriſque regreſſis in caſtra ſua, noctem ad erumpendum liberam habuiſſent, & ſeptem armatorum hominum millia perrumpere etiam conſertos hoſtes potuiſ-*

ſent; neque per ſe ipſi id facere conati ſunt, neque alium ſequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non deſtitit monere, adhortari eos, dum paucitas hoſtium circa caſtra, dum quies ac ſilentium eſſet, dum nox inceptum tegeret, ſe ducem ſequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in ſociorum urbes poſſe. Sicut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio; ſicut, nobis adoleſcentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, cum ad tumulum eos capiendum, ſitum inter medios hoſtes, duceret, dixit: Moriamur, milites, & morte noſtra eripiamus ex obſidione circumventas legiones. *Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, ſi nemo tantæ virtutis exſtitiſſet comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad ſalutem, ferentem demonſtrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut ſervemini, deeſt vobis animus? quid, ſi moriendum pro patria eſſet, faceretis? Quinquaginta millia civium ſociorumque circa vos eo ipſo die cæſa jacent. ſi tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: ſi tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes deſiderate patriam: immo deſiderate, dum patria eſt, dum cives ejus eſtis. ſero nunc deſideratis, deminuti capite, abalienati jure civium, ſervi Carthaginienſium facti. Pretio redituri eſtis eo, unde ignavia ac nequitia abiſtis? P. Sempronium, civem veſtrum, non audiſtis, arma capere ac ſequi ſe jubentem: Hannibalem poſt paulo audiſtis, caſtra prodi & arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam iſtorum accuſo, cum ſcelus poſſim accuſare? Non enim modo*

ſequi recuſarunt bene monentem; ſed obſiſtere ac retinere conati ſunt, ni ſtrictis gladiis viri fortiſſimi inertes ſubmoviſſent. prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hoſtium, fuit erumpendum. Hos cives patria deſideret? quorum ſi ceteri ſimiles fuiſſent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus ſeptem armatorum ſexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hoſtium obſtitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum cenſetis fuiſſe? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canuſii, fortia, fidelia, Patres conſcripti. nunc autem quemadmodum hi boni fideleſque (nam fortes ne ipſi quidem dixerint) cives eſſe poſſunt? niſi quis credere poteſt fuiſſe, ut erumpentibus, quin erumperent, obſiſtere conati ſunt: aut non invidere eos, cum incolumitati, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, cum ſibi timorem ignaviamque ſervitutis ignominioſæ cauſam eſſe ſciant. Maluerunt in tentoriis latentes ſimul lucem atque hoſtem exſpectare, cum ſilentio noctis erumpendi occaſio eſſet. At enim ad erumpendum e caſtris defuit animus; ad tutanda fortiter caſtra animum habuerunt. Dies nocteſque aliquot obſeſſi, vallum armis, ſe ipſi tutati vallo ſunt: tandem ultima auſi paſſique, cum omnia ſubſidia vitæ abeſſent, affectiſque fame viribus, arma jam ſuſtinere nequirent, neceſſitatibus magis humanis, quam armis, victi ſunt. Orto ſole hoſtis ad vallum acceſſit: ante ſecundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac ſe ipſos. Hæc vobis ipſorum per biduum militia fuit. cum in acie ſtare ac pugnare decuerat, tum in

castra refugerunt: cum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? cum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis: cum manere, castra tutari armis necesse est; & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.

LXI. Posteaquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium exhaurire, magna jam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Cum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jactura civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum & custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse. Est & alia de captivis fama, decem primos venisse. de eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribo-

nium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: & novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quod, per causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent. de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profecto alia de re, quam quod desperaverant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani. præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli,

ex tanta clade, cujus ipſe cauſa maxima fuiſſet, redeunti, & obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus ſit, & gratiæ actæ, quod de republica non deſperaſſet: cui, ſi Carthaginienſium ductor fuiſſet, nihil recuſandum ſupplicii foret.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXIII.

EPITOME
LIBRI VICESIMI TERTII.

Campani ad Hannibalem defecerunt. Nuntius Cannenſis victoriæ Mago Carthaginem miſſus, annulos aureos a digitis occiſorum Romanorum detractos, in veſtibulo curiæ effudit: quos exceſſiſſe modii menſuram traditur. Poſt quem nuntium Hanno, vir ex Pœnis nobiliſſimus, ſuadebat ſenatui Carthaginienſium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obſtrepente Barcina factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adverſus Hannibalem ex oppido facta, proſpere pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus eſt, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Caſilinum a Pœnis obſeſſum, ita fame vexatum eſt, ut lora & pelles ſcutis detractas, item mures, eſſent; & nucibus, per Vulturnum amnem a Romanis miſſis, vixerint. Senatus ex equeſtri ordine hominibus centum nonaginta ſeptem ſuppletus eſt. L. Poſtumius prætor a Gallis cum exercitu cæſus eſt. Cn. & P. Scipiones in Hiſpania Haſdrubalem vicerunt, & Hiſpaniam ſuam fecerunt. Reliquiæ Cannen-

ſis exercitus in Siciliam relegatæ ſunt; ne recederent inde, niſi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Hannibalem ſocietas juncta eſt. Sempronius Gracchus conſul Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter a T. Manlio prætore adverſus Pœnos Sardoſque res geſtas continet: a quo Haſdrubal dux, & Mago, & Hanno capti. Claudius Marcellus prætor, Hannibalis exercitum ad Nolam prœlio fudit & vicit: primuſque tot cladibus feſſis Romanis meliorem ſpem belli dedit.

I. HANNIBAL, poſt Cannenſem pugnam, caſtra capta ac direpta, confeſtim ex Apulia in Samnium moverat: accitus in Hirpinos a Statio, pollicente ſe Compſam traditurum. Compſanus erat Trebius nobilis inter ſuos: ſed premebat eum Mopſiorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Poſt famam Cannenſis pugnæ, vulgatumque Trebii ſermonibus adventum Hannibalis, cum Mopſiani urbem exceſſiſſent; ſine certamine tradita urbs Pœno, præſidiumque acceptum eſt. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. ipſe per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in inſidiis (& pleræque cavæ ſunt viæ, ſinuſque occulti) quacunque apte poterat, diſpoſuit: alios, præ ſe actam prædam ex agris oſtentantes, obequitare portis juſſit. in quos, quia nec multi, & incompoſiti videbantur, cum turma

equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, & haud procul litore naves piscatoriæ pleræque conspectæ peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prœlio nobiles juvenes capti cæsique sunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia, haudquaquam promta oppugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ, maxime tamen, inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nactus opes. is cum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem, ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi, quam eversa, republica dominari; nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua & senatum servaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, cum, sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, præfatus esset; *quippe qui liberos ex Ap. Claudii filia haberet, filiamque Romam*

nuptum Livio dediſſet; ceterum majorem multo rem magiſque timendam inſtare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate ſenatum plebem ſpectare, ſed per cædem ſenatus vacuam rempublicam tradere Hannibali ac Pœnis velle. Eo ſe periculo poſſe liberare eos, ſi ſe permittant ſibi, &, certaminum in republica obliti, credant. Cum omnes victi metu permitterent; *Claudam in curia vos*, inquit, &, *tanquam & ipſe cogitati facinoris particeps, approbando conſilia, quibus nequidquam adverſarer, viam ſaluti veſtræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipſi, accipite.* Fide data egreſſus, claudi curiam jubet, præſidiumque in veſtibulo reliquit, ne quis adire curiam injuſſu ſuo, neve inde egredi poſſit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod ſæpe*, inquit, *optaſtis, Campani, ut ſupplicii ſumendi vobis ex improbo ac deteſtabili ſenatu poteſtas eſſet; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos ſingulorum, quas præſidiis clientium ſervorumque tuentur, cum ſummo veſtro periculo, ſed tutam habetis ac liberam. Clauſos omnes in curiam accipite, ſolos, inermes: nec quidquam raptim, aut forte temere egeritis. de ſingulorum capite vobis jus ſententiæ dicendæ faciam, ut, quas quiſque meritus eſt, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem ira ſalutem atque utilitatem veſtram habeatis. etenim hos (ut opinor) odiſtis ſenatores; non ſenatum omnino habere non vultis. quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberæ civitatis conſilium eſt, ſenatus habendus eſt. Itaque duæ res ſimul agendæ ſunt vobis, ut & veterem ſenatum tollatis, &*

novum cooptetis. Citari ſingulos ſenatores jubebo, de quorum capite vos conſulam. quod de quoque cenſueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac ſtrenuum novum ſenatorem cooptabitis, quam de noxio ſupplicium ſumatur. Inde conſedit, &, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum ſorte nomen excidit, ipſumque e curia produci, juſſit. Ubi auditum eſt nomen, malum & improbum pro ſe quiſque clamare, & ſupplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video, quæ de hoc ſententia ſit data. Eligite pro malo atque improbo bonum ſenatorem & juſtum.* Primo ſilentium erat inopia potioris ſubjiciundi; deinde, cum aliquis, omiſſa verecundia, quempiam nominaſſet, multo major extemplo clamor oriebatur, cum alii negarent noſſe; alii nunc probra, nunc humilitatem ſordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæſtus genus, objicerent. Hoc multo magis in ſecundo ac tertio citato ſenatore eſt factum: ut ipſius pœnitere homines appareret; quem autem in ejus ſubſtituerent locum, deeſſe: quia nec eoſdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, & multo humiliores obſcurioreſque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notiſſimum quodque malum maxime tolerabile dicentes eſſe, jubenteſque ſenatum ex cuſtodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius cum obnoxium vitæ beneficio ſenatum multo ſibi magis, quam plebi, feciſſet, ſine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc ſenatores, omiſſa dignitatis libertatiſque memoria, plebem adulari, ſalutare, be-

nigne invitare, apparatis accipere epulis, eas caussas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem judices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque; tum vero ita obsequio principum & licentia plebei lascivire, ut nec libidini nec sumtibus modus esset. ad contemtum legum, magistratuum, senatus, accessit tum post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: & quod, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemtum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam cum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quidquam evenisse Romanis, nuntiassent, pollicerenturque omnia, quæ

ad bellum opus essent; *Morem magis*, inquit, *loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes, quæ opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed pæne bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quod fœdus æquum deditis, quod leges vestras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis juris & conditionis & linguæ prope humanæ,*

militem trahit. Hunc, natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. Hos, infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & a Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse. jam pecuniæ affatim est frumentique. Si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse.

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, *Tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademtum, recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. neque controversiam fore, quin, cum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virrio loquenti assensi omnes, ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatus spectare. extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitte-

rentur. Quo priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent. indignatione orta, submoveri a curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Cœliusque & alii id haud sine causa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. ut suæ leges, sui magistratus Capuæ essent. ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta: illa insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos sociûm civesque Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ causa, balneis includi jussit: ubi, fervore atque æstu anima interclusa, fœdum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil, præter sanam civium mentem, defuit, restiterat. ut vero præsidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi su-

perbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præsidio, restituerent se Romanis. Hæc (neque enim occulte agebantur) cum relata Hannibali essent; primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde, cum is ferociter negasset se iturum (nec enim Hannibali jus esse in civem Campanum) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuntio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur e castris cum modico præsidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modo, sed enixe, favore etiam vulgi, & studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriæ rei gereret, diemque ut ipse adventu

ſuo feſtum lætus ac libens celebraret; quanquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, viſenda urbe magnam diei partem conſumſit.

VIII. Deverſatus eſt apud Ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum eſt, princeps factionis ejus, quae traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abſtractum abs Decii Magii latere, cum quo ferociſſime pro Romana ſocietate adverſus Punicum fœdus ſteterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majeſtas ſententia depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placavit, victuſque patris precibus lacrimiſque etiam ad cœnam eum cum patre vocari juſſit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hoſpites, Jubelliumque Tauream, inſignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari diſciplina eſſe; ſed, ut in civitate atque etiam domo luxurioſa, omnibus voluptatum illecebris inſtructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipſius interdum Hannibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit; ipſe valetudinem excuſans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem cauſante. Solis ferme occaſu patrem Calavium, ex convivio egreſſum, ſecutus filius, ubi in ſecretum (hortus erat poſticis ædium partibus) pervenerunt, *Conſilium*, inquit, *affero*, *pater*, *quo non veniam ſolum peccati*, *quod defecimus ad Hannibalem*, *impetra-*

turi ab Romanis, ſed in multo majore dignitate & gratia ſimus Campani, quam unquam fuimus. Cum mirabundus pater, *quidnam id eſſet conſilii*, quæreret; toga rejecta ab humero, latus ſuccinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *ſanguine Hannibalis ſanciam Romanum fœdus. te id prius ſcire volui, ſi forte abeſſe, dum facinus patratur, malles.*

IX. Quæ ubi vidit audivitque ſenex, velut ſi jam agendis, quæ audiebat, intereſſet, amens metu, *Per ego te*, inquit, *fili, quæcunque jura liberos jungunt parentibus, precor quæſoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. Paucæ horæ ſunt, intra quas jurantes per quidquid Deorum eſt, dextræ dextras jungentes, fidem obſtrinximus, ut ſacratas fide manus, digreſſi ab colloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hoſpitali menſa ſurgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipſam menſam cruentares hoſpitis ſanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non poſſum? Sed ſit nihil ſancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, ſi non perniciem nobis cum ſcelere afferunt. Unus aggreſſurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum ſervorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpeſcentne in amentia illa? Vultum ipſius Hannibalis, quem armati exercitus ſuſtinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu ſuſtinebis? &, alia auxilia deſint, me ipſum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, ſuſtinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigenduſque eſt. deterreri hic ſine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meæ,*

ſicut pro te hodie valuerunt. Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, oſculo hærens, non ante precibus abſtitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, *Ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo, pietatem exſolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ ſuſtinendum eſt crimen; ſemel, cum defectionis ab Romanis; iterum, cum pacis cum Hannibale fuiſti auctor; tertio hodie, cum reſtituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hoſti minime parcens, quando parens extorquet, recipe.* Hæc cum dixiſſet, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: &, quo minus res ſuſpecta eſſet, ſe ipſe convivio reddidit.

X. Poſtero die ſenatus frequens datus Hannibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam ſuam Romanæ ſocietati præpoſuiſſent: & inter cetera magnifica promiſſa pollicitus, brevi caput Italiæ omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum eſſe exſortem Punicæ amicitiæ fœderiſque ſecum facti, quem neque eſſe Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum poſtulare, ut ſibi dedatur, ac ſe præſente de eo referatur, ſenatuſque conſultum fiat. Omnes in eam ſententiam ierunt: quanquam magnae parti & vir indignus ea calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egreſſus curia, in templo magiſtratus conſedit; comprehen-

dique Decium Magium, atque ante pedes destitutum causam dicere jussit. Qui cum, manente ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi posse, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc vociferanti, cum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus. ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim, & Carthaginem missus; ne, motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: &, legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. ibi cum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, cum eum docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam sibi tutam* dicere; *& Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis, quam hospitis, fore domicilium. nusquam mal-*

le, quam in regno ejus, vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

XI. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. tum, *Si ita faxitis, Romani, vestræ res meliores facilioresque erunt: magisque ex sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republica vestra bene gesta servataque, lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote: lasciviam a vobis prohibetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus Divis rem divinam ture ac vino fecisse: jussumque ab templi antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculum adisset, & rem divinam fecisset; ita coronatum navim ascendere, nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. Se, quæcunque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum: coronam Romæ in aram Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuntius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæque deficiebant. Is, cum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exponit: *Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie con-*

ſtixiſſe : occidiſſe ſupra ducenta millia hoſtium : ſupra quinquaginta millia cepiſſe. Ex quatuor conſulibus duos occidiſſe ; ex duobus ſaucium alterum, alterum, toto exercitu amiſſo, vix cum quinquaginta hominibus effugiſſe. Magiſtrum equitum, quæ conſularis poteſtas ſit, fuſum fugatumque : dictatorem, quia ſe in aciem nunquam commiſerit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apuloſque, partim Samnitium ac Lucanorum defeciſſe ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modo, ſed, poſt afflictam rem Romanam Cannenſi pugna, Italiæ ſit, Hannibali ſe tradidiſſe. Pro his tantis totque victoriis, verum eſſe, grates Deis immortalibus agi haberique.

XII. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in veſtibulo curiæ juſſit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus dimidium ſuper tres modios expleſſe, ſint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero eſt, haud plus fuiſſe modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium eſſet, neminem, niſi equitem, atque eorum ipſorum primores, id gerere inſigne. Summa fuit orationis, *Quo propius ſpem belli perficiendi ſit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem eſſe. procul enim ab domo militiam eſſe, in media hoſtium terra. magnam vim frumenti, pecuniæ, abſumi : & tot acies, ut hoſtium exercitus deleſſe ; ita victoris etiam copias parte aliqua minuiſſe. Mittendum igitur ſupplementum eſſe, mittendam in ſtipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.* Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi eſſe ratus, *Quid*

est, Hanno? inquit. *etiam nunc pœnitet belli suscepti adversus Romanos? Jube dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates Diis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti; alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desiturum ante invictum vestrum imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res, quam pax nova finiet. Itaque ista, quæ modo Mago jactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus jam læta sunt. mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare, quam accipere, possumus videri pacem, vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, prædæ videlicet plena & commeatuum: frumentum & pecuniam date. quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat; cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam*

Italiam esse; primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, ex quinque & triginta tribubus, ad Hannibalem transfugerit? Cum utrumque Mago negasset: *Hostium quidem ergo*, inquit, *adhuc nimis multum superest. sed, multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim.*

XIII. Cum, id nescire, Mago diceret; *Nihil facilius scitu est*, inquit. *Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est?* Cum id quoque negasset, *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in Italiam est transgressus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. nunquam terra marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quam ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio consulibus, devicti ad Ægates insulas sumus. Quod si (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis, cum vincemur, quam nunc, cum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo, quid sententiæ dicam: si de iis, quæ Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, & frustrantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo mittenda esse.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam & simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, & occupati animi præsenti lætitia, nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si anniti paululum voluissent, rebantur. Itaque in-

genti consensu fit senatusconsultum, ut Hannibali quatuor Numidarum millia in supplementum mitterentur, & quadraginta elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur.

XIV. Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum escendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a consulibus conscriptæ fuerant, & servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ reipublicæ auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi jussurum.* Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Capua recepta, cum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequidquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita, si morarentur spem, nihil eorum, quæ pati aut timere possent,

prætermissurus. Senatus, ac maxime primores ejus, in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse; metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse; clam simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res: agrum Hannibalis esse & Pœnorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. concedendo plebei senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari, quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni trajecto, perque agrum Saticulanum Trebulanumque super Suessulam per montes Nolam pervenit.

XV. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit, & ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Nea-

politanis accitus) Neapoli quoque, ſicut Nola; omiſſa, petit Nuceriam. eam cum aliquamdiu circumſediſſet, ſæpe vi, ſæpe ſollicitandis nequidquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum ſingulis abirent veſtimentis. deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque honores, qui remanerent, ac militare ſecum voluiſſent, propoſuit. Nec ea ſpe quenquam tenuit. dilapſi omnes, quocunque hoſpitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam Neapolimque. Cum ferme triginta ſenatores, ac forte primus quiſque, Capuam petiſſent; excluſi inde, quod portas Hannibali clauſiſſent, Cumas ſe contulerunt. Nuceriæ præda militi data eſt, urbs direpta atque incenſa. Nolam Marcellus non ſui magis fiducia præſidii, quam voluntate principum, habebat. plebes timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem conſenſus attentatæ defectionis, ac metus a prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, ſi ad id fortuna defuiſſet, ad transfugiendum ſtimulabat. Erat juvenis acer, & ſociorum ea tempeſtate prope nobiliſſimus eques. ſeminecem eum ad Cannas in acervo cæſorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiſerat. ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum & ſollicitum curā novandi res prætor cernebat. Ceterum, cum aut pœna cohibendus eſſet, aut beneficio conciliandus, ſibi aſſumſiſſe, quam hoſti ade-

miſſe, fortem ac ſtrenuum maluit ſocium, accitumque ad ſe benigne appellat: *Multos eum invidos inter populares habere; inde exiſtimatu facile eſſe, quod nemo civis Nolanus ſibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria eſſent. Sed, qui in Romanis militaverit caſtris, non poſſe obſcuram ejus virtutem eſſe. multos ſibi, qui cum eo ſtipendia fecerint, referre, qui vir eſſet ille, quæque & quoties pericula pro ſalute ac dignitate populi Romani adiſſet; utique Cannenſi prœlio non prius pugna abſtiterit, quam prope exſanguis ruina ſuperincidentium virorum, equorum, armorumque ſit oppreſſus. Itaque macte virtute eſto*, inquit. *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: &, quo frequentior mecum fueris, ſenties eam rem tibi dignitati atque emolumento eſſe.* lætoque juveni promiſſis equum eximium dono dat, bigatoſque quingentos quæſtorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum ſe adire, quoties velit, patiantur.

XVI. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo eſt mollitus, ut nemo inde ſociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Cum Hannibal ad portas eſſet, (Nolam enim rurſus a Nuceria moverat caſtra) plebeſque Nolana de integro ad defectionem ſpectaret, Marcellus ſub adventum hoſtium intra muros ſe recepit; non caſtris metuens, ſed ne prodendæ urbis occaſionem nimis multis in eam imminentibus daret. Inſtrui deinde utrinque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante caſtra ſua. prœlia hinc parva inter urbem caſtraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere provocantes,

nec dare ſignum univerſæ pugnæ volebant. In hac quotidiana duorum exercituum ſtatione principes Nolanorum nuntiant Marcello, *Nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri; ſtatutumque eſſe, ut, cum Romana acies egreſſa portis iret, impedimenta eorum ac ſarcinas diriperent, clauderent deinde portas, muroſque occuparent, ut, potentes rerum ſuarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nuntiata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priuſquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri ſtatuit. Ad tres portas in hoſtes verſas tripartito exercitum inſtruxit: impedimenta ſubſequi juſſit: calones lixaſque & invalidos milites vallum ferre. media porta robora legionum & Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portaſque adire vetiti; ſubſidiaque deſtinata impedimentis data, ne, occupatis prœlio legionibus, in ea impetus fieret. ita inſtructi intra portas ſtabant. Hannibali, ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie ſtanti, primo miraculo eſſe, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quiſquam in muris eſſet. ratus deinde prodita colloquia eſſe, metuque reſides factos, partem militum in caſtra remittit, juſſòs propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre; ſatis fidens, ſi cunctantibus inſtaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in ſua quiſque miniſteria diſcurſu trepidat ad prima ſigna, ſucceditque ad muros acies, patefacta re-

pente porta, Marcellus ſigna canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo poſſent impetu, in hoſtem erumpere jubet. Satis terroris tumultuſque in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hoſtium erupere. Addidere clamorem lixæ caloneſque, & alia turba cuſtodiæ impedimentorum appoſita, ut, paucitatem maxime ſpernentibus Pœnis, ingentis repente exercitus ſpeciem fecerint. Vix equidem auſim affirmare, quod quidam auctores ſunt, duo millia & octingentos hoſtium cæſos; non plus quingentos Romanum amiſiſſe. Sive tanta, ſive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac neſcio, an maxima illo bello geſta ſit. non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit, quam poſtea vincere.

XVII. Hannibal, ſpe potiundæ Nolæ adenta, cum Acerras receſſiſſet; Marcellus extemplo, clauſis portis cuſtodibuſque diſpoſitis, ne quis egrederetur, quæſtionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hoſtium fuerant, habuit: ſupra ſeptuaginta damnatos proditionis ſecuri percuſſit, bonaque eorum juſſit publica populi Romani eſſe: &, ſumma rerum ſenatui tradita, cum exercitu omni profectus, ſupra Sueſſulam caſtris poſitis conſedit. Pœnus, Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, poſtquam obſtinatos vidit, obſidere inde atque oppugnare parat. ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat. itaque, deſperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia vide-

runt, priusquam continuarentur hostium opera; per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, cum a Casilino dictatorem Romanum legionesque novas acciri nuntiassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. hi, non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo, cum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti a Casilino cum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuntius Cannenensis pugnæ. ibi cum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis invicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Hannibalem satis pro certo habuere, interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quæ cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præsidium Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuntio, quo Prænestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. & satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal cum jam inde haud procul esset, Gætulos cum præfecto, nomine Isalca, præmittit: ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere jubet: si in pertinacia perstent, rem gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus, moliri portas & claustra refringere parat: cum, patefactis repente portis, cohortes duæ, ad id ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo Hannibal, castris ante ipsa mœnia oppositis, parvam urbem parvumque præsidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac, dum instat lacessitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promtissimum quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox prœlio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasimenique & Trebiæ singulos admonens universosque. Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique: nec ad varios conatus hostium

aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviam ire; donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit: castrisque communitis, ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala sæpe ac diu duratum, bonis inexpertum atque insuetum. itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ; & eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim, & vinum, & epulæ, & scorta, balineaque, & otium consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ victoriæ eos, quam præsentes tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, Hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: &, ubi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua, desertoribus erant.

XIX. Ceterum, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi, quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto Romam. Marcellum, & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, & Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus, assidens tantum Casilino, quia prædictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quanquam, quæ facile omnem patientiam vincerent, nuntiabantur a Casilino. nam &, præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat; & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, cum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si pàlam frumentum importaret, videbat) neque clam importandi spes esset, farre, ex agris circa undique convecto, cum complura dolia complesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuntio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. nocte & mittebantur & perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito

amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nuntiatumque Hannibali est, & deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; &, cum hostes obarassent, quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, *Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: &, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemtione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite; & tria signa cum titulo lamnæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse.*

Idem titulus tribus ſignis in æde Fortunæ poſitis fuit ſubjectus.

XX. Caſilinum oppidum redditum Campanis eſt, firmatum ſeptingentorum militum de exercitu Hannibalis præſidio; ne, ubi Pœnus inde abſceſſiſſet, Romani oppugnarent. Præneſtinis militibus ſenatus Romanus duplex ſtipendium & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate cum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Peruſinorum caſus obſcurior fama eſt; quia nec ipſorum monumento ullo eſt illuſtratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manſerant in amicitia Romana, non Carthaginienſes modo, qui regionem obtinebant, ſed Bruttii quoque ceteri, ob ſeparata ab ſe conſilia, oppugnabant. Quibus cum obſiſtere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad præſidium petendum miſerunt. quorum preces lacrimæque (in queſtus enim flebiles, cum ſibimet ipſi conſulere juſſi ſunt, ſeſe in veſtibulo curiæ profuderunt) ingentem miſericordiam Patribus ac populo moverunt. conſultique iterum a Manio Pomponio prætore Patres, circumſpectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis ſociis in ſe præſidii eſſe, redire domum, fideque ad ultimum expleta, conſulere ſibimet ipſos in reliquum præſenti fortuna juſſerunt. Hæc poſtquam renunciata legatio Petelinis eſt, tantus repente mœror pavorque ſenatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quiſque poſſet, ac deſerendæ urbis auctores eſſent; pars, quando deſerti a veteribus ſociis eſſent, ad-

jungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii proprætoris in senatu recitatæ sunt: *L. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse. militi & navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant.* Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula proprætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur: jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Æmilius Papus, qui consul censorque fuerat, & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres

pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, & Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Paulli consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna Cannensi.

XXII. Cum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Æmilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumsissent. Cum de ea re Manius Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carvilius, cum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, e quibus in Patres legerentur, conquestus esset, explendi senatus causa, & jungendi arctius Latini nominis, pro magna re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: &, cum fremitus indignantium tota curia esset, & præcipue Manlius, *esse etiam nunc stirpis ejus virum*, diceret, *ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum*; Q. Fabius Maximus, *Nunquam rei ullius alieniore tempore mentio-*

nem factam in senatu, dixit, *quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse: &, si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, oblivi-scendum, pro non dicto habendum esse.* ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui, cum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

XXIII. Is ubi cum lictoribus in Rostra escendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare se*, dixit: *neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam, & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendæ causa creato, in sex menses datum imperium. Quæ immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. nam neque senatu quenquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent: transcribi tantum recitarique eos jussurum; ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit; & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum

legit, qui poſt L. Æmilium & C. Flaminium cenſores curulem magiſtratum cepiſſent, necdum in ſenatum lecti eſſent, ut quiſque eorum primus creatus erat: tum legit, qui ædiles, tribuni plebei, quæſtoreſve fuerant: tum ex iis, qui magiſtratus non cepiſſent, qui ſpolia ex hoſte fixa domi haberent, aut civicam coronam accepiſſent. Ita centum ſeptuaginta ſeptem cum ingenti approbatione hominum in ſenatum lectis, extemplo ſe magiſtratu abdicavit, privatuſque de Roſtris deſcendit, lictoribus abire juſſis. turbæque ſe immiſcuit privatas agentium res, tempus hoc ſedulo terens, ne deducendi ſui cauſa populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequenteſque eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercitum rediit, non facto certiore ſenatu, ne comitiorum cauſa in urbe retineretur.

XXIV. Poſtero die conſultus a Manio Pomponio prætore ſenatus decrevit, dictatori ſcribendum, uti, ſi e republica cenſeret eſſe, ad conſules ſubrogandos veniret cum magiſtro equitum & prætore M. Marcello, ut ex iis præſentibus noſcere Patres poſſent, quo ſtatu reſpublica eſſet, conſiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præeſſent. Dictator, de ſe pauca ac modice locutus, in magiſtrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Poſtumius tertium abſens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magiſter equitum & ædilis curulis erat, conſules

crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magiſtratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magiſtro equitum Romæ: qui, cum poſt paucos dies magiſtratum initurus eſſet, de exercitibus ſcribendis comparandiſque in annum Patres conſuleret. Cum eæ res maxime agerentur, nova clades nuntiata, aliam ſuper aliam cumulante in eum annum fortuna; L. Poſtumium, conſulem deſignatum, in Gallia ipſum atque exercitum deletos. Silva erat vaſta, (Litanam Galli vocabant) qua exercitum traducturus erat. ejus ſilvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ ſtarent, momento levi impulſæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Poſtumius, ſociûmque ab ſupero mari tantum conſcripſerat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hoſtium induxerit. Galli oram extremæ ſilvæ cum circumſediſſent, ubi intravit agmen ſaltum, tum extremas arborum ſucciſarum impellunt. quæ, alia in aliam, inſtabilem per ſe ac male hærentem, incidentes, ancipiti ſtrage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam cum exanimati plerique eſſent arborum truncis fragmentiſque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, ſaltum omnem armati circumſedentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis, qui, fluminis pontem petentes, obſeſſo ante ab hoſtibus ponte interclufi ſunt. Ibi Poſtumius, omni vi, ne caperetur, dimicans occubuit. ſpolia

corporis caputque ducis præcisum Boji ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere. idque sacrum vas iis erat, quo sollemnibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. nam etsi magna pars animalium strage silvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

XXV. Hac nuntiata clade, cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, & adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos submitterent. quod ad Carthaginienses hostes Hannibalemque attinet, prospera modo essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum & omitti tuto & differri posse: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Pœno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.* Ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quæsitum est. nec, unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Gal-

liam, quanquam ſtimulabat juſta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris conſuli decretus eſt. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannenſi eſſent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum eſſet, placuit. eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præſtituto militiæ tempore, niſi qui ſtipendiorum legitimorum eſſet. Duæ legiones urbanæ alteri conſuli, qui in locum L. Poſtumii ſuffectus eſſet, decretæ ſunt: eumque, cum primum ſalvis auſpiciis poſſet, creari placuit. legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde conſul, cui legiones urbanæ eveniſſent, militum ſumeret quantum opus eſſet. C. Terentio conſuli propagari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præſidium Apuliæ haberet, quidquam minui.

XXVI. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo ſegnius in Hiſpania bellum erat: ſed ad eam diem magis proſperum Romanis. P. & Cn. Scipionibus inter ſe partitis copias, ut Cnæus terra, Publius navibus rem gereret; Haſdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium ſatis fidens, procul ab hoſte, intervallo ac locis tutus, tenebat ſe: quoad multum ac diu obteſtanti quatuor millia peditum, & quingenti equites in ſupplementum miſſi ex Africa ſunt. Tum, refecta tandem ſpe, caſtra propius hoſtem movit: claſſemque & ipſe inſtrui pararique jubet, ad inſulas maritimamque oram tutandam. In ipſo impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium tranſi-

tio : qui, poſt claſſem ad Iberum per pavorem deſertam graviter increpiti, nunquam deinde ſatis fidi aut duci, aut Carthaginienſium rebus fuerant. Fecerant hi transfugæ motum in Carpeſiorum gente, deſciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipſis vi capta fuerat. In eam gentem verſum ab Romanis bellum eſt; infeſtoque exercitu Haſdrubal ingreſſus agrum hoſtium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum, nobilem Carpeſiorum ducem, cum valido exercitu caſtris ſeſe tenentem, aggredi ſtatuit. Præmiſſa igitur levi armatura, quæ eliceret hoſtes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros paſſim dimiſit, ut palantes exciperent. Simul & ad caſtra tumultus erat, & per agros fugaque & cædes: deinde undique diverſis itineribus cum in caſtra ſe recepiſſent, adeo repente deceſſit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda ſatis animorum eſſet, ſed etiam ad laceſſendum hoſtem prœlio. Erumpunt igitur agmine e caſtris, tripudiantes more ſuo; repentinaque eorum audacia terrorem hoſti, paulo ante ultro laceſſenti, incuſſit. itaque & ipſe Haſdrubal in collem ſatis arduum, tutum flumine etiam objecto, tum copias ſubducit, & præmiſſam levem armaturam equiteſque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini ſatis fidens, vallo caſtra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot ſunt contracta. nec Numida Hiſpano eques par fuit; nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum præſtanti.

XXVII. Poſtquam neque elicere Pœnum ad cer-

tamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Ascuam, quo, fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. nec jam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. quem ut adesse tumultuose nuntiavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prœlium ruunt. Jam primi conseruerant manus, cum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. tamen primo ipsa audacia terruere hostem. deinde, rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem; & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, cum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suæ damno fuisset.

Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, præterquam quod nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se; eos imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.

XXVIII. Hæ literæ quanquam primo admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale, neque de copiis ejus mutatum est. Himilco, cum exercitu justo & aucta classe, ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam, est missus; qui, ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos juxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. Cum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse invicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat, antequam consentirent. Hasdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quam conducta, habuisse; inopem, tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginiensium & Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus,

ambo duces, junctis copiis, ire obviam cœptis atque obsistere parant; rati si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; &, transito amne, cum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiensium oppugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine levibus prœliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex composito utrinque signum pugnæ propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum. Triplex stetit Romana acies. velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros mercenariorumque auxilia: equitum Numidas Pœnorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis tran-

ſultare mos erat: tanta velocitas ipſis, tamque docile equorum genus eſt. Cum hoc modo inſtructi ſtarent, imperatorum utriuſque partis haud ferme diſpares ſpes erant. nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi præſtabant. Militibus longe diſpar animus erat. Romanis enim, quanquam procul a patria pugnarent, facile perſuaſerant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo diſcrimine pugnæ verteretur, obſtinaverant animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hiſpani erant: qui vinci in Hiſpania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concurſu, cum vix pila conjecta eſſent, retulit pedem media acies, inferentibuſque ſeſe magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo ſegnius in cornibus prœlium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prœlio ancipiti pugnant. Sed cum in medium tota jam coiſſet Romana acies, ſatis virium ad dimovenda hoſtium cornua habuit. itaque duo diverſa prœlia erant: utroque Romani, ut qui, pulſis tandem mediis, & numero & robore virorum præſtarent, haud dubie ſuperarunt. Magna vis hominum ibi occiſa. &, niſi Hiſpani vixdum conſerto prœlio tam effuſe fugiſſent, perpauci ex tota ſuperfuiſſent acie. Equeſtris pugna nulla admodum fuit: quia, ſimul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effuſa nuda cornua, elephantis quoque præ ſe actis, deſeruere. Et Haſdrubal, uſque ad ul-

timum eventum pugnæ moratus, e media cæde cum paucis effugit. Caſtra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, ſi qua dubia in Hiſpania erant, Romanis adjunxit: Haſdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, ſed ne manendi quidem ſatis tuto in Hiſpania, ſpem reliquit. Quæ poſtquam literis Scipionum Romæ vulgata ſunt; non tam victoria, quam prohibito Haſdrubalis in Italiam tranſitu, lætabantur.

XXX. Dum hæc in Hiſpania geruntur, Petelia in Bruttiis, aliquot poſt menſibus, quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Hannibalis, expugnata eſt. Multo ſanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria ſtetit: nec ulla magis vis obſeſſos, quam fames, expugnavit. abſumtis enim frugum alimentis, carniſque omnis generis quadrupedum; ſutrinæ poſtremo coriis, herbiſque & radicibus, & corticibus teneris, ſtrictiſque rubis vixere; nec, antequam vires ad ſtandum in muris ferendaque arma deerant, expugnati ſunt. Recepta Petelia, Pœnus ad Conſentiam copias traducit: quam, minus pertinaciter defenſam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iiſdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumſedit, opulentam quondam armis viriſque, tum jam adeo multis magniſque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium ſupereſſent. itaque urbe a defenſoribus vaſta facile potiti ſunt hoſtes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis e media cæde quidam effugere. Et Locrenſes deſcivere ad Bruttios Pœ-

nosque, prodita multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo maximus stirpis, contemta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios absumsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, cum primum honorem iniisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causa. Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeji ludi ædilium M. Aurelii Cottæ & M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat,

urbanam; M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

XXXI. Senatus, quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit, ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur: quæ ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret: quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque*, inquit,

e republica fuit, Patres conſcripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficiſci, & comitia non prius edici, quam is inde, confecto, quod mandatum eſt, negotio revertiſſet; ut vos conſulem, quem tempus reipublicæ poſtularet, quem maxime vultis, haberetis. Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, ſilentium fuit. Interea duumviri creati ſunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Craſſus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio eſt; canali uno diſcretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide ſtipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani eſſent: item, uti municipes Cumani eſſent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defeciſſet. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum eſſent, ſcire ſe ipſi negabant; vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adſciti. Poſtquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni conſuli rogando in locum L. Poſtumii edicuntur. Creatur ingenti conſenſu Marcellus, qui extemplo magiſtratum occiperet. cui ineunti conſulatum cum tonuiſſet, vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeji conſules facti eſſent, id Deis cordi non eſſe. In locum Marcelli, ubi is ſe magiſtratu abdicavit, ſuffectus Fabius Maximus tertium. Mare arſit eo anno: ad Sinueſſam bos equuleum peperit: ſigna Lanuvii ad Junonis Soſpitæ cruore manavere, lapidibuſque circa id templum pluit: ob quem imbrem novem-

diale, ut aſſolet, ſacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

XXXII. Conſules exercitus inter ſeſe diviſerunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio volones, qui fierent, & ſociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones, quæ ex Sicilia rediſſent, decretæ: M. Claudius proconſul ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulam Nolæ præſideret, miſſus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Conſules edixerunt, quoties in ſenatum vocaſſent, uti ſenatores, quibuſque in ſenatu dicere ſententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores, quorum juriſdictio erat, tribunalia ad Piſcinam publicam poſuerunt. eo vadimonia fieri juſſerunt: ibique eo anno jus dictum eſt. Interim Carthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim millia peditum, & mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam tranſmiſſurus erat, cum præſidio ſexaginta navium longarum, nuntius affertur, in Hiſpania rem male geſtam, omneſque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defeciſſe. Erant, qui Magonem cum claſſe ea copiiſque, omiſſa Italia, in Hiſpaniam averterent; cum Sardiniæ recipiendæ repentina ſpes affulſit. *Parvum ibi exercitum Romanum eſſe: veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum exſpectari. Ad hoc, feſſos jam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo & collatione iniqua frumenti preſſos. nihil deeſſe aliud, quam auctorem,*

ad quem deficerent. Hæc clandestina legatio per principes missa erat, maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem : & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ consules, transactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit; & Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexisset, ejus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum : cum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus præsidium : Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundusium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli nogotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quod propior Italiæ, ac mari tantum Jonio discretus erat. Is ubi primum fama accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit: qui, vitantes portus Brundusinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt: deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps, a Philippo rege se missum, ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius, nova societate tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde, qua proximum fuit, in castra Hannibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur*

effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terra marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Hannibalis esset, prædaque omnis Hannibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque, cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.

XXXIV. In has ferme leges inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum fœdus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eodem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, cum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ litoribus. P. Valerius Flaccus cercuros ad persequendam retrahendamque navem cum misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, cum quæreret, *qui, & unde, & quo tenderent cursum?* Xenophanes primo, satis jam semel felix, mendacium struere, *a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo prodidit; tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Hannibale ad Philippum inventæ, & pacta inter regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum

visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicunque essent, quam primum deportare. ad id celerrimæ quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve quæ communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ cum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quam longum, morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore; exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidio esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus & a Carthagine in Sardiniam classis missa, duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempestate vexata, ad Baliares insulas dejicitur: ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia cum poſt Cannenſem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, ſegnius bellum eſſet: Campani per ſe adorti ſunt rem Cumanam ſuæ ditionis facere; primo ſollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum proceſſit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus ſtatum ſacrificium ad Hamas. eo ſenatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eo ſenatus veniret ad conſultandum communiter, ut eoſdem uterque populus ſocios hoſteſque haberet: præſidium ibi armatum ſeſe habituros, ne quid ab Romano Pœnove periculi eſſet. Cumani (quanquam ſuſpecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax conſilium poſſe rati. Interim Ti. Sempronius conſul Romanus Sinueſſæ, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu luſtrato, tranſgreſſus Vulturnum flumen, circa Liternum caſtra poſuit. Ibi, quia otioſa ſtativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) aſſueſcerent ſigna ſequi, & in acie agnoſcere ordines ſuos. inter quæ maxima inerat cura duci, itaque legatis tribuniſque præceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ diſcordiam inter ordines ſereret: vetus miles tironi, liber voloni ſeſe exæquari ſineret. omnes ſatis honeſtos generoſoſque ducerent, quibus arma ſua ſignaque populus Romanus commiſiſſet. quæ fortuna coegiſſet ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non majore cura præcepta ab ducibus ſunt, quam a militibus obſervata; brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in obli-

vionem veniret, qua ex conditione quiſque eſſet miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quæ a Campanis legatio paucos ante dies veniſſet, & quid iis ipſi reſpondiſſent. Triduum poſt eum diem feſtum eſſe: non ſenatum ſolum omnem ibi futurum, ſed caſtra etiam & exercitum Campanum. Gracchus, juſſis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros, ipſe pridie, quam ſtatum ſacrificium Campanis eſſet, Cumas movet caſtra. Hamæ inde tria millia paſſuum abſunt. Jam Campani eo frequentes ex compoſito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (ſummus magiſtratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat caſtra; ſacrificio apparando, & inter id inſtruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis caſtris, aut ulli militari operi. Triduum ſacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat ſacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus inſidiandum tempori ratus, cuſtodibus ad portas poſitis, ne quis enuntiare poſſet cœpta, & ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, ſomnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad ſignum poſſent, vigilia ferme prima tolli juſſit ſigna; ſilentique profectus agmine, cum ad Hamas media nocte perveniſſet, caſtra Campana, ut in pervigilio neglecta, ſimul omnibus portis invadit: alios ſomno ſtratos, alios perpetrato ſacro inermes redeuntes obtruncat. hominum eo tumultu nocturno cæſa plus duo millia, cum ipſo duce Mario Alfio. capta ſunt ſigna militaria quatuor & triginta.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Hannibal, ab re bené gesta insolenter lætum exercitum tironum magna ex parte servorumque, spoliantem victos, prædasque agentem, ad Hamas se inventurum, citatum agmen præter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum, dato præsidio, Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet. ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quidquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia præter arma nihil secum miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. inde, fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat; cum Gracchus magis verecundia in tali necessitate deserendi socios, implorantes fidem suam populique Romani, substitisset, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum; occupatus primo auspiciis repetendis, dein prodigiis, quæ alia super alia nuntiabantur, ex-

piantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

XXXVII. Hæ causæ cum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; & jam operibus oppugnabatur. adversus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subjectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primum saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: postremo, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turre sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quam obsidenti, similior esset Pœnus. Ad mille trecenti Carthaginiensium cæsi, & undesexaginta vivi capti; qui, circa muros & in stationibus solute ac negligenter agentes, cum nihil minus, quam eruptionem, timuissent, ex improviso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, lætum secunda re consulem justo prœlio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterum postquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quidquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Lon-

go cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo millia hostium occidit, & ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis, securi percussi. supra mille captivorum sub hasta venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectæ prope omnem Italiæ oram, cum præter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Cum percontando invicem cognitum esset, consulem Cumis esse; naves Cumas appulsæ, captivique ad consulem deducti, & literæ datæ. Consul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Cum eodem fere die literæ legatique Romam venissent, &, percontatione facta, dicta cum scriptis congruerent; primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis,

ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, & hordei centum.

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis, quæ cum Hannibale legatis suis convenissent, quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berœæus, & Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius

ſe æſtas circumegit, quam movere ac moliri quidquam rex poſſet: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, tranſgreſſo Vulturnum Fabio poſt expiata tandem prodigia, ambo conſules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Saticulam, urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præſidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti. Et Nolæ, ſicut priore anno, ſenatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: conſiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam caſtraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius ſuper Veſuvium in caſtris Claudianis conſedit; inde M. Marcellum proconſulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præſidium miſit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem adminiſtrari cœptæ, quæ omiſſæ erant, poſtquam Q. Mucius prætor gravi morbo eſt implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales ſubductis, navalibuſque ſociis armatis, ut terra rem gereret, & a prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hoſtium, haud procul ab Hampſicoræ caſtris caſtra poſuit. Hampſicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos, ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus, nomine Hioſtus, caſtris præerat: is, adoleſcentia ferox, temere prœlio inito fuſus fugatuſque. ad tria millia Sardorum eo

prœlio cæſa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros ſilvaſque fuga palatus; dein, quo ducem fugiſſe fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo prœlio in Sardinia eſſet, ni claſſis Punica cum duce Haſdrubale, quæ tempeſtate dejecta ad Baliares erat, in tempore ad ſpem rebellandi adveniſſet. Manlius poſt famam appulſæ Punicæ claſſis, Carales ſe recepit. ea occaſio Hampſicoræ data Pœno ſe jungendi. Haſdrubal, copiis in terram expoſitis, & claſſe remiſſa Carthaginem, duce Hampſicora ad ſociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effuſa eum populatione continuiſſet. Primo caſtra caſtris modico intervallo ſunt objecta: deinde procurſationes leviaque certamina vario eventu inita: poſtremo deſcenſum in aciem, ſigniſque collatis, juſto prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci aſſuetis, fecerunt: poſtremo & ipſi, cum omnia circa ſtrage ac fuga Sardorum repleta eſſent, fuſi. ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, incluſit Romanus. cædes inde magis, quam pugna, fuit. Duodecim millia hoſtium cæſa Sardorum ſimul Pœnorumque, ferme tria millia & ſeptingenti capti, & ſigna militaria ſeptem & viginti.

XLI. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Haſdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginienſes: Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Hannibali jun-

ctus; Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam & filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit: & Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius, victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat Patribus: & stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captivosque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor, quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quam tempestas, passim disjecit. Per eosdem forte dies & Bomilcar cum militibus, ad supplementum Carthagine missis, elephantisque, & commeatu, Locros accessit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provin-

ciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, æstu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat; & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit: adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: *Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus; a quo relicti pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne Deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solum incolumi & victore, sed præsente te, (comploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia tecta posses conspicere) ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gef-*

ſimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: niſi quod per biennium Pyrrhus noſtro magis milite ſuas auxit vires, quam ſuis viribus nos defendit. Non ego ſecundis rebus noſtris gloriabor, duos conſules, ac duos conſulares exercitus a nobis ſub jugum miſſos, & ſi qua alia aut læta aut glorioſa nobis evenerunt. quæ aſpera adverſaque tunc acciderunt, minore indignatione referre poſſumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magiſtris equitum, bini conſules cum binis conſularibus exercitibus ingrediebantur fines noſtros; ante explorato, & ſubſidiis poſitis, & ſub ſignis ad populandum ducebant. nunc proprii unius & parvi ad tuendam Nolam præſidii præda ſumus. Jam ne manipulatim quidem, ſed latronum modo, percurſant totis finibus noſtris negligentius, quam ſi in Romano vagarentur agro. Cauſa autem hæc eſt, quod neque tu defendis; & noſtra juventus, quæ, ſi domi eſſet, tutaretur, omnis ſub ſignis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim: niſi, a quo tot Romanas acies fuſas ſtrataſque eſſe ſciam, ei facile eſſe ducam opprimere populatores noſtros vagos, ſine ſignis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, prædæ ſpes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præſidiumque miſſum nobis & Nolæ ademerit: ſi modo, quos, ut ſocios haberes, dignos duxiſti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.

XLIII. Ad ea Hannibal reſpondit: *Omnia ſimul facere Hirpinos Samniteſque: & indicare clades ſuas, & petere præſidium, & queri indefenſos ſe neglectoſque. Indicandum autem fuiſſe primum, dein petendum præſidium: poſtremo, ni impetraretur, tum denique que-*

rendum, frustra opem imploratam. Exercitum sese non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis submoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quam Trebiæ, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoria facturum. Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. ipse, præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quæ a legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. explorato, cum firmisque præsidiis, tuto receptu prædatum ierat: omniaque, velut adversus præsentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, & omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, cum ad murum successisset, Herennium Bassum & Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *Quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium*

ſociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuiſſet, Punicam Romanæ ſocietatem atque amicitiam præoptandam eſſe. Si ambo conſules cum ſuis exercitibus ad Nolam eſſent; tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuiſſent: nedum prætor unus, cum paucis & novis militibus, Nolam tutari poſſit. ipſorum, quam Hannibalis, intereſſe, capta an tradita Nola potiretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus eſſet: ſed, quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam intereſſet, ipſos prope in medio ſitos Nolanos ſcire. Nolle ominari, quæ captæ urbi ceſſura forent: ſed potius ſpondere, ſi Marcellum cum præſidio ac Nolam tradidiſſent, neminem alium, quam ipſos, legem, qua in ſocietatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.

XLIV. Ad ea Herennius Baſſus reſpondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam eſſe, cujus neutros ad eam diem pœnitere; & ſibi ſi cum fortuna mutanda fides fuerat, ſero jam eſſe mutare eam. dedituris ſe Hannibali non fuiſſe arceſſendum Romanum præſidium: cum iis, qui ad ſe tuendos veniſſent, omnia ſibi & eſſe conſociata, & ad ultimum fore.* Hoc colloquium abſtulit ſpem Hannibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum corona circumdedit, ut ſimul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut ſucceſſiſſe muris Marcellus vidit, inſtructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu perculſi cæſique ſunt; dein, concurſu ad pugnantes facto, æquatiſque viribus, atrox cœpit eſſe pugna: memorabiliſque inter paucas fuiſſet, ni ingentibus

procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderunt haud plus quam triginta, Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque, quanquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. tertio die Hannibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias educit: neque Hannibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant castraque. eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prœlium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit; pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

XLV. Prœlium erat anceps: summa vi & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie: prædantes vagari in agro: sed, qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino & scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque superata sint juga: reliquias*

illorum virorum, vix arma membraque ſuſtinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuiſſe. ibi virtutem bellicam, ibi militarem diſciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi ſpem futuri exſtinctam. Cum hæc exprobrando hoſti Marcellus ſuorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma ſignaque eadem ſe noſcere, quae ad Trebiam Traſimenumque, poſtremo ad Cannas viderit habueritque. militem alium profecto ſe in hiberna Capuam duxiſſe, alium inde eduxiſſe. Legatumne Romanum, & legionis unius atque alæ, magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies conſulares nunquam ſuſtinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis ſubſidiis, inultus nos jam iterum laceſſit? ubi ille meus miles eſt, qui erepto ex equo C. Flaminio conſuli caput abſtulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii eſt aliud? Qui pauci plures vincere ſoliti eſtis, nunc paucis plures vix reſtatis. Romam vos expugnaturos, ſi quis duceret, fortes lingua jactabatis. En nunc minor eſt res. hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campeſtrem urbem, non flumine, non mari ſeptam. hinc vos ex tam opulenta urbe præda ſpoliiſque onuſtos vel ducam, quo voletis, vel ſequar.*

XLVI. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romaniſque creſcerent animi, non duce ſolum adhortante, ſed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in caſtra compulſi ſunt. quæ

oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti, & signa militaria undeviginti, & duo elephanti: quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. posterum diem, induciis tacitis, sepeliendo utrinque cæsos in acie, consumserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causa, latus datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus prœliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine

Taurea. civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortiſſimus eques: adeo ut, cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Aſellus gloria equeſtri æquaret. Hunc Taurea cum diu perluſtrans oculis obequitaſſet hoſtium turmis, tandem facto ſilentio, *ubi eſſet Claudius Aſellus?* quæſivit: *&*, *quoniam verbis ſecum de virtute ambigere ſolitus eſſet, cur non ferro decerneret; daretque opima ſpolia victus, aut victor caperet?*

XLVII. Hæc ubi Aſello nuntiata ſunt in caſtra, id modo moratus, ut conſulem percontaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hoſtem pugnare? permiſſu ejus arma extemplo cepit: provectuſque ante ſtationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, juſſit. Jam Romani ad ſpectaculum pugnæ ejus frequentes exierant: & Campani, non vallum modo caſtrorum, ſed mœnia etiam urbis proſpectantes repleverant. Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitaſſent, infeſtis haſtis concitarunt equos. dein libero ſpatio inter ſe ludificantes, ſine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum, erit certamen, niſi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum ſpatio cominus conſerentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius dejecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, *Minime ſis*, inquit, *cantherium in foſſa.* quæ vox in ruſticum inde proverbium prodita. Claudius, cum ex via longe perequitaſſet, nullo obvio hoſte in campum rurſum evectus, increpans ignaviam hoſtis, cum magno gaudio &

gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facérent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, & sumtui reipublicæ essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones cum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium, cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini, & providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu æstatis ejus, qua hæc gesta perscripsimus, literæ a P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, & frumentum exercitui, & sociis navalibus omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provinciam retineri posse. Literis reci-

tatis, nemo omnium erat, quin, & vera ſcribi, & poſtulari æqua, fateretur: ſed occurrebat animis, quantos exercitus terreſtres navaleſque tuerentur, quantaque nova claſſis mox paranda eſſet, ſi bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuiſſent, vix præſides provinciarum exercitus alere: tributo ſumtus ſuppeditari. cum ipſum tributum conferentium numerum tantis exercituum ſtragibus, & ad Traſimenum lacum, & ad Cannas, imminutum; tum, qui ſupereſſent pauci, ſi multiplici gravarentur ſtipendio, alia perituros peſte. Itaque, niſi fide ſtaret reſpublica, opibus non ſtaturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori eſſe, indicandas populo publicas neceſſitates, cohortandoſque, qui redemturis auxiſſent patrimonia, ut reipublicæ, ex qua creviſſent, ad tempus commodarent; conducerentque ea lege præbenda, quæ ad exercitum Hiſpanienſem opus eſſent, ut, cum pecunia in ærario eſſet, iis primis ſolveretur.* Hæc prætor in concione edixit, qua die veſtimenta, frumentum, Hiſpanienſi exercitui præbenda, quæque alia opus eſſent navalibus ſociis, eſſet locaturus.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres ſocietates aderant hominum undeviginti, quorum duo poſtulata fuere: unum, ut militia vacarent, dum in eo publico eſſent: alterum, ut, quæ in naves impoſuiſſent, ab hoſtium tempeſtatiſque vi publico periculo eſſent. Utroque impetrato, conduxerunt: privataque pecunia reſpublica adminiſtrata eſt. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quem-

admodum conducta omnia magno animo ſunt, ſic ſumma fide præbita, nec ſecus quam ſi ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Haſdrubale, ac Magone, & Hamilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter hæc trina caſtra hoſtium Scipiones, cum in urbem ſociorum magno certamine ac ſtrage obſiſtentium perveniſſent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro ſe pugnantem Romanum exercitum vidiſſent, ad caſtra maxima oppugnanda, quibus Haſdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginienſium, ibi rem ſummam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e caſtris pugnatum eſt. ſexaginta hoſtium millia eo die in pugna fuerunt, ſexdecim circiter Romanis. tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipſi erant, Romani hoſtium occiderint: ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, undeſexaginta militaria ſigna, elephantis quinque in prœlio occiſis. triniſque caſtris eo die potiti ſunt. Illiturgi obſidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti, ſuppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces eſſet, & tum juventute abundante. Iterum ſignis collatis, eadem fortuna utriuſque partis pugnatum. ſupra tredecim

millia hostium cæsa, supra duo capta, cum signis duobus & quadraginta, & novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea æstate in Hispania, quam in Italia, res gestæ.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXIV.

EPITOME
LIBRI VICESIMI QUARTI.

Hieronymus, Syracuſanorum rex, cujus avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienſes defecit; & propter crudelitatem ſuperbiamque a ſuis interfectus eſt. Ti. Sempronius Gracchus proconſul proſpere adverſus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, ſervorum maxime opera, quos liberos eſſe juſſit. Claudius Marcellus conſul, in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracuſas obſedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum eſt; qui, ad Apolloniam nocturno prœlio oppreſſus fugatuſque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor miſſus eſt. Res præterea in Hiſpania a P. & Cn. Scipionibus adverſus Carthaginienſes geſtas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adſcitus, & a Maſiniſſa, rege Maſſylorum, pro Carthaginienſibus pugnante, victus, in Mauruſios cum magna manu tranſiit contra Gades; ubi anguſto freto Africa & Hiſpania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti ſunt: quorum auxiliis adſcitis, tunc primum mercenarium militem Romana caſtra habuerunt.

I. UT ex Campania in Bruttios reditum eſt, Hanno, adjutoribus & ducibus Bruttiis, Græcas urbes tentavit, eo facilius in ſocietate manentes Romana, quod Bruttios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginienſium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum eſt, dieſque aliquot ibi nequidquam abſumti. Interim Locrenſes frumentum, lignaque, & cetera neceſſaria uſibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hoſtibus eſſet: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. poſtremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Pœnus equites emiſit; qui, violare quenquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fuga diſſipatos, turmas objecere. Dux ipſe, loco ſuperiore capto, unde agros urbemque poſſet conſpicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrenſium ad colloquium juſſit, &, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides eſt: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in poteſtate hoſtium eſſe afferebant; tum, metu victi, conſulturos ſe populum reſponderunt. advocataque extemplo concione, cum & leviſſimus quiſque novas res novamque ſocietatem mallent, &, quorum propinqui extra urbem interclufi ab

hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio: L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Pœnosque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. cujus rei prope non servata fides deditis est, cum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias a Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio. itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Hannibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus in potestatem Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.*

II. Sic a freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipsam urbem, & maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem portu ac mœnibus validam tenuissent, cre-

dentes. Ea cura angebat, quod neque non arceſſere ad auxilium Pœnos ſatis audebant, ne quid non pro ſociis egiſſe viderentur: &, ſi Pœnus rurſus magis arbiter pacis, quam adjutor belli, fuiſſet, ne in libertatem Crotonis, ſicut ante Locrorum, fruſtra pugnaretur. Itaque optimum viſum eſt, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum eſſet. Hannibal cum præſentium eam conſultationem eſſe reſpondiſſet, & ad Hannonem eos rejeciſſet; ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: & ſperabant, cum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad ſe defecturos. Crotone nec conſilium unum inter populares, nec voluntas erat. unus velut morbus invaſerat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus diſſentirent: ſenatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam diſſenſionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis; Ariſtomachum eſſe principem plebis, tradendæque auctorem urbis: & in vaſta urbe lateque omnibus disjectis mœnibus, raras & ſtationes cuſtodiaſque ſenatorum eſſe. quacunque cuſtodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique a plebe primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante ad talem caſum perfugio. Eodem Ariſtomachus perfugit; tanquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuiſſet.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: & arx procul iis, quæ habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobili templum (ipsa urbe erat nobilius), Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti silva & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclitumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, una parte imminens mari, altera, vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea & muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas

conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vaſtam ac deſertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, præter Ariſtomachum, movit. morituros ſe affirmabant citius, quam, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legeſque, ac mox linguam etiam verterentur. Ariſtomachus unus, quando nec ſuadendo ad deditionem ſatis valebat, nec, ſicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenſes brevi poſt legati, cum permiſſu Hannonis arcem intraſſent, perſuadent, ut traduci ſe in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut ſibi liceret, impetraverant & ab Hannibale, miſſis ad ipſum legatis. ita Crotone exceſſum eſt, deductique Crotoniatæ ad mare naves conſcendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriæ Sempronius conſul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prœlia ex occaſione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, & in dies cautior tutiorque ab inſidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum: puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, ultima ſenecta voluiſſe dicitur liberas Syracuſas relinquere, ne ſub dominatu puerili, per lu-

dibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summa ope obstitere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum & Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, & convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores modo quindecim puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent, disciplinæque, in qua edoctus esset. Hæc mandata. Cum exspirasset, per tutores testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium & caritate, quam cura suorum, celebre. Deinde ceteros tutores submovet Andranodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantæ caritati Hieronis. verum enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quam dispa-

ria essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur contemtus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modo, sed tutoribus etiam, libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus & Zoippus, generi Hieronis, & Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: cum conjuratio, in tyranni caput facta, indicatur per calonem quendam, æqualem Hieronymi, & jam inde a puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. postremo, cum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium (Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce

confisos, rem tantam ausuros) ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Ita extemplo traditur ad supplicium: adjectique pœnæ ceteri juxta insontes. Consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat. legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo cum Hannibale nobili adolescente Hippocrates & Epicydes, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui, cum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quærente per jocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, cum serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad fœdus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto

convenit, ut, cum Romanos Sicilia expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant meminisse, legationem misit, qua æquum censebat, Sicilia sibi omni cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam cum, præmissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas ædes conjurati (& omnes forte militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumserunt. ibi, cum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, cum appropinquaret januæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, cum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore

& tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obſtantem, tela conjiciuntur: inter quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evaſit. Fuga ſatellitum, ut jacentem videre regem, facta eſt. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracuſas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regiorumque aliorum conſilia. Incerto rerum ſtatu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo cum cerneret, ſenatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginienſi populo & Hannibali conciliari. ipſe adverſus Syracuſana conſilia, provinciam, regnique fines omnia convertit præſidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate ſenatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præſidiumque impoſuit. inde Romam comitiorum cauſa veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter urbem in campum deſcendit. Eo die cum ſors prærogativæ Anienſi juniorum exiſſet, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum conſules diceret, tum Q. Fabius, ſilentio facto, tali oratione eſt uſus:

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoſte haberemus, in quo negligentiæ laxior locus eſſet; qui veſtris ſtudiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminiſſe videretur veſtræ libertatis. ſed cum in hoc bello, in hoc hoſte, nunquam ab ullo duce ſine ingenti noſtra clade erratum ſit, eadem vos cura, qua in aciem armati deſcenditis, inire ſuffragium ad creandos conſules decet, & ſibi ſic quemque dicere: Han-*

nibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem & animo & viribus, misere majores nostri. Ob eandem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares hosti, habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Cum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli. nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab sacris, neque retinere possumus, ut non Deûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos, habet. ceterum non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro & gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis sub-

L 4

mersi pæne sumus. itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac præcavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus. haud sane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quidquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum caussa paravimus: ut Africæ oram popularetur; ut tuta nobis Italiæ litora essent; ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si aliquid eorum reipublicæ præstitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pacato mari, quælibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiæ infestior hoc anno, quam Africæ, fuit; quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis: quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus & Cannæ tristia ad recordationem exempla, sed ad præcavendum simile utili documento sunt. Præco, Aniensem juniorum in suffragium revoca.

IX. Cum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet,

lictores ad eum accedere conful juffit. &, quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum fecuribus fibi fafces præferri. Iterum prærogativa fuffragium init; creatique in ea confules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eofdem confules ceteræ centuriæ fine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus refectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Craffus iterum, Q. Fabius confulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, fenatufconfultum factum eft, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia effet: ifque potiffimum, confulibus ad bellum profectis, urbi præeffet.* Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: Tiberifque agros inundavit cum magna ftrage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno fecundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, confulatum ineuntes, plus folito converterant in fe civitatis animos. multis enim annis tale confulum par non fuerat. Referebant fenes, fic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, fic poftea Papirium Carviliumque adverfus Samnites, Bruttiofque, & Lucanum cum Tarentino populum, confules declaratos. Abfens Marcellus conful creatus, cum ad exercitum effet; præfenti Fabio, atque ipfo comitia habente, confulatus continuatus. Tempus ac neceffitas belli, ac difcrimen fummæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut fufpectum cupiditatis imperii confulem haberet. quin laudabant potius magnitudi-

nem animi, quod, cum summo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicæ, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, Manius Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni pro prætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt. quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuæ stagnum effusum Mincio amni cruentum visum: & Calibus creta, & Romæ in foro boario sanguine pluisse: & in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit: tacta de cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vul-

cani, nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: haſtam Martis Præneſte ſua ſponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe!* clamaſſe: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, ſpecieſque hominum circum eam, cum candida veſte, viſas eſſe. Quin Romæ quoque in ipſa urbe, ſecundum apum examen in foro viſum, affirmantes quidam, legiones ſe armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo eſſent, negarunt, quenquam ibi, præter aſſuetos collis ejus cultores, apparuiſſe. Hæc prodigia hoſtiis majoribus procurata ſunt ex aruſpicum reſponſo: & ſupplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romæ eſſent, indicta eſt.

XI. Perpetratis, quæ ad pacem Deûm pertinebant, de republica belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque eſſent, conſules ad ſenatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas conſules ſibi ſumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabuſque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præeſſe: ſingulas C. Terentio proconſuli ad Picenum, & M. Valerio ad claſſem circa Brundiſium relinqui, & duas urbi præſidio eſſe. Hic ut numerus legionum expleretur, ſex novæ legiones erant ſcribendæ. eas primo quoque tempore conſules ſcribere juſſi, & claſſem parare: ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in ſtatione eſſent, centum quin-

quaginta longarum navium claſſis eo anno expleretur. Delectu habito, & centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia cenſoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus & P. Furius Philus. Cum increbreſceret rumor, bellum in Sicilia eſſe, T. Otacilius eo cum claſſe proficiſci juſſus eſt. Cum deeſſent nautæ, conſules ex ſenatuſconſulto edixerunt, *ut, qui, L. Æmilio, C. Flaminio cenſoribus, millibus æris quinquaginta ipſe aut pater ejus cenſus fuiſſet, uſque ad centum millia, aut cui poſtea res tanta eſſet facta, nautam unum cum ſex menſium ſtipendio daret: qui ſupra centum millia, uſque ad trecenta millia, tres nautas cum ſtipendio annuo: qui ſupra trecenta millia, uſque ad decies æris, quinque nautas: qui ſupra decies, ſeptem: ſenatores octo nautas cum annuo ſtipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautæ, armati inſtructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conſcenderunt. Tum primum eſt factum, ut claſſis Romana ſociis navalibus privata impenſa paratis compleretur.

XII. Hic major ſolito apparatus præcipue conterruit Campanos, ne ab obſidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos Hannibalem oratum miſerunt, ut Capuam exercitum admoveret. *ad eam oppugnandam novos exercitus ſcribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infenſos eorum animos eſſe.* Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus caſtris ſuper Capuam conſedit. inde, Numidis Hiſpaniſque ad præſidium ſimul caſtrorum ſimul

Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos, quodque ibi præsidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; & ceteri in suas quisque provincias profecti. &, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii, *memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, mallent; legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum

eſſe. Hac cum ſpe dimiſſi Tarentini. Ipſum ingens cupido inceſſerat Tarenti potiundi. Urbem eſſe videbat, cum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportune verſam: regemque Philippum hunc portum, ſi tranſiret in Italiam, cum Brundiſium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, &, dum ibi moratur, pervaſtato agro Cumano uſque ad Miſeni promontorium, Puteolos repente agmen convertit, ad opprimendum præſidium Romanum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non natura modo, tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præſidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundæ urbis ſpe, proceſſit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota eſt plebs, jam diu averſa ab Romanis, & infeſta ſenatui ſuo. itaque legati ad arceſſendum Hannibalem, cum haud dubio promiſſo tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus conſul, a primoribus accitus. Die uno Sueſſulam a Calibus, cum Vulturnus amnis trajicientem moratus eſſet, contenderat. inde proxima nocte ſex millia peditum, equiteſque trecentos, qui præſidio ſenatui eſſent, Nolam intromiſit: &, uti a conſule omnia impigre facta ſunt ad præoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis jam ante nequidquam tentata re, ſegnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Iiſdem diebus & Q. Fabius conſul ad Caſilinum tentandum, quod præſidio Punico tene-

batur, venit; & ad Beneventum, velut ex compoſito, parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria acceſſit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium caſtra poſuiſſe, & inde agrum populari audivit; & ipſe, egreſſus mœnibus, mille ferme paſſus ab hoſte caſtra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam poſtulare palam, maluerant. Senſerat tamen hibernis egrediens murmur in agmine eſſe quærentium, *en unquam liberi militaturi eſſent?* ſcripſeratque ſenatui, non tam quid deſiderarent, quam quid meruiſſent: *bona fortique opera eorum ſe ad eam diem uſum: neque ad exemplum juſti milites quidquam eis, præter libertatem, deeſſe.* De eo permiſſum ipſi erat, faceret, quod e republica duceret eſſe. Itaque prius, quam cum hoſte manum confereret, pronuntiat: *tempus veniſſe eis libertatis, quam diu ſperaſſent, potiundæ. poſtero die ſignis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi ſine ullo inſidiarum metu vera virtute geri res poſſet. Qui caput hoſtis retuliſſet, eum ſe extemplo liberum juſſurum eſſe: qui loco ceſſiſſet, in eum ſervili ſupplicio animadverſurum. Suam cuique fortunam in manu eſſe: libertatis auctorem eis non ſe fore ſolum, ſed conſulem M. Marcellum, ſed univerſos Patres; quos, conſultos ab ſe de libertate eorum, ſibi permiſiſſe.* Literas inde conſulis ac ſenatuſconſultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti aſſenſu eſt

ſublatus. pugnam poſcebant, ſignumque ut daret extemplo, ferociter inſtabant. Gracchus, prœlio in poſterum diem pronuntiato, concionem dimiſit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum conſumunt.

XV. Poſtero die, ubi ſigna cœperunt canere, primi omnium parati inſtructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hoſtes moram dimicandi fecerunt. Decem & ſeptem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ fere omnes Maurique. Pugnatum eſt & acriter, & diu. quatuor horis neutro inclinata eſt pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hoſtium pretia libertati facta. Nam ut quiſque hoſtem impigre occiderat, primum capite ægre inter turbam tumultumque abſcidendo tempus terebat: deinde, occupata dextra tenendo caput, fortiſſimus quiſque pugnator eſſe deſierat: ſegnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, *neminem ſtantem jam vulnerari hoſtem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita eſſe:* ſignum dari propere juſſit, *projicerent capita, invaderentque hoſtem. Claram ſatis & inſignem virtutem eſſe: nec dubiam libertatem futuram ſtrenuis viris.* Tum redintegrata pugna eſt, & eques etiam in hoſtem emiſſus. Quibus cum impigre Numidæ concurriſſent, nec ſegnior equitum, quam peditum, pugna eſſet;

iterum in dubium adducta res. Cum utrinque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a majoribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana & ex ergastulo militem, verbis obtereret; postremo pronuntiat Gracchus, *esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.*

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsa acies: inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati & ab tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Cum præda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt.

poſtero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocata a Graccho, ſuperveniunt. Ubi cum proconſul veteres milites primum, prout cujuſque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donaſſet, tunc quod ad volones attineret, *omnes*, ait, *malle laudatos a ſe, dignos indignoſque, quam quemquam eo die caſtigatum eſſe. Quod bonum, fauſtum, felixque reipublicæ ipſiſque eſſet, omnes eos liberos eſſe jubere.* Ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate ſublatus eſſet, ac nunc complexi inter ſe gratulanteſque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipſi precarentur; tum Gracchus: *Priuſquam omnes jure libertatis æquaſſem*, inquit, *neminem nota ſtrenui aut ignavi militis notaſſe volui. Nunc, exſoluta jam fide publica, ne diſcrimen omne virtutis ignaviæque pereat; nomina eorum, qui, detrectatæ pugnæ memores, ſeceſſionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatoſque ſingulos jurejurando adigam, niſi queis morbus cauſa erit, non aliter, quam ſtantes, cibum potionemque, quoad ſtipendia facient, capturos eſſe. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, ſi reputabitis, nulla ignaviæ nota leviore vos deſignari potuiſſe.* Signum deinde colligendi vaſa dedit: militeſque prædam portantes agenteſque, per laſciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem feſtumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turba effuſa cum obviam ad portas exiſſent, complecti milites, gratulari, vocare in hoſpitium. Apparata convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea invi-

tabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permiſit, in publico epularentur omnes. Ante ſuas quibuſque fores prolata omnia, pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati ſunt; alii accubantes, alii ſtantes, qui ſimul miniſtrabant veſcebanturque. Digna res viſa, ut ſimulacrum celebrati ejus diei Gracchus, poſtquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex mulctaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam caſtra movet. quem ubi adventare conſul ſenſit, Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui ſuper Sueſſulam in caſtris erat, accito, ire obviam hoſti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum ſilentio noctis per averſam maxime ab hoſte portam emittit: circumvectumque occulte ſubſequi ſenſim agmen hoſtium jubet, &, cum coortum prœlium videret, ab tergo ſe objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exſequi non potuerit, incertum eſt. Abſente eo cum prœlium commiſſum eſſet, ſuperior quidem haud dubie Romanus erat: ſed, quia equites non affuere in tempore, ratio compoſitæ rei turbata eſt. non auſus inſequi cedentes Marcellus, vincentibus ſuis ſignum receptui dedit. Plus tamen duo millia hoſtium eo die cæſa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere occaſu Nero, diem noctemque nequidquam fatigatis equis hominibuſque, ne viſo quidem hoſte rediens, adeo

graviter eſt ab conſule increpitus, ut per eum ſtetiſſe diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hoſti clades. Poſtero die Romanus in aciem deſcendit: Pœnus, tacita etiam confeſſione victus, caſtris ſe tenuit. Tertio die ſilentio noctis, omiſſa ſpe Nolæ potiundæ, rei nunquam proſpere tentatæ, Tarentum ad certiorem ſpem proditionis proficiſcitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quam militiæ, gerebatur. Cenſores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, caſtigandaque vitia; quæ, velut diutinis morbis ægra corpora ex ſe gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui poſt Cannenſem pugnam rempublicam deſeruiſſe, Italiaque exceſſiſſe velle dicebantur. princeps eorum L. Cæcilius Metellus quæſtor tum forte erat. Juſſo deinde eo ceteriſque ejuſdem noxæ reis cauſam dicere, cum purgari nequiſſent, pronuntiarunt, verba orationemque eos adverſus rempublicam habuiſſe, quo conjuratio deſerendæ Italiæ cauſa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exſolvendi jurisjurandi interpretes: qui captivorum, ex itinere regreſſi clam in caſtra Hannibalis, ſolutum, quod juraverant redituros, rebantur. His ſuperioribuſque illis equi ademti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque ſenatu modo aut equeſtri ordine regendo cura ſe cenſorum tenuit. nomina omnium ex juniorum tabulis excerpſerunt, qui quadriennio non militaſſent, quibus neque vacatio juſta militiæ, ne-

que morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti censoriæ notæ triste senatusconsultum: ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Cum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui hastæ hujus generis assueverant: hortatique censores, *ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse.* Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: arcessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent. ceterum non ante, quam bello confecto, accepturos esse. Cum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum, cœptæ conferri: nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. inde, si quid emtum paratumque pupillis ac viduis foret, a quæstore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habe-

bat, quod duum millium Campanorum, & ſeptingentorum militum Hannibalis tenebatur præſidio. Præerat Statius Metius, miſſus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus erat, ſervitiaque & plebem promiſcue armabat, ut caſtra Romana invaderet, intento conſule ad Caſilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Caſilinum oppugnatur, opus eſſe, qui Campanis opponatur. Vel ipſe, relicto Nolæ præſidio modico, veniret: vel, ſi eum Nola teneret, & necdum ſecuræ res ab Hannibale eſſent, ſe Ti. Gracchum proconſulem a Benevento acciturum.* Hoc nuntio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præſidio relictis, cum cetero exercitu Caſilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes ſeſe, quieverunt. Ita a duobus conſulibus Caſilinum oppugnari cœptum. ubi cum multa, ſuccedentes temere mœnibus, Romani milites acciperent vulnera, neque ſatis inceptis ſuccederet; Fabius, omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abſcedendumque inde cenſebat, cum res majores inſtarent. Marcellus, multa magnis ducibus ſicut non aggredienda, ita ſemel aggreſſis non dimittenda eſſe, dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egreſſis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, cædeſque promiſcue omnium circa portam primo, deinde, irruptione facta, etiam in urbe

fieri cœpta eſt. Quinquaginta fere primo egreſſi Campanorum, cum ad Fabium confugiſſent, præſidio ejus Capuam pervenerunt. Caſilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occaſionem captum eſt. captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam miſſi, atque ibi in carcere incluſi ſunt: oppidanorum turba per finitimos populos in cuſtodiam diviſa.

XX. Quibus diebus a Caſilino, re bene geſta, receſſum eſt, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conſcriptas, cum præfecto ſociorum in agros hoſtium prædatum miſit. eos effuſe palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hoſti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus aſſequeretur, conceſſit. Conſules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendaſque armis, quæ defecerant, urbes proceſſit. Caudinus Samnis gravius devaſtatus: peruſti late agri, prædæ pecudum hominumque actæ. oppida vi capta, Compulteria, Teleſia, Compſa, Melæ, Fulfulæ & Orbitanium. ex Lucanis Blandæ. Apulorum Æcæ oppugnatæ. Millia hoſtium in his urbibus viginti quinque capta, aut occiſa: & recepti perfugæ trecenti ſeptuaginta; quos cum Romam miſiſſet conſul, virgis in comitio cæſi omnes, ac de ſaxo dejecti. Hæc a Q. Fabio intra paucos dies geſta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adverſa Nolæ tenuit. Et a prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua

oppidum per eos dies vi captum: ſtativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque uſquam via exceſſum eſt: apparebatque, non id modeſtia militum aut ducis, niſi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum cum propemodo muris acceſſiſſet, nullo ad conſpectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, caſtra ab urbe ferme paſſus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad mœnia accederet, a M. Valerio proprætore, qui claſſi ad Brundiſium præerat, miſſus M. Livius, primore juventute conſcripta, diſpoſitiſque ad omnes portas, circaque muros, qua res poſtulabat, ſtationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hoſtibus, neque dubiis ſociis loci quidquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot fruſtra ibi abſumtis, Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Averni adiſſent, aut ipſi venirent, aut nuntium literaſve mitterent, vana promiſſa ſe temere ſecutum cernens, caſtra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quanquam ſimulata lenitas nihildum profuerat, tamen ſpe labefactandæ fidei haud abſiſtens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracleinſi (jam media æſtas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum proximoſque Apuliæ ſaltus dimiſſi. unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maxi-

me abacti; e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, militiæque fungendæ potioris ducibus, & relata tyranni fœda scelera fœdioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paulo ante desiderati regis paterentur. Cum ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus & Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. ceterum prævenerat non fama solum, (qua nihil in talibus rebus est celerius) sed nuntius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus & Insulam, & arcem, & alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscura luce invecti, cum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, &, quid rei sit, ro-

gitant. Omnia luminibus collucent, ſtrepituque vario complentur. armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii Jovis templo ſpolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius præbeat ſacra arma, pro patria, pro Deûm delubris, pro libertate ſeſe armantibus. Hæc quoque multitudo, ſtationibus per principes regionum urbis diſpoſitis, adjungitur. In Inſula inter cetera Andranodorus præſidiis firmat horrea publica. Locus, ſaxo quadrato ſeptus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quæ præſidio ejus loci attributa erat, mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in ſenatus poteſtate eſſe.

XXII. Luce prima populus omnis armatus inermiſque in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo ſita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem & liberam & moderatam habuit: *Servitudinis indignitatiſque homines expertos, adverſus notum malum irritatos eſſe. Diſcordia civilis quas importet clades, audiſſe magis a patribus Syracuſanos, quam ipſos vidiſſe. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, ſi non utantur, niſi ultima neceſſitate coacti. In præſentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in poteſtate ſenatus ac populi ſit: portæ Inſulæ pateant; recedat præſidium. Si tutelam alieni regni ſuum regnum velit facere, eundem ſe cenſere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem.* Ab hac concione

legati miſſi ſunt. Senatus inde haberi cœptus eſt: quod ſicut, regnante Hierone, manſerat publicum conſilium, ita poſt mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque conſulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum eſt, ipſum quidem movebat & civium conſenſus, & cum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars Inſulæ, velut munitiſſima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri ſpiritu, admonet ſæpe uſurpatæ Dionyſii tyranni vocis: qua, *pedibus tractum, non inſidentem equo, relinquere tyrannidem*, dixerit, *debere. Facile eſſe momento, quo quis velit, cedere poſſeſſione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atque arduum eſſe. Paulum ſumeret ſpatii ad conſultandum ab legatis. eo uteretur ad arceſſendos ex Leontinis milites: quibus ſi pecuniam regiam pollicitus eſſet, omnia in poteſtate ejus futura.* Hæc muliebria conſilia Andranodorus neque tota aſpernatus eſt, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus eſſe viam, ſi in præſentia tempori ceſſiſſet. Itaque legatos renuntiare juſſit, futurum ſe in ſenatus ac populi poteſtate. Poſtero die luce prima, patefactis Inſulæ portis, in forum Achradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, eſcendit: orationemque eam orſus eſt, qua primum cunctationis ſuæ veniam petivit. *Se enim clauſas habuiſſe portas, non ſeparantem ſuas res a publicis, ſed ſtrictis ſemel gladiis timentem, qui finis cædibus eſſet futurus: utrum, quod ſatis li-*

bertati foret, contenti nece tyranni essent; an, quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Postquam animadvertit, eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium; non dubitasse, quin & corpus suum, & cetera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumsisset, patriæ restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci & concordiæ consulitis, ne libera efferatur respublica.*

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte infectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: & ea, quæ in Insula erat & Achradina, tradita est: murique ea pars, quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. secutæ & ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque

Epicydes, audita morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuntio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obversarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores primum, dein per eos senatum adeunt. *Ab Hannibale se missos* praedicant *ad Hieronymum, tanquam amicum ac socium. paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. velle ad Hannibalem redire. ceterum, cum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut praesidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros.* Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: *id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae per speciem reconciliatae societatis in ditione Romanorum sint; dein factio & pauci auctores foederis renovati dominentur.*

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, praebebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, *Nunc illud esse tempus*

occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus juvare possent incepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assuerat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant; nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaque, fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: &, cum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset; silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuisset, & principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronuntiatum; jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset; senatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat, quam, ferociter

minitantem in vestibulo curiæ, corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu & ab collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tanquam reos ageret, ab anteacta vita orsus, quæcunque post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros ejus sub aliena invidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos; palam primo, cum clausis Andranodorus Insulæ portis hereditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat, pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequidquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed animos eis regios conjuges regias fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quenquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes ple-

bejorum animos ad sanguinem & cædes irritent. Sicut tum extemplo prætores rogationem promulgarunt: acceptaque pæne prius, quam promulgata est, ut omnis regia stirps interficeretur. missique a prætoribus Damaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori & Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciverat exsilium. Ea cum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, præter exsilium viri, habere: neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoippo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque, & asportari Alex-*

andriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias. Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat: tum, omissis pro se precibus, *puellis ut saltem parcerent*, orare institit: *a qua ætate etiam hostes iratos abstinere, ne, tyrannos ulciscendo, quæ odissent, scelera imitarentur.* Inter hæc abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, resperfas matris cruore, impetum faciunt. quæ, alienata mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, cum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectæ, cum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt; cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paulo post nuntius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu

multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Prætores dissimulare primo, & trahenda re esse; postremo victi consensu, & seditionem metuentes, pronuntiant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent: quanquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium, &, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, demto timore Hippocrates & Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portus, quo aliæ partis hominibus animus accederet, in statione habere cœpit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides. ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem

vocari placuit. ubi cum alii alio tenderent, nec procul ſeditione res eſſet, Apollonides principum unus orationem ſalutarem, ut in tali tempore, habuit: *Nec ſpem ſalutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuiſſe. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Carthaginienſes inclinent, nullius civitatis ſtatum fortunatiorem beatioremve fore. ſi alii alio trahant res, non inter Pœnos Romanoſque bellum atrocius fore, quam inter ipſos Syracuſanos: cum intra eoſdem muros pars utraque ſuos exercitus, ſua arma, ſuos habitura ſit duces. Itaque, ut omnes idem ſentiant, ſumma vi agendum eſſe: utra ſocietas ſit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti conſultationem eſſe. ſed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem ſequendam in ſociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Eſſe etiam momenti aliquid ad conſilium, quod Carthaginienſibus ita pax negari poſſit, ut non utique in præſentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis ac ſtudii viſa eſt oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum eſt prætoribus ac delectis ſenatorum militare etiam conſilium. juſſi & duces ordinum præfectique auxiliorum ſimul conſulere. Cum ſæpe acta res eſſet magnis certaminibus, poſtremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi interceſſerunt, cum ex Leontinis legati, præſidium finibus ſuis orantes,

venerunt: quæ legatio peropportuna viſa ad multitudinem inconditam ac tumultuoſam exonerandam, duceſque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eo transfugas juſſus: ſecuti multi ex mercenariis auxiliis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & miſſis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occaſio data eſt; & hi, ſentinam quandam urbis rati exhauſtam, lætabantur. ceterum levaverunt modo in præſentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excurſionibus vaſtare cœpit: deinde, cum ad tuendos ſociorum agros miſſum ab Appio præſidium eſſet, omnibus copiis impetum in oppoſitam ſtationem cum cæde multorum fecit. Quæ cum eſſent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracuſas miſit, qui pacis fidem ruptam eſſe dicerent: nec belli defuturam unquam cauſam, niſi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracuſis modo, ſed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis abſentis fratris præſens eſſet, aut deeſſet pro parte ſua concitando bello, profectus & ipſe in Leontinos, quia ſatis eos adverſus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracuſis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigiſſe cum Romanis, ut, quicunque populi ſub regibus fuiſſent, & ſuæ ditionis eſſent; nec jam libertate contentos eſſe, niſi etiam regnent ac dominentur. Renuntiandum igitur eis eſſe, Leontinos quoque æquum cenſere liberos eſſe; vel quod in ſolo urbis ſuæ tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum*

conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam. Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, & de cæde stationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter responsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes *Leontinos in sua potestate esse. itaque integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello; ita ut in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, captam urbem esse; cetera falsa mixta veris ferens: cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen; concitatisque omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consul-

tabant. Terroris ſpeciem haud vanam mendacio præbuerant verberati ac ſecuri percuſſi transfugæ ad duo millia hominum. ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, poſt captam urbem, violatus fuerat: ſuaque omnia eis, niſi quæ primus tumultus captæ urbis abſumſerat, reſtituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium exſpectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, ſed eum motum haud diuturnum fore, ſi duces amentiæ ſublati eſſent; exercitum ducunt Megaram. ipſi cum paucis equitibus Herbeſſum proficiſcuntur, ſpe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. quod ubi fruſtra eis fuit inceptum, vi agendum rati, poſtero die Megaris caſtra movent, ut Herbeſſum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicydes, non tam tutum prima ſpecie, quam unum, ſpe undique abſciſſa, conſilium eſſe rati, ut ſe militibus permitterent, & aſſuetis magna ex parte ſibi, & tum fama cædis commilitonum accenſis, obviam agmini procedunt. Prima forte ſigna ſexcentorum Cretenſium erant, qui apud Hieronymum meruerant ſub eis, & Hannibalis beneficium habebant, capti ad Traſimenum inter Romanorum auxilia, dimiſſique. quos ubi ex ſignis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac velamenta alia ſupplicum porrigentes, orare, *ut reciperent ſeſe, receptoſque tutarentur, neu proderent Syracuſanis, a quibus mox ipſi trucidandi populo Romano dederentur.*

XXXI. *Enimvero*, conclamant, *bonum ut animum haberent: omnem ſe cum illis fortunam ſubituros*. Inter hoc colloquium ſigna conſtiterant, tenebaturque agmen: necdum, quæ moræ cauſa foret, pervenerat ad duces. poſtquam Hippocraten atque Epicyden adeſſe pervaſit rumor, fremituſque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima ſigna perrexerunt, *Qui mos ille, quæ licentia Cretenſium eſſet*, rogitantes, *colloquia ſerendi cum hoſte, injuſſuque prætorum miſcendi eos agmini ſuo?* Comprehendi injicique catenas juſſerunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretibus clamor eſt ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, ſi ultra tenderent, appareret, eis timendum eſſe. Solliciti incertique rerum ſuarum Megaram, unde profecti erant, referri ſigna jubent, nuntioſque de ſtatu præſenti Syracuſas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem ſuſpicionem animis: &, Cretenſium quibuſdam ad itinera inſidenda miſſis, velut interceptas literas, quas ipſe compoſuerat, recitat: *Prætores Syracuſani conſuli Marcello.* ſecundum ſalutem, ut aſſolet, ſcriptum erat: *Recte eum atque ordine feciſſe, quod in Leontinis nulli pepercſſet. Sed omnium mercenariorum militum eandem eſſe cauſam, nec unquam Syracuſas quieturas, donec quidquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu ſuo, eſſet. itaque daret operam, ut eos, qui cum ſuis prætoribus caſtra ad Megaram haberent, in ſuam poteſtatem redigeret, ac ſupplicio eorum liberaret tandem Syracuſas.* Hæc cum recitata eſſent, cum tanto

clamore ad arma difcurfum eft, ut prætores inter tumultum pavidi adequitaverint Syracufas: & ne fuga quidem eorum feditio compreffa eft, impetufque in Syracufanos milites fiebant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviam iffent: non a mifericordia aut humano confilio, fed ne fpem reditus præciderent fibi; &, cum ipfos fimul milites fidos haberent, fimul obfides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore fibi conciliarent: expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus effet, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumfeffi erant, fubornant, ut Syracufas perferret nuntium convenientem eis, quæ ad Mylam falfo nuntiata erant; auctoremque fe exhibendo, ac velut vifa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, fed fenatum quoque in curiam introductus movit. haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis effe avaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem, fi intraffent Syracufas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium effet, facturos fuiffe.* Itaque claudendas cuncti portas, & cuftodiendam urbem cenfere. fed non ab eifdem omnes timere, nec eofdem odiffe. ad militare genus omne partemque magnam plebis invifum effe nomen Romanum. Prætores optimatiumque pauci, quanquam inflammati vano nuntio erant, tamen ad propius præfentiufque malum cautiores effe. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes:

ſerebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, ſinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, cum prætores intervenerunt. & primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo, poſtremo, ut omnia vana erant, obliti majeſtatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante ſatellitibus, & tum corruptoribus exercitus. Sed ſurdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi, quam foris, portæ effringebantur: effractiſque omnibus, tuto in Hexapylo agmen receptum eſt. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perſugæque, & quidquid regiorum militum Syracuſis erat, agmen hoſtium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætorumque, niſi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Poſtero die ſervi ad pileum vocati, & carcere vincti emiſſi: confuſaque hæc omnis multitudo Hippocratem atque Epycidem creant prætores: Syracuſæque, cum breve tempus libertas affulſiſſet, in antiquam ſervitutem reciderunt.

XXXIII. Hæc nuntiata cum eſſent Romanis, ex Leontinis mota ſunt extemplo caſtra ad Syracuſas. Et ab Appio legati per portum miſſi forte in quinqueremi erant. præmiſſa quadriremis, cum intraſſet fauces portus, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, ſed ne belli quidam jura relicta erant: cum Romanus exercitus ad Olympium

(Jovis id templum eſt) mille & quingentis paſſibus ab urbe caſtra poſuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum ſuis proceſſerunt. Romanus orator *non bellum ſe Syracuſanis, ſed opem auxiliumque afferre*, ait, *& eis, qui, ex media cæde elapſi, perfugerint ad ſe, & eis, qui, metu oppreſſi, fœdiorem, non exſilio ſolum, ſed etiam morte, ſervitutem patiantur. Nec cædem nefandam ſociorum inultam Romanos paſſuros. Itaque ſi eis, qui ad ſe perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, cædis auctores dedantur, & libertas legeſque Syracuſanis reſtituantur, nihil armis opus eſſe. ſi ea non fiant, quicunque in mora ſit, bello perſecuturos.* Ad ea Epicydes, *Si qua ad ſe mandata haberent, reſponſum eis*, ait, *ſe daturos fuiſſe: cum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracuſana eſſet, tum reverterentur. Si bello laceſſant, ipſa re intellecturos, nequaquam idem eſſe Syracuſas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis, portas clauſit. Inde terra marique ſimul cœptæ oppugnari Syracuſæ: terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. &, quia, ſicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vaſtam disjectamque ſpatio urbem parte aliqua ſe invaſuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

XXXIV. Et habuiſſet tanto impetu cœpta res fortunam, niſi unus homo Syracuſis ea tempeſtate fuiſſet. Archimedes is erat, unicus ſpectator cœli ſiderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque,

quibus ea, quæ hoſtes ingenti mole agerent, ipſe perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, (pleraque alta & difficilia aditu, ſubmiſſa quædam, & quæ planis vallibus adiri poſſent) ut cuique aptum viſum eſt loco, ita omni genere tormentorum inſtruxit. Achradinæ murum, qui, ut ante dictum eſt, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus ſagittarii funditoreſque, & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis eſt, vix quemquam ſine vulnere conſiſtere in muro patiebantur. Hi, quia ſpatio miſſilibus opus eſt, procul muro tenebant naves. junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demtis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, cum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adverſus hunc navalem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris diſpoſuit. in eas, quæ procul erant, naves ſaxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: poſtremo, ut ſui vulnere intacti tela in hoſtem ingererent, murum ab imo ad ſummum crebris cubitalibus fere cavis aperuit; per quæ cava pars ſagittis, pars ſcorpionibus modicis ex occulto petebant hoſtem. Quæ propius quædam ſubibant naves, quo interiores ictibus tormentorum eſſent, in eas tollenone ſuper murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata cum injecta proræ eſſet, gravi libramento plumbi recellente ad ſolum, ſuſpenſa prora, na-

vim in puppim ſtatuebat: dein, remiſſa ſubito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut, etiamſi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. ita maritima oppugnatio eſt eluſa, omniſque vis eſt eo verſa; ut totis viribus terra aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum inſtructa erat, Hieronis impenſis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam juvabat loci, quod ſaxum, cui impoſita muri fundamenta ſunt, magna ex parte ita proclive eſt, ut non ſolum miſſa tormento, ſed etiam quæ pondere ſuo provoluta eſſent, graviter in hoſtem inciderent. eadem cauſa ad ſubeundum arduum aditum inſtabilemque ingreſſum præbebat. Ita, conſilio habito, cum omnis conatus ludibrio eſſet, abſiſtere oppugnatione, atque obſidendo tantum arcere terra marique commeatibus hoſtem placuit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienſes defecerant, Helorum atque Herbeſſum, dedentibus ipſis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracuſanorum, terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium claſſem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos expoſuit: nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum claſſem. Sed, poſtquam ab Hippocrate occupatæ Syracuſæ erant, profectus Car-

thaginem, adjutuſque ibi & ab legatis Hippocratis, literiſque Hannibalis, qui veniſſe tempus ajebat Siciliæ per ſummum decus repetendæ, & ipſe haud vanus præſens monitor facile perpulerat, ut, quantæ maximæ poſſent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum, quæ partis Carthaginienſium erant, adeo accenſæ ſunt ſpes ad pellendos Sicilia Romanos, ut poſtremo etiam, qui obſidebantur Syracuſis, animos ſuſtulerint; &, parte copiarum ſatis defendi urbem poſſe rati, ita inter ſe munera belli partiti ſint, ut Epicydes præeſſet cuſtodiæ urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adverſus conſulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermiſſa cuſtodiis loca profectus, caſtra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus ſupervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, cum fruſtra eo prævenire hoſtem feſtinans tetendiſſet, rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracuſanum ſibi exercitum obviam fore; ſed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par eſſet) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes caſus compoſito ibat.

XXXVI. Forte ea cura, quæ erat adverſus Pœnos præparata, adverſus Siculos uſui fuit. Caſtris ponendis incompoſitos ac diſperſos nactus eos & pleroſque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate

Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuiſſet Siculos, Marcellus Syracuſas rediit: & poſt paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, caſtra poſuit. Sub idem fere tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthanienſium cum Bomilcare claſſis præfecto in magnum portum Syracuſas ex alto decurrere; & Romana item claſſis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi expoſuere: verſumque ab Italia bellum (adeo uterque populus in Siciliam intentus) fuiſſe videri poterat. Legionem Romanam, quæ expoſita Panormi erat, venientem Syracuſas, prædæ haud dubie ſibi futuram Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, claſſe proſequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progreſſum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracuſas morati ſunt. & Bomilcar, ſimul parum fidens navibus ſuis, duplici facile numero claſſem habentibus Romanis, ſimul inutili mora cernens nihil aliud ab ſuis quam inopia aggravari ſocios, velis in altum datis, in Africam tranſmiſit. Et Himilco, ſecutus nequidquam Marcellum Syracuſas, ſi qua, priuſquam majoribus copiis jungeretur, occaſio pugnandi eſſet, poſtquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracuſas & munimento & viribus hoſtem cernebat, ne fruſtra aſſidendo ſpectandoque obſidionem ſociorum tempus tereret, caſtra inde movit: ut, quocunque vocaſſet defectionis ab Romanis ſpes, admoveret exercitum, ac præſens ſuas res foven-

tibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac prærupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. & tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditiones defectionesque urbium, & clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. *Urbem arcemque suæ potestatis*, ajunt, *debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi* æquum censent. *Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti, mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *Se in præsidio impositum esse*, dicere, *ab imperatore suo, clavesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Hennensium arbitrio haberet,*

ſed ejus, qui commiſiſſet. præſidio decedere apud Romanos capital eſſe: & nece liberorum etiam ſuorum eam legem parentes ſanxiſſe. Conſulem Marcellum haud procul eſſe: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii eſſet. Se vero negare illi miſſuros: teſtarique, ſi verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis ſuæ quæſituros. Tum Pinarius: *at illi, ſi ad conſulem graverentur mittere, ſibi ſaltem darent populi concilium: ut ſciretur, utrum paucorum ea denuntiata, an univerſæ civitatis, eſſent.* Conſenſu in poſterum diem concio edicitur.

XXXVIII. Poſtquam ab eo colloquio in arcem ſeſe recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos audiſſe, milites,* inquit, *quemadmodum præſidia Romana ab Siculis circumventa & oppreſſa ſint per hos dies. Eam vos fraudem, Deûm primo benignitate, dein veſtra ipſi virtute, dies noctesque perſtando ac pervigilando in armis, vitaſtis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci poſſit! Hæc occulta in fraude cautio eſt, qua uſi adhuc ſumus: cui quoniam parum ſuccedit, aperte ac propalam claves portarum repoſcunt; quas ſimul tradiderimus, Carthaginienſium extemplo Henna erit, fœdiusque hic trucidabimur, quam Murgantiæ præſidium interfectum eſt. Noctem unam ægre ad conſultandum ſumſi, qua vos certiores periculi inſtantis facerem. Orta luce concionem habituri ſunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum. itaque craſtino die, aut veſtro, aut Hennenſium ſanguine Henna inundabitur. nec præoccupati ſpem ullam, nec occupantes periculi quidquam habebitis. qui prior ſtrinxerit ferrum, ejus victo-*

ria erit. Intenti ergo omnes armatique ſignum exſpectabitis. ego in concione ero : & tempus, quoad omnia inſtructa ſint, loquendo altercandoque traham. Cum toga ſignum dedero, tum mihi undique clamore ſublato turbam invadite, ac ſternite omnia ferro : & cavete, quiſquam ſuperſit, a quibus aut vis, aut fraus timeri poſſit. Vos, Ceres mater ac Proſerpina, precor, ceteri ſuperi infernique Dii, qui hanc urbem, hos ſacratos lacus lucoſque colitis, ut ita nobis volentes propitii adſitis, ſi vitandæ, non ferendæ, fraudis cauſa hoc conſilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, ſi cum armatis dimicatio futura eſſet. inermes, incautos ad ſatietatem trucidabitis. Et conſulis caſtra in propinquo ſunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginienſibus timeri poſſit.

XXXIX. Ab hac adhortatione dimiſſi corpora curant. Poſtero die alii aliis locis, ad obſidenda itinera claudendoſque oppidanis exitus, pars maxima ſuper theatrum circaque, aſſueti & ante ſpectaculis concionum, conſiſtunt. Productus ad populum a magiſtratibus præfectus Romanus, cum conſulis ea de re jus ac poteſtatem eſſe, non ſuam, & pleraque eadem, quæ pridie, dixiſſet; primo ſenſim, ac plures, reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi; tum præfectus toga ſignum, ut convenerat, dedit. militeſque intenti dudum ac parati, alii ſuperne in averſam concionem clamore ſublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obſiſtunt. Cæduntur Hennenſes cavea incluſi, coa-

cervanturque, non cæde solum, sed etiam fuga; cum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quod turbam inermem cædebant, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna, aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infanda rebantur, non hominum tantum, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: cum acciti a proditoribus nequidquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit, inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in ejus locum classi castrisque præficit veteribus. ipse hibernacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

XL. Eadem æſtate & cum Philippo rege, quod jam ante ſuſpectum fuerat, motum bellum eſt. Legati ab Orico ad M. Valerium prætorem venerunt, præſidentem claſſi Brundiſio Calabriæque circa litoribus, nuntiantes, Philippum primum Apolloniam tentaſſe, lembis biremibus centum viginti flumine adverſo ſubvectum: deinde, ut ea res tardior ſpe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admoviſſe: eamque urbem, ſitam in plano, neque mœnibus, neque viris atque armis validam, primo impetu oppreſſam eſſe. Hæc nuntiantes orabant, ut opem ferret, hoſtemque haud dubium Romanis, terra aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam cauſam, niſi quod imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, præſidio loci ejus relicto P. Valerio legato, cum claſſe inſtructa parataque, &, quod longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impoſitis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente præſidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nuntiantes, in obſidione ſeſe, quod deficere ab Romanis nollent, eſſe: neque ſuſtinere ultra vim Macedonum poſſe, niſi præſidium mittatur Romanum. Facturum ſe, quæ vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad oſtium fluminis, cum præfecto ſociûm, Q. Nævio Criſta, viro impigro & perito militiæ. Is, expoſitis in terram militibus, navibuſque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram claſſem remiſſis, milites procul a flumine per viam minime

O 2

ab regiis obſeſſam duxit, & nocte, ita ut nemo hoſtium ſentiret, urbem eſt ingreſſus. Die inſequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque & urbis vires inſpiceret. ubi ea viſa inſpectaque ſatis animorum fecere, ſimulque ab exploratoribus comperit, quanta ſocordia ac negligentia apud hoſtes eſſet; ſilentio noctis ab urbe ſine ullo tumultu egreſſus, caſtra hoſtium adeo neglecta atque aperta intravit, ut ſatis conſtaret, prius mille hominum vallum intraſſe, quam quiſquam ſentiret: ac, ſi cæde abſtinuiſſent, pervenire ad tabernaculum regium potuiſſe. Cædes proximorum portæ excitavit hoſtes. inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quiſquam arma caperet, aut caſtris pellere hoſtem conaretur; ſed etiam ipſe rex, ſicut ſomno excitus erat, prope ſeminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen naveſque perfugerit. eodem & alia turba effuſa eſt. Paulo minus tria millia militum in caſtris aut capta, aut occiſa. plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæſum, eſt. Caſtris direptis, Apolloniatæ catapultas, balliſtas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, ſi quando ſimilis fortuna veniſſet, Apolloniam devexere: cetera omnis præda caſtrorum Romanis conceſſa eſt. Hæc cum Oricum eſſent nuntiata, M. Valerius claſſem extemplo ad oſtium fluminis duxit, ne navibus capeſſere fugam rex poſſet. Itaque Philippus, neque terreſtri, neque navali certamine ſatis fore parem ſe fidens, ſubductis aut incenſis navi-

bus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu ſpoliatoque. Romana claſſis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hiſpania varie res geſtæ. nam, priuſquam Romani amnem Iberum tranſirent, ingentes copias Hiſpanorum Mago & Haſdrubal fuderunt. defeciſſetque ab Romanis ulterior Hiſpania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis ſociorum animis in tempore adveniſſet. Primo ad caſtrum Altum (locus eſt inſignis cæde magni Hamilcaris) caſtra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant ante frumentum. tamen, quia omnia circa hoſtium plena erant, agmenque Romanum impune incurſatum ab equitibus hoſtium fuerat, & ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta; ceſſere inde Romani propius pacata loca, & ad montem Victoriæ caſtra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Haſdrubal Giſgonis filius, tertius Carthaginienſium dux, cum exercitu juſto advenit: contraque caſtra Romana trans fluvium omnes conſedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa viſenda, haud fefellit hoſtes: oppreſſiſſentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepiſſet. ibi quoque circumſeſſus adventu fratris obſidione eximitur. Caſtulo urbs Hiſpaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta ſocietate Pœnis, ut uxor inde Hannibali eſſet, ad Romanos defecit. Carthaginienſes Illiturgin oppugnare adorti, quia præſidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum

maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, inter bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus, & postero die eruptione æque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœliis: plus mille capti, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) a Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: & Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. jam non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere; &, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit: nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad

conquiſitionem militum fratre miſſo, brevi replevit exercitum, animoſque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, ſicut pro parte toties intra paucos dies victa, iiſdem animis, quibus prius, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum cæſa: haud multo minus quam mille captum, & ſigna militaria quinquaginta octo; & ſpolia plurima Gallica fuere, aurei torques, armillæque, magnus numerus. duo etiam inſignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civiſmaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occiſi. Cum jam res proſperæ in Hiſpania eſſent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quæ cauſa belli eſſet, octavum jam annum ſub hoſtium poteſtate eſſe. Itaque id oppidum, vi pulſo præſidio Punico, receperunt, cultoribuſque antiquis, quos vis reliquerat belli, reſtituerunt: & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginienſibus bellum, in poteſtatem redactos ſub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

XLIII. Hæc in Hiſpania, Q. Fabio, M. Claudio conſulibus, geſta. Romæ cum tribuni plebis novi magiſtratum iniſſent, extemplo cenſoribus, P. Furio & M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum eſt. quæſtorem eum proximo anno, ademto equo, tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deſerendæ Italiæ ad Cannas factam. ſed novem tribunorum auxilio vetiti cauſam in magiſtratu dicere, dimiſſique fuerant. Ne luſtrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magiſtratu ſe abdicavit.

Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, &, qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, & de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt.

XLIV. Itaque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, & exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; alter, quem Fabius consul. eæ binæ erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a Manio Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo proprætori provincia vetus: T. Otacilio classis. exercitus nulli additi novi. M. Vale-

rio Græcia Macedoniaque cum legione & classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui jam præerat, & Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta bella, munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nuntiata erant. Murus ac portæ tactæ, & Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ, & in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. cum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundia majestatis ejus taciti anteirent; præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem jussit, & is, ut descenderet ex equo, inclamavit; tum demum desiliens, *Experiri*, inquit, *volui, fili, satin' scires, consulem te esse.*

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Cum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro trans-*

fuga verberandus necandusque videri, *ancipitis animi communis hostis: qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos; cumque res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tanquam in pace, libera de quoque arbitria agere,* ajebat: *qui, cum illud potius agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent; documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quidquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio assensum est. catenisque ligatus, traditur & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur: nocte clausum asservabant. Ar-

pis domi primum desiderari quærique est cœptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit: metuque rerum novarum extemplo nuntii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterum ut iræ magis, quam avaritiæ, datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quæstione prius habita, primum de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum instituit oppugnare. ubi cum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, qua maxime neglectam custodiam vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, via infrequenti per desertam partem urbis: eam portam scalis prius transgressos ad murum pergere, & ex interiore parte vi claustra refringere jubet, & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoverentur: pa-

rata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: &, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit. imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, suffugere in tecta coegit: sonituque primo largioris procellæ strepitum molientium portam exaudiri prohibuit: lentior deinde æqualiorque accidens auribus magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Præsidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est: cum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ, occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Romani; atque inde colloquia cœpta fieri, percontantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, & vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum a

principibus datos Pœno, captos oppressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus colloqui. postremo prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operaque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Cum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum ac duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt; colloqui sese cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quæ postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac

portam Carmentalem, cum Æquimelio Jugarioque vico. in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, late vagatus ignis ſacra profanaque multa abſumſit.

XLVIII. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, cum in Hiſpania res proſperæ eſſent, multoſque & veteres reciperent ſocios, & novos adjicerent, in Africam quoque ſpem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, ſubito Carthaginienſibus hoſtis factus: ad eum centuriones tres legatos miſerunt, qui cum eo amicitiam ſocietatemque facerent; & pollicerentur, ſi perſeveraret urgere bello Carthaginienſes, gratam eam rem fore ſenatui populoque Romano, & anniſuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutuſque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipſe ignarus eſſet, ex comparatione tam ordinatæ diſciplinæ, animum advertit. Tum, primum ut pro bonis ac fidelibus ſociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores ſuos; unus apud ſeſe magiſter rei militaris remaneret. rudem ad pedeſtria bella Numidarum gentem eſſe, equis tantum habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores ſuos bella geſſiſſe, ita ſe a pueris inſuetos; ſed habere hoſtem pedeſtri fidentem Marte. cui ſi æquari robore virium velit, & ſibi pedites comparandos eſſe; & ad id multitudine hominum regnum abundare: ſed armandi, ornandique & inſtruendi eos artem ignorare. omnia, velut forte congregata turba, vaſta ac temeraria eſſe.* Facturos ſe in præ-

ſentia, quod vellet, legati reſponderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, ſi imperatores ſui non comprobaſſent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remanſit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hiſpaniam miſit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iiſdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præſidia Carthaginienſium auxiliares eſſent, ad tranſitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conſcripſit: ordinatoſque proxime morem Romanum, inſtruendo & decurrendo ſigna ſequi, & ſervare ordines docuit: & operi aliiſque juſtis militaribus ita aſſuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; collatiſque æquo campo ſignis, juſto prœlio Carthaginienſem hoſtem ſuperaret. Romanis quoque in Hiſpania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum tranſitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia eſt. Quod ubi Carthaginienſes acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiæ (Maſſyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Maſiniſſam habebat, ſeptem & decem annos natum, ceterum juvenem ea indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiuſque, quam accepiſſet, facturum. Legati, *quoniam Syphax ſe Romanis junxiſſet, ut potentior ſocietate eorum adverſus reges populoſque Africæ eſſet,* docent: *melius fore Galæ quoque, Carthaginienſibus jungi quamprimum, antequam Syphax in Hiſpani-*

am, aut Romani in Africam tranſeant; opprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, poſſe. Facile perſuaſum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui, Carthaginienſium legionibus conjunctis, magno prœlio Syphacem devicit. Triginta millia eo prœlio hominum cæſa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Mauruſios ex acie Numidas (extremi prope oceanum adverſus Gades colunt) refugit: affluentibuſque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antèquam in Hiſpaniam anguſto diremtam freto trajiceret, Maſiniſſa cum victore exercitu advenit: iſque ibi cum Syphace ingenti gloria per ſe, ſine ullis Carthaginienſium opibus, geſſit bellum. In Hiſpania nihil memorabile geſtum, præterquam quod Celtiberum juventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginienſibus erat, imperatores Romani ad ſe perduxerunt: & nobiliſſimos Hiſpanos ſupra trecentos in Italiam ad ſollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miſerunt. Id modo ejus anni in Hiſpania ad memoriam inſigne eſt, quod mercenarium militem in caſtris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER XXV.

EPITOME

LIBRI VICESIMI QUINTI.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos ædilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, cum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, & cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor male adversus Hannibalem pugnavit. in quo prœlio hominum sexdecim millia ceciderunt : ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syra-

cusas expugnavit anno tertio, & ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis captæ Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt: prope cum totis exercitibus cæsi anno octavo, quam in Hispaniam iverant. amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute & industria, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti, præda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.

I. DUM hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino æstatem consumsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Vejentanus præfectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque, cæsa aut capta est: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter ceteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus, omnibus malis artibus & reipublicæ & societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prœlia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit; & ignobilia oppida Lucanorum aliquot ex-

pugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ adversæque res non fortunam magis, quam animos, hominum; tanta religio, & ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut Dii repente alii viderentur facti. nec jam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate & metu in urbem compulsa; & quæstus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessæ artis usu exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam & ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio prætori urbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsultum recitavit, & edixit, *Ut, quicunque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno

ſunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, & C. Papirius C. F. Maſo pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Maſo decemvir ſacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices ſuffecti ſunt. augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir ſacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum conſularium jam appetebat tempus; ſed, quia conſules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius conſul comitiorum cauſa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magiſter equitum eſt dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit conſules Q. Fulvium Flaccum, magiſtrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magiſtratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui poſt Africano fuit cognomen. huic petenti ædilitatem cum obſiſterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam eſſe, quod nondum ad petendum legitima ætas eſſet: *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, ſatis annorum habeo.* Tanto inde favore ad ſuffragium ferendum in tribus diſcurſum eſt, ut tribuni repente incepto deſtiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, & diem unum inſtaurati, & congii olei in vicos ſingulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeji,

aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeji per biduum instaurati: & Jovis epulum fuit ludorum causa.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale & binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, & qua Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter T. Pomponium Vejentanum,

quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant falsa naufragia, & ea ipsa, quæ vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. in veteres quassasque naves paucis & parvi pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat: excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, cum rem invisam infamemque cernerent, ducentum millium æris mulctam M. Postumio dixerunt. cui certandæ cum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum submoverunt; sitellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, ut concilio diem eximeret. populus reclamare: & forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Cum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei causa publicani per vacuum in sub-

moto locum cuneo irruperunt, jurgantes ſimul cum populo tribuniſque. Nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius conſul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinem coactos eſſe, & rem ad ſeditionem ſpectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

IV. Plebe dimiſſa, ſenatus vocatur, & conſules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exſilium ruina urbis ſecuta fuerit, damnari ſe ab iratis civibus paſſum eſſe. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos poſtea principes civitatis, judicium de ſe populi paſſos. Poſtumium Pyrgenſem ſuffragium populo Romano extorſiſſe, concilium plebis ſuſtuliſſe, tribunos in ordinem coegiſſe, contra populum Romanum aciem inſtruxiſſe, locum occupaſſe, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in ſuffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione continuiſſe homines, niſi patientiam magiſtratuum, quod ceſſerint in præſentia furori atque audaciæ paucorum, vincique ſe ac populum Romanum paſſi ſint: & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne cauſa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipſius ſuſtulerint.* Hæc cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta eſſent, vimque eam contra rempublicam & pernicioſo exemplo factam, ſenatus decreſſet; confeſtim Carvilii tribuni plebis, omiſſa mulctæ certatione, rei capitalis diem Poſtumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci juſſerunt. Poſtumius, vadibus datis, non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebeſque ita ſcivit: *Si*

M. Postumius ante Kalendas Majas non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exsilio esse: bonaque ejus venire, ipsi aqua & igni placere interdici. Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui & ante bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit. Ante hunc, intra centum annos & viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus *absistere eos incepto* vetuit, & *triumviros binos creari* jussit: *alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis, forisque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: &, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites face-*

rent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut majores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi facta, *Consulem*, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est; nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Pœnosque mitti: & sanguine nostro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules & universum senatum intueri videor, cum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non*

Deûm ira, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo feritur, fed culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui præfertim gratias fciam ab fenatu actas, quod non defperaverit de republica; cui poft fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis veftrifque liberis ignofcitis facile, Patres confcripti, in hæc vilia capita fævi? & confuli primoribufque aliis civitatis fugere, cum fpes alia nulla effet, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem mififtis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hofti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Vejos transfugerat, reciperaretur; & Caudinæ legiones, quæ fine armis redierant Romam, armatæ remiffæ in Samnium, eundem illum hoftem fub jugum miferint, qui hac fua ignominia lætatus fuerat. Cannenfem vero quifquam exercitum fugæ aut pavoris infimulare poteft, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde conful cum equitibus feptuaginta fugit? unde nemo fupereft, nifi quem hoftis cædendo feffus reliquit? Cum captivis redemtio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ nos refervaffemus: quod ad confulem Venufiam rediffemus, & fpeciem jufti exercitus feciffemus. Nunc deteriore conditione fumus, quam apud patres noftros fue-

rant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus: quæ tamen, semel navata reipublicæ opera, & uno felici prœlio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia ademta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil objici potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus: ubi senescamus in exsilio, ne qua opes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus; modo experiri animum, & virtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum & equitum acies concurrunt: ad Syracusas terra marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emtis vobis simus. congredi cum hoste liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat; quoniam, quidquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est.

VII. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse dixit. senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod e republica fideque sua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.* Comitia deinde a prætore urbano de senatus sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: & triumviri bini; uni sacris conquirendis, donisque persignandis; alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumtæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, & duo vigiles exanimati. murus turresque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit, & per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum novendiale fuit. Cum Tarentinorum defectio jam diu & in spe Han-

nibali, & in suspicione Romanis esset, causa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ cum esset, vir inquieti animi, & minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis sollicitatos, corruptis æditiuis duobus, cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est: missique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgisque, approbante populo, cæsi de saxo dejiciuntur.

VIII. Huius atrocitas pœnæ duarum nobilissimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit, cum publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœde interemtos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico & Philemenus erant. Hi prius, quam aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbem egressi, ad eum proficiscuntur. &, cum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt: Nico & Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui cum & causas consilii sui, & quid pararent, exposuissent; collaudati, oneratique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent, præ-

dandi causa se urbe egressos, pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est: minusque, iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere: (& erat venandi studio insignis) canesque & alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium, credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocunque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur; tempus agendæ rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum esset, uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

IX. Ceterum postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit. præmissisque octoginta fere Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa

vias, perluſtrarentque omnia oculis, ne quis agreſtium procul ſpectator agminis falleret; prægreſſos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quam exercitus, accolis ſpecies eſſet. ipſe, raptim agmine acto, quindecim ferme millium ſpatio caſtra ab Tarento poſuit: &, ne ibi quidem nuntiato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent; nec diverti quenquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipienda eſſent; neu quid niſi ducum juſſu facerent: ſe in tempore editurum, quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agreſtibus injeciſſe. Ad quem nuntium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum poſtero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hoſtem. in cetera adeo nihil ob id intenta cura eſt, ut contra pro argumento fuerit illa procurſatio Numidarum, Hannibalem exercitumque caſtris non moviſſe. Hannibal concubia nocte movit. dux Philemenus erat, cum ſolito captæ venationis onere. ceteri proditores ea, quæ compoſita erant, exſpectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portula aſſueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterranea regione orientem ſpectabat. aliquantum intra mœnia includuntur. Cum portæ appropinquaret, editus ex compoſito ignis ab Hannibale eſt, refulſitque. idem redditum ab Nicone ſignum: exſtinctæ deinde utrinque flam-

mæ ſunt. Hannibal ſilentio ducebat ad portam. Nico ex improviſo adortus ſopitos vigiles in cubilibus ſuis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites ſubſiſtere jubet: ut, quo res poſtulet, occurrere libero campo poſſent. Et Philemenus portulæ parte alia, qua commeare aſſuerat, appropinquabat. nota vox ejus & familiare jam ſignum cum excitaſſet vigilem, dicentis, vix ſuſtinere grandis beſtiæ onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes ſecutus ipſe cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, verſum, venabulo trajicit. ingreſſi deinde triginta fere armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: & agmen ſub ſignis confeſtim irrupit. inde cum ſilentio in forum ducti, Hannibali ſeſe conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres diviſis partes, per urbem dimittit Tarentinos, & itinera quam maxime frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos paſſim cædi, oppidanis parci. ſed, ut fieri id poſſet, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem ſuorum procul vidiſſent, quieſcere & ſilere, ac bono animo eſſe juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis eſſe in capta urbe ſolet: ſed, quid rei eſſet, nemo ſatis pro certo ſcire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis ſeditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus ſcapha, in arcem circumvehi-

tur. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat, a proditoribus ad hoc ipſum præparata: & inſcienter a Græco inflata, quis, aut quibus ſignum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt: & Græci, Romanos paſſim cæde ſtratos cernentes, ab Hannibale captam urbem ſenſerunt. Poſtquam lux certior erat, & Romani, qui cædibus ſuperfuerant, in arcem confugerant, conticeſcebatque paulatim tumultus; tum Hannibal Tarentinos ſine armis convocare jubet. Convenere omnes, præterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam ſimul fortunam proſecuti fuerant. Ibi Hannibal, benigne allocutus Tarentinos, teſtatuſque, quæ præſtitiſſet civibus eorum, quos ad Traſimenum aut ad Cannas cepiſſet, ſimul in dominationem ſuperbam Romanorum invectus, recipere ſe in domos ſuas quemque juſſit, & foribus nomen ſuum inſcribere: ſe domos eas, quæ inſcriptæ non eſſent, ſigno extemplo dato, diripi juſſurum. Si quis in hoſpitio civis Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inſcripſiſſet, eum ſe pro hoſte habiturum. Concione dimiſſa, cum titulis notatæ fores diſcrimen pacatæ ab hoſtili domo feciſſent, ſigno dato, ad diripienda hoſpitia Romana paſſim diſcurſum eſt. & fuit prædæ aliquantum.

XI. Poſtero die ad oppugnandam arcem ducit: quam cum & mari, quo in peninſulæ modum pars major circumluitur, prææltis rupibus, & ab ipſa

urbe muro & fossa ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse; ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce, cum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri; &, si ferocius procucurrissent, magna cæde ita attenuari præsidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu cresceret audacia, pluresque & longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitavere, occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galæsum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit,

etiam arcem expugnari poſſe. Et eſt non altitudine, ut cetera, tuta, ſed loco plano poſita, & ab urbe muro tantum ac foſſa diviſa. Cum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur; miſſum a Metaponto præſidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviſo opera hoſtium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. iſque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obſidione ſpes: nec ea ſatis efficax, quia arcem tenentes, quæ in peninſula poſita imminet faucibus portus, mare liberum habebant, urbs contra excluſa maritimis commeatibus. propiuſque inopiam erant obſidentes, quam obſeſſi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes præſentes difficultates expoſuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obſidione quidquam habere ſpei, donec mari potiantur hoſtes. Quod ſi naves ſint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abſceſſuros, aut dedituros ſe hoſtes.* Aſſentiebantur Tarentini: ceterum ei, qui conſilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam eſſe, cenſebant. *Punicas enim naves ex Sicilia accitas id poſſe facere: ſuas, quæ ſinu exiguo intus incluſæ eſſent, cum clauſtra portus hoſtis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evaſuras? Evadent*, inquit Hannibal. *Multa, quæ impedita natura ſunt, conſilio expediuntur. Urbem in campo ſitam habetis. planæ & ſatis latæ viæ patent in omnes partes. Via, quæ in portum per mediam urbem ad mare tranſmiſſa eſt, plauſtris tranſveham naves haud magna mole. & mare noſtrum erit, quo nunc*

hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem. immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus. Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: & machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, & ante os ipsum portus ancoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum, defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt. plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factam.

XII. Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum Kalendas Majas Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, & cum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnem*

Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum; multaque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnum ex terra frugifera: piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis fuat esca caro tua. nam mihi ita Jupiter fatus est. Et Diomedis Argivi campos & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. *Hostem, Romani, si expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. nam is Divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide.* Ad id carmen explanandum diem unum sumserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea cum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres, *Apollini ludos vovendos faciundosque: &, quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam & duas hostias majores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *Ut decemviri sacra Græco ritu facerent, iisque hostiis: Apollini bove aurato & capris duabus albis*

auratis, Latonæ bove femina aurata. Ludos prætor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis, ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere: vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni cærimoniarum genere fuit.

XIII. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, cum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id

pro cetera socordia negligentiaque a Campanis actum. paulo plus quadringenta vehicula missa, & pauca præterea jumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum, auditis, quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam & militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci & munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce prima prœlium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur

Pœni, ſed, ut quibus locus æquior eſſet, deturbant nitentes per ardua hoſtes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot ſimul partibus ad vallum ac foſſas perventum eſt; ſed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum conſul, *abſiſtendum temerario incepto*, ait: *tutius ſibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein poſtero caſtris ſe hoſtium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi poſſet. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque & exercitum ejus ſe acciturum, totumque eo verſuros bellum.* hæc conſilia ducis, cum jam receptui caneret, clamor militum aſpernantium tam ſegne imperium disjecit. Proxima portæ hoſtium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus arreptum vexillum trans vallum hoſtium trajecit. Exſecratus inde ſeque & cohortem, ſi ejus vexilli hoſtes potiti eſſent, princeps ipſe per foſſam vallumque in caſtra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui ſociis captorum caſtrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, cum ſignifero ſignum ademiſſet, *Jam hoc ſignum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum hoſtium erit. Sequantur, qui capi ſignum ab hoſte prohibituri ſunt.* Manipulares ſui primum tranſcendentem foſſam, dein legio tota ſecuta eſt. Jam & conſul, ad conſpectum tranſgredientium vallum mutato conſilio, ab revocando ad incitandos hortandoſque verſus milites, oſtendere, in quanto diſcrimine ac

periculo fortiſſima cohors ſociorum & civium legio eſſet. Itaque pro ſe quiſque omnes per æqua atque iniqua loca, cum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hoſtes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires ſanguiſque deſereret, ut intra vallum hoſtium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano ſita, nec permunita caſtra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. ſupra ſex millia hoſtium occiſa, ſupra ſeptem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plauſtrorum & jumentorum apparatu, capta. & alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus paſſim cum iſſet, ex ſociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hoſtium caſtris, Beneventum reditum eſt, prædamque ibi ambo conſules (nam & Ap. Claudius eo poſt paucos dies venit) vendiderunt, diviſeruntque. & donati, quorum opera caſtra hoſtium capta erant: ante alios Accuæus Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nuntiata caſtrorum clades eſt, cum paucis frumentatoribus, quos forte ſecum habuerat, fugæ magis, quam itineris, modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani audita ſua pariter ſociorumque clade, legatos ad Hannibalem miſerunt, qui nuntiarent, *duos conſules ad Beneventum eſſe, diei iter a Capua; tantum non ad portas & muros bellum eſſe. ni propere ſubveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in poteſtatem hoſtium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere eſſe, ut Capuam, quam*

Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit; quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cuius adventu, qui ante, in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaja oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, *si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.* M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat. quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ. eam ex industria centuriaverat armaveratque

ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Pœni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quam adjuvantibus, eventum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites, propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo & ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnum, permixtosque & hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant.* Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; cum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna & consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, con-

fultum volebant, quam refpectu Romanorum, Carthaginienfes in urbem accipiunt. Confules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, fed ad Capuam oppugnandam; nobilem fe confulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos, fimul & ingens flagitium imperio demturos, quod urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio effet. Ceterum, ne Beneventum fine præfidio effet, & ut ad fubita belli, fi Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam fociis Capuam veniffet, equites vim fuftinere poffent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus ftativifque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret.

XVI. Graccho, priufquam ex Lucanis moveret, facrificanti trifte prodigium factum eft. ad exta, facrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapfi, edere jecur, confpectique repente ex oculis abierunt. id cum harufpicum monitu facrificium inftauraretur, atque intentius exta referata fervarentur: iterum ac tertium veniffe tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiiffe. Cum harufpices, ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuiffent, & ab occultis cavendum hominibus confultifque; nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, cum pars ad Hannibalem defeciffet, quæ cum Romanis ftabat: & jam annuo in magiftratu erat, ab eifdem illis creatus prætor. Is, mutata re-

pente voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris & ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit: fideque ab eo accepta, si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se*, ait, *magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse. omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promtioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Hæc ab se*, ait, *dicta: ceterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consciis dixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus, fraudem & sermoni & rei abesse ratus,

ac ſimilitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum e caſtris profectus, duce hoſpite in inſidias præcipitatur. Hoſtes ſubito exorti: &, ne dubia proditio eſſet, Flavius his ſe adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo deſilit. idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohoneſtent virtute. Reliquum autem quid eſſe paucis, a multitudine in valle ſilva ac montibus ſepta circumventis, præter mortem? id referre, utrum præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toto animo a patiendo exſpectandoque eventu in impetum atque iram verſo, agentes audenteſque, perfuſi hoſtium cruore, inter exſpirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam præ ſe ad inferos miſiſſet, eum decus eximium egregiumque ſolatium ſuæ morti inventurum.* Inter hæc dicta, paludamento circum lævum brachium intorto, (nam ne ſcuta quidem ſecum extulerant) in hoſtes impetum fecit. Major, quam pro numero hominum, editur pugna. jaculis maxime aperta corpora Romanorum, & cum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus eſſet, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum præſidio, vivum capere Pœni nituntur. ceterum ille, conſpicatus Lucanum hoſpitem inter hoſtes, adeo infeſtus confertos invaſit, ut parci ei ſine multorum pernicie non poſſet. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem miſit, ponique cum captis ſimul faſcibus ante tribunal imperatoris juſſit. Hæc vera fama eſt. Gracchus in

Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, oſtendant, a caſtris cum lictoribus ac tribus ſervis lavandi cauſa progreſſum, cum forte inter ſalicta innata ripis laterent hoſtes, nudum atque inermem, ſaxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui haruſpicum monitu quingentos paſſus a caſtris progreſſum, uti loco puro ea, quæ ante dicta prodigia ſunt, procuraret, ab inſidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum ſcribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & inſigni conſtat. Funeris quoque Gracchi varia eſt fama. Alii in caſtris Romanis ſepultum ab ſuis, alii ab Hannibale (& ea vulgatior fama eſt) tradunt in veſtibulo Punicorum caſtrorum rogum exſtructum eſſe. armatum exercitum decucurriſſe cum tripudiis Hiſpanorum, motibuſque armorum & corporum ſuæ cuique genti aſſuetis, ipſo Hannibale omni rerum verborumque honore exſequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei geſtæ auctores ſunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis; capitis tantum Gracchi hoſtes potiti ſunt. eo delato ad Hannibalem, miſſus ab eo confeſtim Carthalo, qui in caſtra Romana ad Cn. Cornelium quæſtorem deferret. is funus imperatoris in caſtris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

XVIII. Conſules, agrum Campanum ingreſſi, cum paſſim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi & trepidi, ad ſi-

gna milites palatos passim revocarunt: &, vixdum instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit, multisque prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam, parva una res. sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Capanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria, etiam in discidio publicorum fœderum, privati juris, paulum a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam*, *Crispine*, Badius: *conscendamus equos*, *submotisque aliis*, *uter bello melior sit*, *decernamus*. Ad ea Crispinus, *nec sibi*, *nec illi*, ait, *hostes deesse*, *in quibus virtutem ostendant*: *se*, *etiamsi in acie occurrat*, *declinaturum*, *ne hospitali cæde dextram violet*. conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, & se digna probra in insontem jacere, *hospitalem hostem* appellans, *simulantemque parcere*, *cui sciat parem se non esse*. *si parum publicis fœderibus ruptis diremta simul & privata jura esse putet*,

Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus, renuntiare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, & Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est. infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, & cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, & donis donatus.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam cum movisset, tertio post die, quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis, absente se, paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum, postquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu, cum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus

datum eſt, ut in hoſtem admitterent equos. ita equeſtre prœlium erat, cum procul viſus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæſtor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hoſtes novi adventarent. Velut ex compoſito utrinque ſignum receptui datum: reductique in caſtra prope æquo Marte diſceſſerunt. plures tamen ab Romanis primo incurſu equitum ceciderunt. Inde conſules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte, quæ ſecuta eſt, diverſi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit. Poſtero die, cum vacua caſtra eſſe Romanorum nuntiatum Hannibali eſſet, & duobus agminibus diverſos abiiſſe; incertus primo, utrum ſequeretur, Appium inſtitit ſequi. Ille, circumducto hoſte, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata eſt. M. Centenius fuit cognomine Penula, inſignis inter primipili centuriones & magnitudine corporis & animo. is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in ſenatum introductus, petit a Patribus, uti ſibi quinque millia militum darentur. *Se, peritum & hoſtis & regionum, brevi operæ pretium facturum; &, quibus artibus ad id locorum noſtri & duces & exercitus capti forent, iis adverſus inventorem uſurum.* Id non promiſſum magis ſtolide, quam ſtolide creditum: tanquam eædem militares & imperatoriæ artes eſſent. data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars ſocii: & ipſe aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos

pervenit, ubi Hannibal, nequidquam ſecutus Claudium, ſubſtiterat. Haud dubia res eſt, quippe inter Hannibalem ducem & centurionem, exercituſque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac ſemiermem. Ut conſpecta inter ſe agmina ſunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo inſtructæ acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata &, donec dux ſtetiſſet, Romana acie. Poſtquam is, non pro vetere fama ſolum, ſed etiam metu futuri dedecoris, ſi ſua temeritate contractæ cladi ſupereſſet, objectans ſe hoſtium telis, cecidit: fuſa extemplo eſt Romana acies. ſed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite inſeſſis, ut ex tanta multitudine vix mille evaſerint; ceteri paſſim, alii alia peſte, abſumti ſint.

XX. Capua a conſulibus iterum ſumma vi obſideri cœpta eſt; quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Caſilinum frumentum convectum: ad Vulturni oſtium, ubi nunc urbs eſt, caſtellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) præſidium impoſitum, ut mare proximum & flumen in poteſtate eſſent. In ea duo maritima caſtella frumentum, quod ex Sardinia nuper miſſum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria coemerat, ab Oſtia convectum eſt, ut exercitui per hiemem copia eſſet. Ceterum ſuper eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, ſumma fide ſtipendia fecerat, velut exauctoratus mor-

te ducis, ab ſignis diſceſſit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, ut tanto diſcrimine, deſertos volebat ſocios: ſed, proſpero ex temeritate unius Romani ducis ſucceſſu, in alterius ducis exercituſque opprimendi occaſionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nuntiabant, primo, dum urbes quaſdam Apulorum, quæ ad Hannibalem deſciviſſent, oppugnaret, intentius rem egiſſe: poſtea nimio ſucceſſu & ipſum & milites, præda impletos, in tantam licentiam ſocordiamque effuſos, ut nulla diſciplina militiæ eſſet. Cum ſæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis ſub inſcio duce exercitus eſſet, in Apuliam caſtra movit.

XXI. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant. quo ubi allatum eſt, hoſtes adventare, prope eſt factum, ut injuſſu prætoris ſignis convulſis in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit, quam ſpes haud dubia, ſuo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte inſequenti Hannibal, cum tumultuatum in caſtris, & pleroſque ferociter, ſignum ut daret, inſtitiſſe duci ad arma vocantes ſciret, haud dubius proſperæ pugnæ occaſionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribuſque, & ſilvis diſponit; qui, ſigno dato, ſimul omnes e latebris exſiſterent: & Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera inſidere jubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius eſt cunctatus; non tam ſua ulla ſpe, quam militum impetu fortuito tractus.

itaque eadem temeritate, qua proceſſum in aciem eſt, inſtruitur ipſa acies ad libidinem militum forte procurrentium conſiſtentiumque, quo loco ipſorum tuliſſet animus; deinde per libidinem aut metum deſerentium locum. prima legio & ſiniſtra ala in primo inſtructæ, & in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, *nihil introrſus roboris ac virium eſſe, &, quacunque impetum feciſſet hoſtis, perrupturos;* nihil, quod ſalutare eſſet, non modo ad animum, ſed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam ſimilis dux, neque ſimili exercitu, neque ita inſtructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani ſuſtinuere. Dux, ſtultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes ſuos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera a fronte pulſa, a tergo atque alis circumventa acies, eo uſque eſt cæſa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaſerint. caſtris hoſtes potiti ſunt.

XXII. Hæ clades, ſuper aliam alia, Romam cum eſſent nuntiatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit. ſed tamen, quia conſules, ubi ſumma rerum eſſet, ad id locorum proſpere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad conſules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac deſperationem hoſti ſe dederent, (id quod poſt Cannenſem accidiſſet cladem) & ut

desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres & exercitus diversis partibus opus aggressi, fossa valloque circumdare urbem parant, & castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam hæc continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literæ a P. Cornelio prætore missæ, *Ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. Liberos fore, suaque omnia*

habituros, qui ante Idus Martias exiſſent. poſt eam diem quique exiſſent, quique ibi manſiſſent, hoſtium futuros numero. ea pronuntiata Campanis, atque ita ſpreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones; ſpe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum proceſſit, ad Brundiſium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum fruſtra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes ſimul, orantesque. quibus Hannibal magnifice reſpondit, & antea ſolviſſe obſidionem, & nunc adventum ſuum conſules non laturos. Cum hac ſpe dimiſſi legati, vix regredi Capuam, jam duplici foſſa valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Cum maxime Capua circumvallaretur, Syracuſarum oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercituſque, inteſtina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obſidione Syracuſas premeret, quanquam nec vi capi videbat poſſe inexpugnabilem terreſtri ac maritimo ſitu urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracuſanos (erant autem apud Romanos aliqui nobiliſſimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis conſiliis abhorrebant, pulſi) colloquiis ſuæ partis tentare hominum animos juſſit, & fidem dare, ſi traditæ forent Syracuſæ, liberos eos ac ſuis legibus victuros eſſe. Non erat colloquii copia, quia multorum animi

ſuſpecti omnium curam oculoſque converterant, ne quid falleret tale admiſſum. Servus unus exſulum, pro transfuga intromiſſus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piſcatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad caſtra Romana, collocutique cum transfugis: & idem ſæpius eodem modo alii atque alii. poſtremo ad octoginta facti. Et, cum jam compoſita omnia ad proditionem eſſent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem ſibi rem creditam non eſſe, necati omnes cum cruciatu ſunt. Alia ſubinde ſpes, poſtquam hæc vana evaſerat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius, miſſus ab Syracuſis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi & Epicydæ cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis ſocii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemtione ejus miſſis, medius maxime atque utriſque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, eſt viſus. quo cum ſæpius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æſtimandoque ipſe ſecum, quid in fronte paterent ſinguli, altitudinem muri, quantum proxime conjectura poterat, permenſus, humilioremque aliquanto priſtina opinione ſua & ceterorum omnium ratus eſſe, & vel mediocribus ſcalis ſuperabilem, ad Marcellum rem defert. Haud ſpernenda viſa. ſed, cum adiri locus, qui ob id ipſum intentius cuſtodiebatur, non poſſet,

occaſio quærebatur: quam obtulit transfuga, nuntians, diem feſtum Dianæ per triduum agi, &, quia alia in obſidione deſint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicyde præbito univerſæ plebei, & per tribus a principibus diviſo. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electiſque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibuſque, & ſcalis in occulto comparatis, ceteris ſignum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem eundum eſſe. Inde ubi id temporis viſum, quo de die epulatis jam vini ſatias principiumque ſomni eſſet, ſigni unius milites ferre ſcalas juſſit: & ad mille fere armati tenui agmine per ſilentium eo deducti. Ubi ſine ſtrepitu ac tumultu primi evaſerunt in murum, ſecuti ordine alii; cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, cum ceteræ admotæ, pluribuſque ſcalis in murum evadebant, ſigno ab Hexapylo dato; quo per ingentem ſolitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut ſopiti vino erant, aut ſemigraves potabant. paucos tamen eorum oppreſſos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon eſt portula magna vi refringi cœpta; & e muro ex compoſito tuba datum ſignum erat. Et jam undique, non furtim, ſed vi aperta, gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem cuſtodiis locum, perventum erat, terrendique magis hoſtes erant, quam fallendi; ſicut territi ſunt. nam ſimul ac tu-

barum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, & gravatis omnibus vino somnoque, &, in vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes, ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ atque Insulæ inveniret portas. Marcellus, ut, mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, illacrimasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti, occurrebant, & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; præter ceteros Hiero, cum recentissimæ

memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea cum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura; priusquam signa Achradinam admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra præsidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. tumulus est in extrema parte urbis versus a mari, viæque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommode situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse. Cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim & Tycham (nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eo ab

Tycha & Neapoli cum infulis & velamentis venerunt, precantes, ut a cædibus & ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quam postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret. cetera prædæ futura.* castraque tectis parietum pro muro septa. portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, cum omnia terrore ac tumultu streperent, a cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc & Philodemus, cum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto præsidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta navibus Epicydæ & Syracusanis relictis: edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto præsidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis

caſtris per idonea diſpoſitis loca, ſpe ad inopiam omnium rerum incluſos redacturum, circumſedit. Cum per aliquot dies quietæ ſtationes utrinque fuiſſent, repente adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates, caſtris ad magnum portum communitis, ſignoque iis dato, qui Achradinam tenebant, caſtra vetera Romanorum adortus eſt, quibus Criſpinus præerat; & Epicydes eruptionem in ſtationes Marcelli fecit: & claſſis Punica litori, quod inter urbem & caſtra Romana erat, appulſa eſt; ne quid præſidii Criſpino ſubmitti a Marcello poſſet. Tumultum tamen majorem hoſtes præbuerunt, quam certamen. nam & Criſpinus Hippocraten non repulit tantum munimentis, ſed inſecutus etiam eſt trepide fugientem: & Epicyden Marcellus in urbem compulit. ſatiſque jam etiam in poſterum videbatur proviſum, ne quid ab repentinis eorum excurſionibus periculi foret. Acceſſit & peſtilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli conſiliis. nam tempore autumni, & locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis æſtus per utraque caſtra omnium ferme corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur: poſtea curatio ipſa & contactus ægrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti deſertique, qui incidiſſent, morerentur, aut aſſidentes curanteſque eadem vi morbi repletos ſecum traherent: quotidianaque funera & mors ob oculos eſſet, & undique dies nocteſque ploratus

audirentur. Postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrimis justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique ægros, ægri validos, cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent. &, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Pœnorum castra, quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque assuerant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumti sunt.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, ceterum & situ & munimentis tuta (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eo & commeatus e civitatibus suis comportabant, & auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut one-

rarias naves quam plurimas omni copia rerum onuſtas ſecum mitterent, claſſemque ſuam augerent. igitur, centum triginta navibus longis & ſeptingentis onerariis profectus a Carthagine, ſatis proſperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. ſed iidem venti ſuperare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein præter ſpem mora, cum gaudium & metum invicem Romanis Syracuſaniſque præbuiſſet; Epicydes, metuens, ne, ſi pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu ſolis flare per dies plures venti, claſſis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. claſſem in ſtatione verſa in Africam habentem, atque timentem navale prœlium, non tam quod impar viribus aut numero navium eſſet, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanæ, quam ſuæ, claſſi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, cum & Siculum exercitum ex tota inſula conciri videret, & cum ingenti commeatu claſſem Punicam adventare, ne ſimul terra marique incluſus urbe hoſtium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracuſarum Bomilcarem conſtituit. Du[illegible] claſſes infeſtæ circa promontorium Pachynum [illegible]bant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexiſſet, concurſuræ. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot ſævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima claſſis petere altum viſa eſt, quo facilius ſuperaret promontorium. ceterum, poſtquam tendere

ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quidquam moturus.

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicydem Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum haud ferme discreparet, quin, quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res erant, *missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum*, ajunt, *ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset: neve alteri proprie sibi paciscerentur quidquam.* Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum, & Philistionem, & Epicydem, cui Sindon cognomen erat, aggrederentur. interfectis iis, & multitudine ad concionem vocata, & inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, *quanquam tot mala urgerent*, negarunt, *fortunam accu-*

ſandam eſſe, quod in ipſorum eſſet poteſtate, quamdiu ea paterentur. Romanis cauſam oppugnandi Syracuſas fuiſſe caritatem Syracuſanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab ſatellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum moviſſe, & obſidere urbem cœpiſſe, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipſam urbem, expugnarent. Hippocrate vero interemto, Epicyde intercluſo ab Syracuſis, & præfectis ejus occiſis, Carthaginienſibus omni poſſeſſione Siciliæ terra mariquè pulſis, quam ſupereſſe cauſam Romanis, cur non, perinde ac ſi Hiero ipſe viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracuſas eſſe velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quam ab ſemet ipſis, eſſe, ſi occaſionem reconciliandi ſe Romanis prætermiſiſſent. eam autem, qualis illo momento horæ ſit, nullam deinde fore, ſimul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuiſſet.

XXIX. Omnium ingenti aſſenſu audita ea oratio eſt. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipſorum deinde prætorum numero miſſi oratores ad Marcellum. quorum princeps, *Neque primo*, inquit, *Syracuſani a vobis defecimus, ſed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quam in nos: nec poſtea pacem, tyranni cæde compoſitam, Syracuſanus quiſquam, ſed ſatellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppreſſis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quiſquam dicere poteſt, aliquando nobis libertatis tempus fuiſſe, quod pacis vobiſcum non fuerit. Nunc certe cæde eorum, qui oppreſſas tenebant Syracuſas, cum*

primum nostri arbitrii esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia; nullam recusandam fortunam, quæ imposita a vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcorum Dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæne credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse, (quo quisque terra, quisque mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat) incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas? Ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit. Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ, tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecere, atque omnia, quæ in promtu erant, diripuerunt. tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, cœpit, aliam suam ac perfugarum causam esse.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt,

falsa eos suspicione incitatos memorantes, nec caussam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui, sine arbitris Mericum nactus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso?* Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui, per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quenquam, neque mittendum: &, quo intentius custodiæ serventur, opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit.* Omnes assensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc cum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus

omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos ſolum, qui Achradinam tenebant, in ſe converteret, ſed ab Naſo etiam agmina armatorum concurrerent, relictis ſtationibus ſuis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, inſtructæ jam ante circumvectæque, ad Naſum armatos exponunt, qui, improviſo adorti ſemiplenas ſtationes & adapertas fores portæ, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Naſum cepere, deſertam trepidatione & fuga cuſtodum. neque ullis minus præſidii aut pertinaciæ ad manendum, quam transfugis, fuit: quia, ne ſuis quidem ſatis credentes ſe, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam eſſe Naſum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præſidio ſuis adjunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama major, quam res, erat, diriperentur.

XXXI. Suppreſſo impetu militum, & iis, qui in Achradina erant, transfugis ſpatium locuſque fugæ datus eſt; & Syracuſani, tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem ſibi liberiſque ſuis. Marcellus, conſilio advocato, & adhibitis etiam Syracuſanis, qui per ſeditiones pulſi ab domo intra præſidia Romana erant, reſpondit: *Non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracuſas tenuerint, erga populum Romanum eſſe. ſed pleraque eorum, quo debuerint, recidiſſe; fœderumque ruptorum ipſos ab ſe graviores multo,*

quam populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse. Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. urbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerant. Cum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur; Archimeden, memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam: & propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit: &, cum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egres-

ſuſque in terram, depopulatus eſt aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onuſtis rediit: idque frumentum extemplo Syracuſas miſit. quod ni tam in tempore ſubveniſſet, victoribus victiſque pariter perniciosa fames inſtabat.

XXXII. Eadem æſtate in Hiſpania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum eſſet, conſiliiſque magis, quam armis, bellum gereretur, Romani imperatores egreſſi hibernis copias conjunxerunt. ibi conſilium advocatum, omniumque in unum congruerunt ſententiæ; quando ad id locorum id modo actum eſſet, ut Haſdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus eſſe id jam agi, ut bellum in Hiſpania finiretur: & ſatis ad id virium credebant acceſſiſſe, viginti millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Haſdrubal Giſgonis filius & Mago, conjunctis caſtris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Haſdrubal, vetus in Hiſpania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: & ſpes erat ſatis ſuperque ad id virium eſſe. illa reſtabat cura, ne, fuſo eo perculſi, alter Haſdrubal & Mago, in avios ſaltus monteſque recipientes ſeſe, bellum extraherent. Optimum igitur rati, diviſis bifariam copiis, totius ſimul Hiſpaniæ amplecti bellum, ita inter ſe diviſerunt, ut P. Cornelius duas partes

exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricæ, & præcipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: & merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & cum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublatis,

Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promtu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco, qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castis lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, ademto rerum omnium usu, cum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus & providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret: &, quocun-

que occurriſſet loco, prœlium confereret. Relicto igitur modico præſidio in caſtris, præpoſitoque T. Fontejo legato, media nocte profectus, cum obviis hoſtibus manus conſeruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant: ſuperior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum & equites Numidæ repente, quo fefelliſſe ſe dux ratus erat, ab lateribus circumfuſi, magnum terrorem intulere. Contracto adverſus Numidas certamine novo, tertius inſuper advenit hoſtis, duces Pœni aſſecuti ab tergo jam pugnantes: ancepſque prœlium Romanos circumſteterat, incertos in quem potiſſimum hoſtem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori & offerenti ſe, ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneuſque is hoſtium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes diſcurrunt, imperatorem Romanum cecidiſſe. Hæc pervagata paſſim vox, ut & hoſtes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis eſſent, fecit. Fuga confeſtim ex acie, duce amiſſo, fieri cœpta eſt. ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia haud difficilis res erat; ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæſique prope plures in fuga, quam in pugna, ſunt. nec ſuperfuiſſet quiſquam, ni præcipiti jam ad veſperum die nox interveniſſet.

XXXV. Haud ſegniter inde duces Pœni fortuna uſi, confeſtim e prœlio, vix neceſſaria quiete data

militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, cum juncti essent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoria recenti lætos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio; qualis jam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum coirent & duces & exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde, quantum posset: & inde una nocte, ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc sustinendo

agmen, cum aliquandiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat e prœlio suos Scipio : & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo, impedimentis & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant : dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse : circumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circuminjicere, sed erat adeo nudus tumulus & asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset : nec natura quidquam satis arduum aut abscisum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem præberet; omnia fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant ; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere : munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces undique vociferarentur, *Quid starent? & non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis satis validum, distraherent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas.* Hæc contemtim duces increpabant. ceterum, neque transilire, neque moliri

onera objecta, nec cædere ſtipatas clitellas, ipſiſque obrutas ſarcinis, facile erat. Tardatis diu cum amolita objecta onera armatis dediſſent viam, pluribuſque idem partibus fieret, capta jam undique caſtra erant: pauci ab multis, perculſique a victoribus paſſim cædebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugiſſet ſilvas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fontejus legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hoſtium cæſum tradunt: alii cum paucis in propinquam caſtris turrim perfugiſſe. hanc igni circumdatam, atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam; omneſque intus cum ipſo imperatore occiſos. Anno octavo, poſtquam in Hiſpaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem, eſt interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quam per totam Hiſpaniam, fuit. Quin apud cives partem doloris & exercitus amiſſi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hiſpaniæ ipſos lugebant deſiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutius præfuerat iis, priorque & favorem occupaverat, & ſpecimen juſtitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

XXXVII. Cum deletus exercitus amiſſæque Hiſpaniæ viderentur, vir unus res perditas reſtituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique & ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad ſummam indolem acceſſerat Cn. Scipionis diſciplina: ſub qua per tot annos omnes mili-

tiæ artes edoctus fuerat. Hic, & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fontejo P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumtum: & omnia imperia milites, cum impigre, tum haudquaquam abjecto animo, exsequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paulo ante imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente & offensare capita: & alii manus ad cœlum tendere, Deos incusantes: alii, strati humi, suúm quisque nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso mulcente & increpante Marcio, *quid in muliebres & inutiles se projecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos & rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores suos jacere sinerent?* Cum subito clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. inde, verso repente in

iram luctu, discurrere ad arma: ac, velut accensi rabie, discurrunt ad portas, & in hostem, negligenter atque incomposite venientem, incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstitisset, quis castris præesset, quis signum dedisset pugnæ, ad hæc tot tam necopinata, primo omnium incerti stupentesque referunt pedem: dein, valida impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Carthaginienses, trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemtim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, prima specie temerarium magis, quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset cœptis, recepturum se afflictas res; aut,

ſi pulſus eſſet, tamen ultro inferendo arma, contemtum ſui demturum.

XXXVIII. Ne tamen ſubita res & nocturnus terror etiam non ſuæ fortunæ conſilium perturbaret, alloquendos adhortandoſque ſibi milites ratus, concione advocata ita diſſeruit: *Vel mea erga imperatores noſtros vivos mortuoſque pietas, vel præſens omnium noſtrum, milites, fortuna fidem cuivis facere poteſt, mihi hoc imperium, ut amplum judicio veſtro, ita re ipſa grave ac ſollicitum eſſe. Quo enim tempore, niſi metus mœrorem obſtupefaceret, vix ita compos mei eſſem, ut aliqua ſolatia invenire ægro animo poſſem; cogor veſtram omnium vicem (quod difficillimum in luctu eſt) unus conſulere. & ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conſervare poſſim, cogitandum eſt, avertere animum ab aſſiduo mœrore libet. Præſtò eſt enim acerba memoria, & Sciones me ambo dies noctesque curis inſomniiſque agitant, & exitant ſæpe ſomno; neu ſe, neu invictos per octo annos in his terris milites ſuos, commilitones veſtros, neu rempublicam patiar inultam, & ſuam diſciplinam ſuaque inſtituta ſequi jubent: &, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita poſt mortem ſuam, quod quaque in re facturos illos fuiſſe maxime cenſeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrimiſque tanquam exſtinctos proſequi, (vivunt vigentque fama rerum geſtarum) ſed, quotieſcunque occurret memoria illorum, velut ſi adhortantes ſignumque dantes videatis eos, ita prœlia inire. Nec alia profecto ſpecies, heſterno die oculis animiſque veſtris oblata, memorabile illud edidit prœlium: quo*

documentum dediſtis hoſtibus, non cum Scipionibus exſtinctum eſſe nomen Romanum: &, cujus populi vis atque virtus non obruta ſit Cannenſi clade, ex omni profecto ſævitia fortunæ emerſuram eſſe. Nunc, quia tantum auſi eſtis ſponte veſtra, experiri libet, quantum audeatis duce veſtro auctore. non enim heſterno die, cum ſignum receptui dedi ſequentibus effuſe vobis turbatum hoſtem, frangere audaciam veſtram, ſed differre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui: ut poſtmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam ſopitos, per occaſionem aggredi poſſetis. Nec hujus occaſionis ſpem, milites, forte temere, ſed ex re ipſa conceptam habeo. A vobis quoque profecto ſi quis quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus caſtra tutati ſitis; nihil aliud reſpondeatis, quam id ipſum timentes vos omnia & operibus firmata habuiſſe, & ipſos paratos inſtructoſque fuiſſe. Et ita ſe res habet. ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minime tuti ſunt homines: quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hoſtes, quam ne obſeſſi modo ipſi atque oppugnati caſtra ſua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non poteſt auſuros nos. eo ipſo, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis ſilenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non ſtationes juſtas eſſe. Clamor in portis auditus & primus impetus caſtra ceperit. tum inter torpidos ſomno, paventeſque ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus ſuis oppreſſos, illa cædes edatur, a qua vos heſterno die revocatos ægre ferebatis. Scio, audax videri conſilium: ſed in rebus aſperis &

tenui ſpe fortiſſima quæque conſilia tutiſſima ſunt: quia, ſi in occaſionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequidquam mox omiſſam quæras. Unus exercitus in propinquo eſt: duo haud procul abſunt. nunc aggredientibus ſpes aliqua eſt: & jam tentaſtis veſtras atque illorum vires. Si diem proferimus, & heſternæ eruptionis fama contemni deſierimus; periculum eſt, ne omnes duces, omnes copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus ſuſtinebimus hoſtium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non ſuſtinuit? Ut dividendo copias periere duces noſtri, ita ſeparati ac diviſi opprimi poſſunt hoſtes. alia belli gerendi via nulla eſt. proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, exſpectemus. Ite, Deis bene juvantibus: corpora curate, ut integri vigenteſque eodem animo in caſtra hoſtium irrumpatis, quo veſtra tutati eſtis. Læti & audiere ab novo duce novum conſilium, &, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis & curatione corporum conſumtum: & major pars noctis quieti data eſt. quarta vigilia movere.

XXXIX. Erant ultra proxima caſtra ſex millium intervallo diſtantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condenſa arboribus. in hujus ſilvæ medio ferme ſpatio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiæ ſilenti agmine ad proximos hoſtes ductæ. &, cum ſtatio nulla pro portis, neque in vallo cuſtodiæ eſſent, velut in ſua caſtra, nullo uſquam obſiſtente, penetravere. Inde ſigna canunt, & tollitur clamor. Pars ſemiſomnos hoſtes cædunt: pars

ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quidquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: &, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt: ubi ab cohorte & equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, cæsique ad unum omnes sunt. quanquam, etiam si quis ex ea cæde effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuntius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, & quia sub lucum pabulatum, lignatum, & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria, prœlium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem & tumultum facto, atrox prœlium oritur: diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusique, qua iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui

annales Acilianos ex Græco in Latinum ſermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam. in ea fuiſſe clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Haſdrubalis. Valerius Antias una caſtra Magonis capta tradit, ſeptem millia cæſa hoſtium: altero prœlio, eruptione pugnatum cum Haſdrubale: decem millia occiſa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piſo quinque millia hominum, cum Mago cedentes noſtros effuſe ſequeretur, cæſa ex inſidiis ſcribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis eſt. & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fuſam e capite, ſine ipſius ſenſu, cum magno pavore circumſtantium militum: monumentumque victoriæ ejus de Pœnis, uſque ad incenſum Capitolium, fuiſſe in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Haſdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hiſpania res fuere, utriſque, poſt tantas acceptas invicem illataſque clades, cunctantibus periculum ſummæ rerum facere.

XL. Dum hæc in Hiſpania geruntur, Marcellus captis Syracuſis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate compoſuiſſet, ut non modo ſuam gloriam, ſed etiam majeſtatem populi Romani, augeret; ornamenta urbis, ſigna, tabulaſque, quibus abundabant Syracuſæ, Romam devexit. Hoſtium quidem illa ſpolia, & parta belli jure: ceterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque huic ſacra profanaque omnia vulgo ſpoliandi factum eſt: quæ poſtremo in Roma-

nos Deos, templum id ipſum primum, quod a Marcello eximie ornatum eſt, vertit. Viſebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebant. Diſpar ut cauſa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracuſas aut non deſciverant, aut redierant in amicitiam, ut ſocii fideles accepti cultique; quos metus poſt captas Syracuſas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes & Hanno duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis miſſus, Libyphœnicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & ſub Hannibale magiſtro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde & Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus eſt hoſtium agros, ita ſocios ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis ſui; nec ſpes alia major apud faventes rebus Carthaginienſium eſſet. Itaque incluſi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracuſanuſque, non conſilio Mutinis, quam fiducia, magis auſi egredi extra muros, ad Himeram amnem poſuerunt caſtra. Quod ubi perlatum ad Marcellum eſt, extemplo copias movit; & ab hoſte quatuor ferme millium intervallo conſedit, quid agerent pararentve exſpectaturus. Sed nullum neque

locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo prœlio compulit hostem intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloria ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi, misso ab senatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Hannibalem subnisum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, & efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nuntiantes, populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. itaque & Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: & territi hostes, præterquam quod maxi-

ma parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ, cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad consules mitteret; dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit C. Fulvium Centumalum & P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER XXVI.

EPITOME

LIBRI VICESIMI SEXTI.

Hannibal ad tertium ab urbe Roma lapidem ſuper Anienem caſtra poſuit. ipſe vero cum duobus millibus equitum uſque ad ipſam Capenam portam, ut urbis ſitum exploraret, obequitavit. & cum per triduum in aciem utrinque exercitus omnis deſcendiſſet, certamen tempeſtas diremit: nam cum in caſtra rediiſſent, ſtatim ſerenitas erat. Capua capta eſt a Q. Fulvio & Ap. Claudio conſulibus. Principes Campanorum veneno ſibi conſciverunt mortem. Cum ſenatus Campanorum deligatus eſſet ad palos, ut ſecuri feriretur; literas a ſenatu miſſas Q. Fulvius conſul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in ſinu poſuit, & lege agi juſſit, & ſupplicium peregit. Cum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hiſpaniarum imperium; nullo id volente ſuſcipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hiſpania ceciderat, profeſſus eſt ſe iturum: &, ſuffragio populi conſenſuque omnium miſſus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, cum ageret viceſimum quartum annum, videreturque divina ſtirpe creatus: quoniam & ipſe, poſt-

quam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; & in cubiculo matris ejus anguis sæpenumero videbatur. Res præterea in Sicilia gestas continet, & amicitiam cum Ætolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas & Philippum Macedoniæ regem.

I. CN. FULVIUS Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, cum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est; atque exercitus, quos habebant, decreti. adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non ab ira tantum, quæ in nullam unquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta, inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. prorogatum & M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu, quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duæ legiones, quas P.

Cornelius habuiſſet, decretæ: & ſupplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœde cæſus fugatuſque erat. Huic generi militum ſenatus eundem, quem Cannenſibus, finem ſtatuerat militiæ: additum etiam utrorumque ignominiæ eſt, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus paſſuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. ſupplementum, ſi opus eſſet, conſules ſcibere juſſi. T. Otacilio & M. Valerio Siciliæ Græciæque ora cum legionibus claſſibuſque, quibus præerant, decretæ. Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique eſt geſtum.

II. Principio ejus anni cum de literis L. Marcii referretur, res geſtæ magnificæ ſenatui viſæ: titulus honoris (quod, imperio non populi juſſu, non ex auctoritate Patrum dato, *Proprætor ſenatui*, ſcripſerat) magnam partem hominum offendebat. *Rem mali exempli eſſe, imperatores legi ab exercitibus: & ſollemne auſpicatorum comitiorum in caſtra & provincias, procul ab legibus magiſtratibuſque, ad militarem temeritatem transferri.* &, cum quidam referendum ad ſenatum cenſerent, melius viſum differri eam conſultationem, donec proficiſcerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Reſcribi de frumento & veſtimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curæ fore ſenatui.* adſcribi autem, *Proprætori L. Marcio*, non placuit: ne id ipſum, quod

consultationi reliquerant, pro præjudicato ferret. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: *multos imperatores temeritate atque inscientia exercitum in locum præcipitem perduxisse* dictitans: *neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Cum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas, Beneventum, aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut feroces & inquieti inter socios, ignavi & imbelles inter hostes essent, nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec, Hercule, mirum esse, milites in acie non stetisse, cum primus omnium imperator fugeret. magis*

mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, & hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prœlio, ipsius temeritate commisso, impunitam esse: & eum in ganea lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium, ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

III. Reus ab se culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit) sed postero die, & tempore & loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse reipublicæ, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere.* Bis est

accusatus, pecuniaque anquisitum. tertio, testibus datis, cum, præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, *fugæ pavorisque initium a prætore ortum; ab eo desertos milites, cum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse;* tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam, cum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis appellati, *collegæ*, negarunt, *se in mora esse, quo minus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato.* Tum Sempronius, *perduellionis se judicare Cn. Fulvio*, dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuæ potiundæ. Id cum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres e republica esse, abscedi a Capua; postquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinios abiit. id ei justum exsilium esse, scivit plebs.

IV. Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur: nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam arctas. Inventus est Numida, qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum præstaret, per media Romana castra nocte egres-

ſus, ſpem accendit Campanis, dum aliquid virium ſupereſſet, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equeſtria prœlia ferme proſpera faciebant: pedites ſuperabantur. ſed nequaquam tam lætum vincere, quam triſte vinci ulla parte erat ab obſeſſo & prope expugnato hoſte. Inita tandem ratio eſt, ut, quod viribus deerat, arte æquaretur. ex omnibus legionibus electi ſunt juvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quam equeſtres, & ſeptena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale haſtis velitaribus ineſt. eos ſingulos in equos ſuos accipientes equites aſſuefecerunt, & vehi poſt ſeſe, & deſilire perniciter, ubi ſignum datum eſſet. Poſtquam aſſuetudine quotidiana ſatis intrepide viſum eſt fieri, in campum, qui medius inter caſtra murumque erat, adverſus inſtructos Campanorum equites proceſſerunt. &, ubi ad conjectum teli ventum eſt, ſigno dato velites deſiliunt. pedeſtris inde acies ex equitatu repente in hoſtium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia ſuper alia emittunt. Quibus plurimis in equos viroſque paſſim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum eſt: & in perculſum hoſtem equites invecti, fugam ſtragemque eorum uſque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque ſuperior Romana res fuit. Inſtitutum, ut velites in legionibus eſſent. Auctorem peditum equiti immiſcendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuiſſe.

V. Cum in hoc ſtatu ad Capuam res eſſent, Hannibalem diverſum Tàrentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen reſpectus Capuæ, in quam omnium ſociorum hoſtiumque converſos videbat animos; documento futuræ, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuiſſet. Igitur, magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis, & omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptiſſimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. ſecuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. In valle occulta poſt Tifata montem imminentem Capuæ conſedit. Adveniens cum caſtellum Galatiam, præſidio vi pulſo, cepiſſet, in circumſedentes Capuam ſe vertit. præmiſſis ante nuntiis Capuam, quo tempore caſtra Romana aggreſſurus eſſet, ut eodem & illi, ad eruptionem parati, portis omnibus ſeſe effunderent, ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipſe adortus eſt; alia Campani omnes, pedites equiteſque, & cum iis Punicum præſidium, cui Boſtar & Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefenſi relinquerent, ita inter ſe copias partiti ſunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali eſt oppoſitus. C. Nero proprætor cum equitibus ſextæ legionis via, quæ Sueſſulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum ſociali equitatu conſtitit e regione Vulturni amnis. Prœlium non ſolito modo clamore ac tumultu eſt cœptum, ſed, ad alium virorum, equorum, armorumque ſonum, diſpoſita in muris

Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal & Pœni, urgebant. legio ibi sexta loco cessit: qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit: ruperatque mediam aciem Romanorum, & in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur a suis. Quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant. in summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, & minore conatu, quam condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos; aut conficiendos sub vallo esse. Nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos; & quæ, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrinque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademtum signifero in hostes infert; jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, & partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honestabant; & sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. ceterum, postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, & prope tota in unum acies versa; sed neque hostium multitudo, neque telo-

rum vis, arcere impetum ejus viri potuerunt. VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et, qui castris præerant, L. Porcius Licinus & T. Popillius legati, pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum jam impulsi erant Campani Punicumque præsidium, & sub ipsa porta Capuæ, quæ Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta, ballistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat. & suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii: cui, suos ante prima signa adhortanti, sub lævo humero summum pectus gæso ictum est. Magna tamen vis hostium ante portam est cæsa: ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit, summaque vi castra hostium defendi, omissa oppugnatione, recipere signa, & convertere agmen peditum, objecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani jussit; satis ad utrumque profectum ratus, ut & Campani, quam haud multum in Hannibale præsidii esset, & ipse Hannibal sentiret. Cæsa eo die, qui hujus pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex

Campanis tradunt: ſignaque Carthaginienſibus quindecim ademta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ inveni, pluſque pavoris, quam certaminis, fuiſſe: cum inopinato in caſtra Romana Numidæ Hiſpanique cum elephantis irrupiſſent; elephanti, per media caſtra vadentes, ſtragem tabernaculorum ingenti ſonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent; fraudem quoque ſuper tumultum adjectam, immiſſis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent conſulum verbis, quoniam amiſſa caſtra eſſent, pro ſe quemque militum in proximos montes fugere: ſed eam celeriter cognitam fraudem, oppreſſamque magna cæde hoſtium; elephantos igni e caſtris exactos. Hoc ultimum (utcunque initum finitumque eſt) ante deditionem Capuæ prœlium fuit. Medixtuticus, qui ſummus magiſtratus apud Campanos eſt, eo anno Seppius Leſius erat, loco obſcuro tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare oſtentum, cum reſpondiſſet haruſpex, ſummum quod eſſet imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam ſpem agnoſcentem, dixiſſe ferunt, *Næ tu perditas res Campanorum narras, ubi ſummus honos ad filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri, & ipſa in verum vertit. nam cum fame ferroque urgerentur, nec ſpes ulla ſupereſſet, iis, qui nati in ſpem honorum erant, honores detrectantibus; Leſius, querendo deſertam ac proditam a primoribus Capuam, ſummum magiſtratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incepto, & movere a Capua statuit castra. Multa secum, quonam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam & alii vulgo fremebant, & ipse non dissimulabat. *necopinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse: &, si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo imperatores Romanos, aut alterum ex iis: &, si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi, aut Campanis, bene gerendæ rei fortunam daturos esse.* Una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, quod jam ante præsidii causa fecerat, castellum jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capua, terrerique & circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum, a Capua repulsum, spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ liberandam obsidionem, ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Jovem, fœderum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit: qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *Quid ad urbem præsidii esset. quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si & Romam e ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo & duce & exercitu Capua recte obsideretur; inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniundum esset.* Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. inde cum Hannibalem

Latina via iturum satis comperisset; ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, per Suessulam Allifanumque & Casinatem agrum via Latina ducit. sub Casinum biduo stativa habita & passim populationes factæ. Inde, præter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiæ, ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. tumultuosius, quam allatum erat, cursus hominum, affingentium vana auditis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ ge-

nibus, ſupinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hoſtium eriperent; matreſque Romanas & liberos parvos inviolatos ſervarent. Senatus magiſtratibus in foro præſto eſt, ſi quid conſulere velint. Alii accipiunt imperia, diſceduntque ad ſuas quiſque officiorum partes: alii offerunt ſe, ſi quo uſus operæ ſit. præſidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æſulana ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconſulem profectum cum exercitu a Capua affertur; cui ne minueretur imperium, ſi in urbem veniſſet, decernit ſenatus, ut Q. Fulvio par cum conſulibus imperium eſſet. Hannibal, infeſtius perpopulato agro Fregellano propter interciſos pontes, per Fruſinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algido Tuſculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tuſculum dextrorſus Gabios deſcendit. inde in Pupiniam exercitu demiſſo, octo millia paſſuum ab Roma poſuit caſtra. Quo propius hoſtis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingreſſus, media urbe per Carinas Eſquilias contendit. inde egreſſus, inter Eſquilinam Collinamque portam poſuit caſtra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt. Conſules ſenatuſque in caſtra venerunt. ibi de ſumma republica conſultatum. Placuit, conſules circa portas

Collinam Esquilinamque ponere castra: C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse: & senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe, castra admovit. ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. itaque immisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Cum commissum prœlium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & ducentos erant, media urbe transire Esquilias jusserunt; nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum & sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prœlium secundum fuit, submotique hostes sunt: &, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores,

consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrinque exercitibus in ejus pugnæ casum, in qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, *Potiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam spem ejus & aliæ, parva magnaque, res: magna illa, quod, cum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emtorem, ut, extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum

ea tempeſtate inclitum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant; primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum ſpoliatum templum. æris acervi, cum rudera milites religione inducti jacerent, poſt profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter ſcriptores eſt. Cœlius, Romam euntem ab Ereto divertiſſe eo Hannibalem, tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliiſque, & ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos perveniſſe; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos tranſiſſe; inde Albenſi agro in Marſos, hinc Amiternum, Foruloſque vicum veniſſe. Neque ibi error eſt, quod tanti exercitus veſtigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. iſſe enim ea conſtat. Tantum id intereſt, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

XII. Ceterum non quantum pertinaciæ ad premendam obſidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo curſu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppreſſerit. Capua etſi nihilo ſegnius obſeſſa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci ſenſit: & admiratio orta eſt, non ſimul regreſſum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos ſe deſertoſque, & ſpem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos eſſe. Acceſſit edictum proconſulis ex ſenatuſconſulto propoſitum, vulgatumque apud hoſtes: *ut, qui civis Campanus ante certam diem tranſiſ-*

ſet, ſine fraude eſſet. Nec ulla facta eſt tranſitio, metu magis eos, quam fide continente; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignoſci poſſet. Ceterum quemadmodum nemo privato conſilio ad hoſtem tranſibat, ita nihil ſalutare in medium conſulebatur. Nobilitas rempublicam deſeruerat, neque in ſenatum cogi poterant. in magiſtratu autem erat, qui non ſibi honorem adjeciſſet, ſed indignitate ſua vim ac jus magiſtratui, quem gerebat, demſiſſet. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quiſquam apparebat: domibus incluſi patriæ occaſum cum ſuo exitio in dies exſpectabant. ſumma curæ omnis in Boſtarem Hannonemque præfectos præſidii Punici verſa erat, ſuo, non ſociorum, periculo ſollicitos. Hi, conſcriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, ſed etiam aſpere, quibus, *non Capuam ſolam traditam in manum hoſtibus, ſed ſe quoque & præſidium in omnes cruciatus proditos*, incuſabant: *abiiſſe eum in Bruttios, velut avertentem ſeſe, ne Capua in oculis ejus caperetur. at, Hercule, Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ abſtrahi ab Capua obſidenda potuiſſe. tanto conſtantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum eſſe. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat, & ſe & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum geſturos tranſiſſe Alpes. ubi Romanæ legiones ſint, ibi & Carthaginienſium exercitus debere eſſe. Sic ad Cannas, ſic ad Traſimenum rem bene geſtam; coeundo, conferendo cum hoſte caſtra, fortunam tentando.* In hanc ſententiam literæ conſcriptæ Numidis, propoſita mercede jam profeſſis

operam, dantur. Hi ſpecie transfugarum cum ad Flaccum in caſtra veniſſent, ut inde tempore capto abirent; fameſque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem cauſam tranſitionis faceret; mulier repente Campana in caſtra venit, ſcortum transfugarum unius, indicatque imperatori Romano, Numidas fraude compoſita tranſiſſe, literaſque ad Hannibalem ferre. id unum ex iis, qui ſibi rem aperuiſſet, arguere ſeſe paratam eſſe. Productus primo ſatis conſtanter ignorare ſe mulierem ſimulabat: paulatim dein convictus veris, cum tormenta poſci & parari videret, faſſus id ita eſſe. literæque prolatæ; & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios ſpecie transfugarum Numidas vagari in caſtris Romanis. hi ſupra ſeptuaginta comprehenſi, & cum transfugis novis mulcati virgis, manibuſque præciſis, Capuam rediguntur. Conſpectum tam triſte ſupplicium fregit animos Campanorum.

XIII. Concurſus ad curiam populi factus coegit Leſium ſenatum vocare: & primoribus, qui jam diu publicis conſiliis aberant, propalam minabantur, niſi venirent in ſenatum, circa domos eorum ituros ſe, & in publicum omnes vi extracturos eſſe. Is timor frequentem ſenatum magiſtratui præbuit. Ibi cum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus ſententiam, negat, *eos, qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminiſſe, nec quid facturi fuerint, ſi Romanos in poteſtate habuiſſent; nec quid ipſis patiendum ſit. Quid vos*, inquit, *eam deditionem fore cenſetis*,

qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoria excessit, quo tempore, & in qua fortunæ a populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum & ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infeste in nos fecerint, repetite: ut ex eo, quid speretis, habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset, & Hannibal hostis, & cuncta bello arderent; omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules & duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, & ipsi nobiscum ultima pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas sæpe trucidati, & prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc. vetus atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. illud iræ atque odii exsecrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugnavit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit. eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit; postremo ad mœnia ipsa & ad portas accessit. Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. non omiserunt. Feras bestias, cæco im-

petu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, aræ, foci, Deûm delubra, sepulcra majorum temerata ac violata, a Capua non averterunt. tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan. nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis immortalibus visum est, cum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium & Q. Fulvium, victoria insolenti subnisos: neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, & ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quam Carthagini, sunt. Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot tam acerba videant, in animo est; iis apud me hodie epulæ instructæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hæc una via

& honesta & libera ad mortem. & ipsi virtutem mirabuntur hostes, & Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum assensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem & viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo; &, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, collacrimantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, & diei insequentis partem cum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portæ, exspirarunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una & duæ alæ, cum C. Fulvio legato. Is, cum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. quo cum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussi-

que ad quæſtores deferre, quod auri argentique haberent. auri pondo ſeptuaginta fuit, argenti tria millia pondo & ducenta. ſenatores quinque & viginti Cales in cuſtodiam, duodetriginta Teanum miſſi: quorum de ſententia maxime deſcitum ab Romanis conſtabat.

XV. De ſupplicio Campani ſenatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvio durior ſententia erat. Itaque Appius Romam ad ſenatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percontandi etiam æquum eſſe poteſtatem fieri Patribus, num communicaſſent conſilia cum aliquibus ſociorum Latini nominis municipiorum: & num ope eorum in bello forent & municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum eſſe*, Fulvius dicere, *ut ſollicitarentur criminibus dubiis ſociorum fidelium animi: & ſubjicerentur indicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam unquam penſi fuiſſet. itaque ſe eam quæſtionem oppreſſurum exſtincturumque.* Ab hoc ſermone cum digreſſi eſſent, & Appius, quamvis032ferociter loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas ſuper tanta re ab Roma exſpectaturum; Fulvius, ne id ipſum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis ſociûm imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam præſto eſſent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concurſuque ad primum equitum ingreſſum facto, magiſtratum Sidicinum citari

juffit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in cuftodia haberet. Producti omnes, virgifque cæfi, ac fecuri percuffi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi, cum in tribunali confediffet, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literafque a C. Calpurnio prætore Fulvio & fenatufconfultum tradidit. murmur ab tribunali totam concionem pervafit, differri rem integram ad Patres de Campanis. & Fulvius, id ita effe ratus, acceptas literas, neque refolutas, cum in gremio repofuiffet, præconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, fumtum fupplicium. Tum literæ lectæ fenatufque confultum, ferum ad impediendam rem actam; quæ fumma ope approperata erat, ne impediri poffet. Confurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: &, cum, mirabundus quidnam fefe vellet, refediffet Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari poffis, multo fortiorem, quam ipfe es, virum abs te occifum effe.* Cum Flaccus negaret, *profecto fatis compotem mentis effe:* modo, *prohiberi etiam fe, fi id vellet, fenatufconfulto*, diceret: tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicifque amiffis, cum ipfe manu mea conjugem liberofque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem eft, quæ his civibus meis; petatur a virtute invifæ hujus vitæ vindicta.* atque ita gladio, quem vefte texerat, per adverfum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

XVI. Quia, & quod ad ſupplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius ſententia acta erant; mortuum Ap. Claudium ſub deditionem Capuæ, quidam tradunt. hunc quoque ipſum Tauream neque ſua ſponte veniſſe Cales, neque ſua manu interfectum; ſed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter ſtrepitus exaudiri poſſent, quæ vociferabatur, ſilentium fieri Flaccum juſſiſſe: tum Tauream illa, quæ ante memorata ſunt, dixiſſe, *virum ſe fortiſſimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi.* Sub hæc dicta, juſſu proconſulis præconem ita pronuntiaſſe: *Lictor, viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoque ſenatuſconſultum, priuſquam ſecuri feriret, quidam auctores ſunt. ſed, quia adſcriptum in ſenatuſconſulto fuerit, *ſi ei videretur, integram rem ad ſenatum rejiceret*, interpretatum eſſe, quid magis e republica duceret, æſtimationem ſibi permiſſam. Capuam a Calibus reditum eſt, Atellaque & Calatia in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadverſum. Ita ad ſeptuaginta principes ſenatus interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per ſociorum Latini nominis urbes in cuſtodias dati, variis caſibus interierunt: multitudo alia civium Campanorum venundata. De urbe agroque reliqua conſultatio fuit; quibuſdam delendam cenſentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Ceterum præſens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ ſatis conſtabat primum in Italia eſſe, urbs ſervata eſt, ut eſſet aliqua aratorum ſedes. urbi

frequentandæ multitudo incolarum libertinorumqúe & institorum opificumque retenta: ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Ceterum habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore: præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili. severe & celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: & cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species, incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, & quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, & trecentos equites, quos ipse legisset, & sociûm Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Cum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, & navibus subductis, socios

quoque navales multitudinis augendæ causa armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fontejo & L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. is locus est inter oppida Illiturgin & Mentissam. Hujus saltus fauces Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem cum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacunque posset, evadere e saltu jussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas, cum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque, dedita opera, quæ in rem non essent, die consumto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit & alios emittendi: nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Carthaginiensibus, absumtæ: &, postquam major pars emissa exercitus erat, jam ne iis quidem, quæ ultro dicta erant, stabatur: minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam fer-

me pedeſtres omnes copiæ evaſerant e ſaltu: cum prima luce denſa nebula ſaltum omnem campoſque circa intexit. quod ubi ſenſit Haſdrubal, mittit ad Neronem, qui in poſterum diem colloquium differret. illum diem religioſum Carthaginienſibus ad agendum quidquam rei feriæ eſſe. Ne tum quidem ſuſpecta fraus. cum data eſſet venia ejus diei, extemplo Haſdrubal, cum equitatu elephantiſque caſtris egreſſus, ſine ullo tumultu in tutum evaſit. Hora ferme quarta diſpulſa ſole nebula aperuit diem, vacuaque hoſtium caſtra conſpexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoſcens, ut ſe dolo captum ſenſit, proficiſcentem inſtitit ſequi, paratus confligere acie: ſed hoſtis detrectabat pugnam, levia tamen prœlia inter extremum Punicum agmen præcurſoreſque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter hæc Hiſpaniæ populi, nec qui poſt cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ ſenatui populoque, poſt receptam Capuam, non Italiæ jam major, quam Hiſpaniæ, cura erat: & exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat. nec tamen, quem mitterent, ſatis conſtabat; quam illud, ubi duo ſummi imperatores intra dies triginta cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet, extraordinaria cura deligendum eſſe. Cum alii alium nominarent, poſtremum eo decurſum eſt, ut populus proconſuli creando in Hiſpaniam comitia haberet: diemque comitiis conſules edixerunt. Primo exſpectaverant, ut, qui ſe tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quæ ut deſtituta ex-

ſpectatio eſt, redintegratus luctus acceptæ cladis, deſideriumque imperatorum amiſſorum. Mœſta itaque civitas, prope inops conſilii, comitiorum die tamen in campum deſcendit: atque in magiſtratus verſi circumſpectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res deſperatumque de republica eſſe, ut nemo audeat in Hiſpaniam imperium accipere. Cum ſubito P. Cornelius, Publii, qui in Hiſpania ceciderat, filius, quatuor & viginti ferme annos natus, profeſſus ſe petere, in ſuperiore, unde conſpici poſſet, loco conſtitit. In quem poſtquam omnium ora converſa ſunt, clamore ac favore ominati extemplo ſunt felix fauſtumque imperium. juſſi deinde inire ſuffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, ſed etiam homines, P. Scipioni imperium eſſe in Hiſpania juſſerunt. Ceterum poſt rem actam, ut jam reſederat impetus animorum ardorque, ſilentium ſubito ortum & tacita cogitatio, quidnam egiſſent, num favor plus valuiſſet, quam ratio; ætatis maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque, ex funeſtis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter ſepulcra patris patruique res gerendæ eſſent, proficiſcentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto impetu acta ſollicitudinem curamque hominum animadvertit; advocata concione, ita de ætate ſua imperioque mandato, & bello, quod gerundum eſſet, magno elatoque animo diſſeruit, ut ardorem eum, qui reſederat, excitaret rurſus novaretque; & impleret homines certioris ſpei, quam quantam fides promiſſi humani,

aut ratio ex fiducia rerum ſubjicere ſolet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, ſed arte quoque quadam ab juventa in oſtentationem earum compoſitus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas viſa ſpecies, aut velut divinitus mente monita, agens: ſive & ipſe capti quadam ſuperſtitione animi, ſive ut imperia conſiliaque, velut ſorte oraculi miſſa, ſine cunctatione exſequerentur. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem ſumſit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingreſſuſque ædem conſideret: & plerumque ſolus in ſecreto ibi tempus tereret. Hic mos, qui per omnem vitam ſervabatur, ſeu conſulto, ſeu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quoſdam fecit, ſtirpis eum divinæ virum eſſe; retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, & vanitate & fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus perſæpe viſam prodigii ejus ſpeciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapſam. His miraculis nunquam ab ipſo eluſa fides eſt: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quidquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejuſdem generis, alia vera, alia aſſimulata, admirationis humanæ in eo juvene exceſſerant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permiſit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hiſpania habebat, quæque a Puteolis cum C. Nerone trajectæ erant, decem millia militum & mille equites ad-

duntur. & M. Junius Silanus proprætor adjutor ad res gerendas datus eſt. Ita cum triginta navium claſſe (omnes autem quinqueremes erant) oſtiis Tiberinis profectus præter oram Tuſci maris, Alpes atque Gallicum ſinum, & deinde Pyrenei circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipſi a Phocæa ſunt) copias expoſuit: inde ſequi navibus juſſis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium ſociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni ſe provincia effuderant) habuit. naves ibi ſubduci juſſit, remiſſis quatuor triremibus Maſſilienſium, quæ officii cauſa ab domo proſecutæ fuerant. Reſponſa inde legationibus ſuſpenſis varietate tot caſuum dare cœpit, ita elato ab ingenti virtutum ſuarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret; ingenſque omnibus, quæ diceret, cum majeſtas ineſſet, tum fides.

XX. Profectus ab Tarracone, & civitates ſociorum & hiberna exercitus adiit: collaudavitque milites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuiſſent: nec fructum ſecundarum rerum ſentire hoſtes paſſi, omni cis Iberum agro eos arcuiſſent, ſocioſque cum fide tutati eſſent. Marcium ſecum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus, quam vereri, ne quis obſtaret gloriæ ſuæ. Succeſſit inde Neroni Silanus, & in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractiſque, Tarraconem conceſſit. Nihilo minor fama apud hoſtes Scipionis erat, quam apud cives

ſocioſque, & divinatio quædam futuri; quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diverſi conceſſerant: Haſdrubal Giſgonis uſque ad Oceanum & Gades: Mago in mediterranea, maxime ſupra Caſtulonenſem ſaltum: Haſdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Æſtatis ejus extremo, quo capta eſt Capua, & Scipio in Hiſpaniam venit, Punica claſſis, ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus præſidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauſerat quidem omnes ad arcem a mari aditus; ſed aſſidendo diutius arctiorem annonam ſociis, quam hoſti, faciebat. non enim tantum ſubvehi oppidanis per pacata litora apertoſque portus præſidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti claſſis ipſa turba navali mixta ex omni genere hominum abſumebat: ut arcis præſidium etiam ſine invecto (quia pauci erant) ex ante præparato ſuſtentari poſſet; Tarentinis claſſique ne invectum quidem ſufficeret. Tandem majore gratia, quam venerat, claſſis dimiſſa eſt. annona haud multum laxaverat: quia, remoto maritimo præſidio, ſubvehi frumentum non poterat.

XXI. Ejuſdem æſtatis exitu, M. Marcellus ex Sicilia provincia cum ad urbem veniſſet, a C. Calpurnio prætore ſenatus ei ad ædem Bellonæ datus eſt. ibi cum de rebus a ſe geſtis diſſeruiſſet, queſtus leniter non ſuam magis, quam militum, vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuiſſet, poſtulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Cum multis verbis actum

esset, utrum minus conveniret, cujus nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret, & Diis immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum; an, quem tradere exercitum successori jussissent, (quod, nisi manente in provincia bello, non decerneretur) eum quasi debellato triumphare, cum exercitus, testis meriti atque immeriti triumphi, abesset: medium visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium esset. Pridie, quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit. inde ovans multam præ se prædam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultæ ballistæque, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabrefacti vis, alia supellex, pretiosaque vestis, & multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus: quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat; alter Nasum, quodque ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingena jugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, & ædes Syracusis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadversum esset: Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a po-

pulo Romano defeciſſent, juſſa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis aſſignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad tranſitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Poſt profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica claſſis octo millia peditum, tria Numidarum equitum expoſuit. Ad eos Murgantinæ deſciverunt terræ. ſecutæ defectionem earum Hybla & Macella ſunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, ſociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia eſſet, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, ſegni fungebantur militia: magiſque eis auctor ad ſeditionem, quam animus, deerat. inter has difficultates M. Cornelius prætor & militum animos, nunc conſolando, nunc caſtigando, ſedavit, & civitates omnes, quæ defecerant, in ditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hiſpanis, quibus urbs agerque debebatur, ex ſenatuſconſulto attribuit.

XXII. Conſules, cum ambo Apuliam provinciam haberent, minuſque jam terroris a Pœnis & Hannibale eſſet, ſortiri juſſi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, iſque Lævino ſucceſſit. Fulvius, Romam comitiorum cauſa arceſſitus, cum comitia conſulibus rogandis haberet, prærogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum & T. Otacilium. Manlius, qui præſens erat, gratulandi cauſa cum turba coiret,

nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit; petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari juberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorem esse, qui, cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si videretur, & redire in suffragium Veturiam juniorum juberet, & meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicæ. Vixdum requiesse aures a strepitu & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana.* Post hæc cum centuria frequens succlamasset, *nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse;* tum Torquatus, *Neque ego vestros*, inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & hostium ducem Hannibalem esse.* Tum centuria, & auctoritate mota viri, & admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret: *Velle se cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in Ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio & M. Marcello, &, si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, ju-

niores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentes consules dixerunt. auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, & L. Manlius Acidinus, & C. Lætorius, & L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares & priore anno fuerant, &, eo anno ut fierent, referente Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. In æde Concordiæ Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quæ in antefixis erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagnia & Fregellis nuntiatum est, murum portasque de cœlo tactas: & in foro Sudertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, & Ereti lapidibus pluisse, & Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majo-

ribus ſunt procurata, & obſecratio in unum diem populo indicta, & novendiale ſacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui ſunt, novique ſuffecti: in locum Manii Æmilii Numidæ decemviri ſacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Craſſus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non eſt facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per ſecreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipſum concilium Ætolorum claſſe expedita venit. Ubi cum Syracuſas Capuamque captam, in fidem in Sicilia Italiaque rerum ſecundarum, oſtentaſſet, adjeciſſetque, *jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi ſocios, ex quibus alios in civitatem atque æquum ſecum jus accepiſſent, alios in ea fortuna haberent, ut ſocii eſſe, quam cives, mallent. Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium tranſmarinarum in amicitiam primi veniſſent. Philippum eis & Macedonas graves accolas eſſe; quorum ſe vim ac ſpiritus & jam fregiſſe, & eo redacturum eſſe, ut non his modo urbibus, quas per vim ademiſſent Ætolis, excedant, ſed ipſam Macedoniam infeſtam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli a corpore ſuo diremtos, reſtituturum ſe in antiquam formulam juriſque ac ditionis eorum.* Hæc dicta promiſſaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorymachus, prin-

ceps Ætolorum, affirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia & majore cum fide vim majestatemque populi Romani extollentes. maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumque, *ut, si placeret vellentque, eodem jure amicitiæ Elei, Lacedæmoniique, & Attalus, & Pleuratus, & Scerdilædus essent.* (Asiæ Attalus, hi Thracum & Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyræ tenus ab Ætolia incipienti solum tectaque, & muri cum agris, Ætolorum; alia omnis præda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent; fœderi adscriberent, ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset.* Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, & Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam præter arcem vi cepit) & Œniadas Nasumque Acarnanum captas Ætolis contribuit. Philip-

pum quoque ſatis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnoſque & pacta cum Hannibale poſſet reſpicere, Corcyram ipſe ſe recepit.

XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata eſt. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimaſque eis urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem ſubitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egreſſoſque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vaſtatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem, ſitam in Macedonia, tranſitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, & Lyncum, Bottiæam, in Theſſaliam deſcendit. Ad bellum ſecum adverſus Ætolos capeſſendum incitari poſſe homines credebat: &, relicto ad fauces Theſſaliæ Perſeo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipſe, priuſquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos duxit. Incurrere ea gens in Macedoniam ſolita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac ſine præſidio eſſe regnum ſenſiſſet. Ad Phragandas igitur vaſtare agros, & urbem Jamphorinam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adverſus quod Acarnanum gens & viribus impar, & jam Œniadas Naſumque

amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. Conjugibus liberisque & senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt. precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI, ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM ÆTOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OCCUBUERUNT. Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum, id quod in manibus erat, coegerunt bellum, Jamphorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde, cum audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipse Pellam rediit.

XXVI. Lævinus, veris principio a Corcyra profectus navibus, superato Leucata promontorio, cum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita

Anticyra eſt in Locride læva parte ſinum Corinthiacum intrantibus. breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto eſt. Tertio ferme poſt die utrinque oppugnari cœpta eſt. Gravior a mari oppugnatio erat, quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Ætolis traditur, præda ex pacto Romanis ceſſit. Literæ Lævino redditæ, conſulem eum abſentem declaratum, & ſucceſſorem venire P. Sulpicium. ceterum, diuturno ibi morbo implicitus, ſerius ſpe omnium Romam venit. M. Marcellus, cum Idibus Martiis conſulatum iniſſet, ſenatum eo die, moris modo cauſa, habuit: profeſſus, *nihil ſe, abſente collega, neque de republica, neque de provinciis, acturum. Scire ſe, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum ſuorum eſſe. quibus, tantum abeſſe, ut per ſe non liceat palam Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni ſimularent, aliquem ſibi timorem, abſente collega, dicendi de conſule eſſe, ipſe eis extemplo daturus ſenatum fuerit. Ubi quidem collega veniſſet, non paſſurum quidquam prius agi, quam ut Siculi in ſenatum introducantur. Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi queſtum de ſe Romam venirent. eundem literis falſis urbem impleſſe, bellum in Sicilia eſſe, ut ſuam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus conſul, ſenatum dimiſit; ac prope juſtitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter conſul ad urbem veniſſet. Otium, ut ſolet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate, & vaſtatos agros*

circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, & exhaustam delectibus Italiam, & prope quotannis exercitus cæsos querebantur; *& consules bellicosos ambo, viros acres nimis & feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.*

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arsere. Comprehensa postea privata ædificia: neque enim tum basilicæ erant: comprehensæ lautumiæ, forumque piscatorium, & atrium regium. Ædes Vestæ vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redemti ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude f..lum esse, quod pluribus simul locis, & iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos, & quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi, familiæque eorum. & primo elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.* cete-

rum ut coram coarguebantur, & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data, & viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, *sibi privatam simultatem cum Campanis*, negare, *nullam esse: publicas inimicitias & hostiles esse, & futuras, quoad eo animo esse erga populum Romanum sciret. nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, & laniare, & trucidare, quodcunque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri.* Lævinus Campanos, jurejurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis Ætolisque Romam præivit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen

primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

XXVIII. Ibi Lævinus, quo statu Macedonia & Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. *Philippum, inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse. classem satis esse ad arcendum Italia regem.* Hæc de se deque provincia, cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. decrevere Patres, *Ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent. eæ quatuor erant legiones. urbanæ duæ superioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentnr. Galliæ & legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post præturam prorogato in annum imperio, missus; & Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum & trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum & trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quidquam mu-

tatum. tantum in annum prorogatum imperium eſt. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter ſocios navales, juſſus dimittere eſt. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præeſſet, ubi conſul in provinciam veniſſet, dimitti juſſus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenſes milites dati, duarum inſtar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulſoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita ſcribere conſules juſſi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii, fuiſſent; neve eo anno plures, quam una & viginti, Romanæ legiones eſſent.

XXIX. His ſenatuſconſultis perfectis, ſortiti provincias conſules. Sicilia & claſſis Marcello, Italia cum bello adverſus Hannibalem Lævino evenit. Quæ ſors, velut iterum captis Syracuſis, ita exanimavit Siculos, exſpectatione ſortis in conſulum conſpectu ſtantes, ut comploratio eorum flebileſque voces & extemplo oculos hominum converterent, & poſtmodo ſermones præbuerint. Circumibant enim ſenatum cum veſte ſordida, affirmantes, *ſe non modo ſuam quiſque patriam, ſed totam Siciliam, relicturos, ſi eo Marcellus iterum cum imperio rediſſet. Nullo ſuo merito eum ante implacabilem in ſe fuiſſe: quid iratum, quod Romam de ſe queſtum veniſſe Siculos ſciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, ſatius illi inſulæ eſſe, quam velut dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorum querelæ, domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque ſer-

monibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam*, dicere. *nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint; si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. deprecari senatus præjudicium. nam, cum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?* Ita senatus, cum, quid placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est: ut, ex quo primus adversæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac postea Hippocratem & Epicyden tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi. ob eam causam & Hieronymum a principibus juventutis prope publico consilio interfectum: & in Epicydis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam; quos, Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus*

exercitum ad Syracuſas non admoviſſet, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitaſſe, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracuſanorum deſiſſe ad Marcellum tranſire, pollicerique, ſe urbem, cum vellet, ei tradituros. ſed eum primo vi capere maluiſſe. dein, cum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuiſſet, auctores traditarum Syracuſarum fabrum ærarium Soſim, & Mericum Hiſpanum, quam principes Syracuſanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, præoptaſſe: quo ſcilicet juſtiore de cauſa vetuſtiſſimos ſocios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defeciſſet, ſed populus Syracuſanus & ſenatus; ſi portas Marcello Syracuſani publice, & non, oppreſſis Syracuſanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicydes, clauſiſſent; ſi Carthaginienſium animis bellum cum populo Romano geſſiſſent: quid ultra, quam quod fecerit, niſi ut deleret Syracuſas, facere hoſtiliter Marcellum potuiſſe? Certe præter mœnia & tecta exhauſta urbis, & refracta ac ſpoliata Deûm delubra, Diis ipſis ornamentiſque eorum ablatis, nihil relictum Syracuſis eſſe. Bona quoque multis ademta, ita ut ne nudo quidem ſolo, reliquiis direptæ fortunæ, alere ſeſe ac ſuos poſſent. Orare ſe Patres conſcriptos, ut, ſi nequeant omnia, ſaltem, quæ compareant cognoſcique poſſint, reſtitui dominis jubeant. Talia conqueſtos cum excedere ex templo, ut de poſtulatis eorum Patres conſuli poſſent, Lævinus juſſiſſet, *Maneant immo*, inquit Marcellus, *ut coram his reſpondeam, quando ea conditione pro vobis, Pa-*

tres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant.

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, *Non adeo majestatis*, inquit, *populi Romani imperiique hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accusantibus Græcis, fuerim. sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt, exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt; quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim & Mericum Hispanum, quibus tantum crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis & exsecramini eos, qui fecerunt, & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut & ipsi tale quidquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam reipublicæ nostræ velit, aversatum esse. Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: &, postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra*

marique exhaustis laboribus, tandem vi atquē armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem & Carthaginienses victosque justius, quam apud victoris populi senatum, quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi, aut dedi; cum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse. Ea vos rata habeatis, Patres conscripti, næ magis reipublicæ interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram & Siculorum & mea verba audistis, Patres conscripti, simul templo excedemus, ut, me absente, liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi cum diu de sententiis certatum esset, & magna pars senatus, principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse*, censerent, *hostibus & Syracusanorum & populi Romani: & urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello affligi. Inter tyrannorum & ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta ornataque respublica esset. Si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Sy-*

racuſas, aut Romam ei oſtendi poſſe? cum, ubi ſemirutam ac ſpoliatam patriam reſpexiſſet, ingrediens Romam, in veſtibulo urbis, prope in porta, ſpolia patriæ ſuæ viſurus ſit? Hæc taliaque cum ad invidiam conſulis miſerationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres cauſa Marcelli: *Quæ is gerens bellum victorque egiſſet, rata habenda eſſe. in reliquum curæ ſenatui fore rem Syracuſanam, mandaturoſque conſuli Lævino, quod ſine jactura reipublicæ fieri poſſet, fortunis ejus civitatis conſuleret.* Miſſis duobus ſenatoribus in Capitolium ad conſulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, ſenatuſconſultum recitatum eſt: legatique, benigne appellati ac dimiſſi, ad genua ſe Marcelli conſulis projecerunt, obſecrantes, *ut, quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis cauſa dixiſſent, veniam eis daret, & in fidem clientelamque ſe urbemque Syracuſas acciperet.* poſt hæc conſul clementer appellatos dimiſit.

XXXIII. Campanis deinde ſenatus datus eſt, quorum oratio miſerabilior, cauſa durior erat. neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: ſed ſatis penſum pœnarum, tot veneno abſumtis, tot ſecuri percuſſis ſenatoribus, credebant. *Paucos nobilium ſuperſtites eſſe, quos nec ſua conſcientia, ut quidquam de ſe gravius conſulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit: eos libertatem ſibi ſuiſque, & bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus pleroſque & propinquis jam cognationibus ex connubio vetuſto junctos.* Submotis deinde e templo,

paulisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset, (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua, nec differri Campanos vellent; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, *In consilio*, inquit, *arbitror me fuisse consulibus Capua capta, cum quæreretur, ecquis Campanorum de republica nostra bene meritus esset: duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, & Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset: illam quotidie sacrificasse pro salute & victoria populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse. Ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse: securique percussos a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. idque & apud majores nostros in Satricanis factum est, cum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat.* L. Ati-

lius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in hæc verba rogavit : *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli, quæque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebes sic jussit : *Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, qui assidetis, id volumus jubemusque.*

XXXIV. Ex hoc plebeiscito senatus consultus, *Oppiæ Cluviæque primum bona ac libertatem restituit. si qua alia præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda : ipsos liberosque eorum & conjuges vendendas, extra filias, quæ enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum.* Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent; *pecua captiva, præter equos, & mancipia, præter puberes virilis sexus, & omnia, quæ solo non continerentur, restituenda,* censuerunt, *dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse,* jusserunt, *ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis esset : neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in urbe Campana, quæ e*

populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos, censuerunt. *ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Vejente, aut Sutrino, Nepesinove agro; dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ,* jusserunt. *libera corpora, quæ venundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium* rejecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem Deûm atque exsecrabilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. in quam rem cum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniæ quidquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, seditioni deesset. *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules*

ſumſiſſe. per tot annos tributo exhauſtos nil reliqui, præter terram nudam ac vaſtam, habere. Tecta hoſtes incendiſſe, ſervos agri cultores rempublicam abduxiſſe, nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti æriſve fuerit, ſtipendio remigum & tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi poſſe. Bona ſua venderent: in corpora, quæ reliqua eſſent, ſævirent. Ne unde redimantur quidem, quidquam ſupereſſe. Hæc non in occulto, ſed propalam in foro atque oculis ipſorum conſulum ingens turba circumfuſi fremebant: nec eos ſedare conſules, nunc caſtigando, nunc conſolando, poterant. Spatium deinde his tridui ſe dare ad cogitandum dixerunt: quo ipſi ad rem inſpiciendam expediendamque uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſupplemento: ubi cum multa diſſeruiſſent, cur æqua plebis recuſatio eſſet, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, ſeu æquum, ſeu iniquum, onus injungendum eſſe. Nam unde, cum pecunia in ærario non eſſet, paraturos navales ſocios? Quomodo autem ſine claſſibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri poſſe, aut tuta Italiæ litora eſſe?*

XXXVI. Cum in hac difficultate rerum conſilium hæreret, ac prope torpor quidam occupaſſet hominum mentes, tum Lævinus conſul, *Magiſtratus ſenatui, & ſenatum populo, ſicut honore præſtent, ita ad omnia, quæ dura atque aſpera eſſent, ſubeunda duces debere eſſe. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ſi ipſe juris ſtatueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impenſa gravis eſt, cum ex ea plus*

quam pro virili parte ſibi quemque capere principum vident. Itaque claſſes habere atque ornare volumus populum Romanum? privatos ſine recuſatione remiges dare? nobiſmet ipſis primum imperemus. Aurum, argentum, æs ſignatum omne ſenatores craſtino die in publicum conferamus: ita ut annulos ſibi quiſque, & conjugi, & liberis, & filio bullam, &, quibus uxor filiæve ſunt, ſingulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli ſella ſederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut ſalinum patellamque Deorum cauſa habere poſſint. ceteri ſenatores libram argenti tantum, æris ſignati quina millia in ſingulos patres familiæ relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, æs ſignatum, ad triumviros menſarios extemplo deferamus, nullo ante ſenatuſconſulto facto: ut voluntaria collatio, & certamen adjuvandæ reipublicæ excitet ad æmulandum animos primum equeſtris ordinis, dein reliquæ plebis. hanc unam viam, multa inter nos collocuti, conſules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus. Reſpublica incolumis & privatas res facile ſalvas præſtat. publica prodendo, tua nequidquam ſerves. In hæc tanto animo conſenſum eſt, ut gratiæ ultro conſulibus agerentur. ſenatu inde miſſo, pro ſe quiſque aurum, argentum & æs in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina ſua vellent in publicis tabulis eſſe; ut nec triumviri accipiundo, nec ſcribæ referundo ſufficerent. Hunc conſenſum ſenatus equeſter ordo eſt ſecutus: equeſtris ordinis, plebes. Ita ſine edicto, ſine coercitione magiſtratus, nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio reſpublica eguit: paratiſ-

que omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis & in provinciis, hinc in Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miscuerant: & in Italia, cum Tarentum amissum damno & dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: & terrorem subitum pavoremque urbis Romæ obsessæ & oppugnatæ Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus; Ætoli novi adsciti socii, Attalusque Asiæ rex, jam velut despondènte fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque Capuam amissam & Tarentum captum æquabant: &, ut ad mœnia urbis Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia utrinque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec, deductis præsidiis, spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam & crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium, cum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius & Blattius: Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, & per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello; sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille, cum ab re aversus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito utroque, Hannibal cum pro tribunali quædam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque submoto populo accusator & reus; Blattius de proditione Dasium appellabat. *Enimvero*, ille, velut in manifesta re, exclamat, *sub oculis Hannibalis secum de proditione agi.* Hannibali atque eis, qui aderant, quo

audacior res erat, minus similis veri visa est. *æmulationem profecto atque odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non posset, liberius fingenti sit.* Ita inde dimissi sunt, nec Blattius ante abstitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Punicum (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quanquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat; tamen, armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt, &, cum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde unquam Pœnus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, cum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium, quod ibi erat, Romanum præfectusque præsidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Præerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari illustris. Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes a Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremo ipse a sociis, Rhe-

ginisque, & a Velia, & a Pæsto, debitas ex fœdere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates, cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat. sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque & armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: & tum forte sub idem fere tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis justæ concurrerunt classes: quippe cum in majoris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent; spe commeatus quoque hostibus, si navali prœlio possessionem maris ademissent, intercluturos: Romani, ut, retenta possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato cum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Proræ inter se junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arcto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum in-

tercideret. frontibus velut pedeſtris acies urgebant: perviæque naves pugnantibus erant. Inſignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter ſe. In Romana nave ipſe Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, ſed privato etiam odio inviſus atque infeſtus Romanis: quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſta transfigit: ille atque præceps cum armis procidit ante proram. victor Tarentinus, in turbatam duce amiſſo navem impigre transgreſſus, cum ſubmoviſſet hoſtes, & prora jam Tarentinorum eſſet, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente & alia a puppi triremis hoſtium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugienteſque paſſim, aliæ in alto merſæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontiniſque. ex onerariis, quæ cum commeatu ſequebantur, perpaucæ in poteſtatem hoſtium venere: aliæ, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ ſunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res geſta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egreſſa, cum in agris paſſim vagarentur; Livius, qui arci præſidioque Romano præerat, intentus in omnes occaſiones gerendæ rei, C. Perſium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emiſit. qui, vage effuſos per agros palatoſque adortus, cum diu paſſim cecidiſ-

ſet, paucos ex multis, trepida fuga incidentes ſemiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. frumenti ſpes, quæ in oculis fuerat, utroſque fruſtrata pariter.

XL. Per idem tempus Lævinus conſul, jam magna parte anni circumacta, in Siciliam, veteribus noviſque ſociis exſpectatus, cum veniſſet, primum ac potiſſimum omnium ratus, Syracuſis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque a Carthaginienſium valido præſidio) duxit legiones. & adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginienſium, ſed omnem in Mutine Numidiſque ſpem repoſitam habebant. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex ſociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, poſtremo in invidiam vertit; ut ne bene geſtæ quidem res jam Hannoni propter auctorem ſatis lætæ eſſent. propter quæ poſtremo præfecturam ejus filio ſuo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus ſua inſuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriæ tulit, confeſtimque ad Lævinum occultos nuntios miſit de tradendo Agrigento. Per quos ut eſt facta fides, compoſituſque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ cum occupaſſent, pulſis inde

custodibus, aut cæsis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et cum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus, assumto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, cum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: ceteros prædamque vendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatum principibus cum pro cujusque merito consul pretia pœnasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam trans-

vexit. quatuor millia hominum erant, mixti ex omni colluvione exſules, obærati, capitalia auſi plerique; & cum in civitatibus ſuis ac ſub legibus vixerant, & poſtquam eos ex variis cauſis fortuna ſimilis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Lævinus in inſula, tum primum nova pace coaleſcente, velut materiam novandis rebus, ſatis tutum ratus eſt: & Rheginis uſui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, aſſuetam latrociniis quærentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum eſt.

XLI. In Hiſpania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatiſque edicto Tarraconem ſociorum auxiliis, claſſem onerariaſque oſtium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire cum juſſiſſet: ipſe cum quinque millibus ſociorum ab Tarracone profectus ad exercitum eſt. Quo cum veniſſet, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis ſuperfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita diſſeruit: *Nemo ante me novus imperator militibus ſuis prius, quam opera eorum uſus eſſet, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut caſtra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuoſque fuiſtis: deinde, quod amiſſam tanta clade provinciæ poſſeſſionem, integram, & populo Romano & ſucceſſori mihi, virtute veſtra obtinuiſtis. Sed cum jam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non ut ipſi maneamus in Hiſpania, ſed ne Pœni maneant, nec ut pro ripa Iberi*

ſtantes arceamus tranſitu hoſtes, ſed ut ultro tranſeamus, transferamuſque bellum; vereor, ne cui veſtrum majus id audaciuſque conſilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea, videatur. Adverſæ pugnæ in Hiſpania nullius in animo, quam meo, minus obliterari poſſunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum ſpatium, ut aliud ſuper aliud cumularetur familiæ noſtræ funus, interfecti ſunt. Sed ut familiaris pæne orbitas ac ſolitudo frangit animum; ita publica cum fortuna tum virtus deſperare de ſumma rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis ſors eſt, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porſenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot claſſes, quot duces, quot exercitus priore bello amiſſi ſunt? Jam quid hoc bello memorem? Omnibus aut ipſe adfui cladibus: aut, quibus abſui, maxime unus omnium eas ſenſi. Trebia, Traſimenus, Cannæ, quid aliud ſunt, quam monumenta occiſorum exercituum conſulumque Romanorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ majoris partis, Sardiniæ. Adde ultimum terrorem ac pavorem, caſtra Punica inter Anienem & mœnia Romana poſita, & viſum prope in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum ſtetit una integra atque immobilis virtus populi Romani. Hæc omnia ſtrata humi erexit ac ſuſtulit. Vos omnium primi, milites, poſt Cannenſem cladem vadenti Haſdrubali ad Alpes Italiamque, qui ſi ſe cum fratre conjunxiſſet, nullum jam nomen eſſet populi Romani, ductu auſpicioque patris mei obſtitiſtis. & hæ ſecundæ res illas adverſas ſuſtinuerunt. Nunc, benignitate Deûm, omnia ſecunda, proſpera, in dies lætiora ac meliora in

Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracuſæ, Agrigentum captum, pulſi tota inſula hoſtes, receptaque provincia in ditione populi Romani eſt. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emenſus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulſus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hoſtium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, cum aliæ ſuper alias clades cumularentur, ac Dii prope ipſi cum Hannibale ſtarent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) ſuſtinuiſſe labantem fortunam populi Romani; nunc eoſdem, quia illic omnia ſecunda lætaque ſunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam ſine meo luctu, quam veſtro, tranſiſſent! Nunc Dii immortales imperii Romani præſides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auſpiciiſque, & per nocturnos etiam viſus omnia læta ac proſpera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præſagit, noſtram Hiſpaniam eſſe: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terraſque fœda fuga impleturum. Quod mens ſua ſponte divinat, idem ſubjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis ſocii noſtram fidem per legatos implorant. tres duces diſcrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diverſiſſimas regiones diſtraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. nam & deſeruntur ab ſociis, ut prius ab Celtiberis nos: & diduxerunt exercitus; quæ patri patruoque meo cauſa exitii fuit. Nec diſcordia inteſtina coire eos in unum ſinet, neque ſinguli nobis reſiſtere

poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, ſoboli imperatorum veſtrorum, velut acciſis recreſcenti ſtirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis ſæpe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noſcitatis in me patris patruique ſimilitudinem oris vultuſque, & lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutiſque exemplum expreſſam ad effigiem vobis reddam, ut revixiſſe, aut renatum ſibi quiſque Scipionem imperatorem dicat.

XLII. Hac oratione accenſis militum animis, relicto ad præſidium regionis ejus M. Silano, cum tribus millibus peditum & trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibuſdam ſuadentibus, ut, quoniam in tres tam diverſas regiones diſceſſiſſent Punici exercitus, proximum aggrederetur, periculum eſſe ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par eſſet unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare ſtatuit, urbem cum ipſam opulentam ſuis opibus, tum hoſtium omni bellico apparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hiſpaniæ obſides erant) ſitam præterea cum opportune ad trajiciendum in Africam, tum ſuper portum ſatis amplum quantævis claſſi, & neſcio an unum in Hiſpaniæ ora, qua noſtro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, ſciebat, præter C. Lælium. Is, claſſe circummiſſus, ita moderari curſum navium juſſus erat, ut eodem tempore exercitus oſtenderetur, & claſſis portum

intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est simul terra marique. castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Ceterum sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passuum in latitudinem patens. hujus in ostio sinus parva insula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis & a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paulum & ad septemtrionem fusum, incertæ altitudinis, utcunque exæstuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere & quinquaginta passus patens conjungit. unde cum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

XLIII. Cetera, quæ munienda erant, cum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem, cum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari; regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret, concione advocata ita disseruit: *Ad ur-*

bem unam oppugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. Oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant; & quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est, qui simul & vos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quæ belli usus poscunt, suppeditentur. quæ cum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam cursus est: hæc una inter Pyrenæum & Gades statio: hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed, quoniam vos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem novam oppugnandam totis viribus & bono animo transeamus. Cumque omnes una voce *hoc faciendum*, succlamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra marique eam oppugnari jubet.

XLIV. Contra Mago Pœnorum dux, cum terra marique instrui oppugnationem videret, & ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo

urbis in orientem verſo imponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo ſubita vocaſſet res, intentam ad omnia occurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad caſtra hoſtium inſtruxerat, mittit. Romani, duce ipſo præcipiente, parumper ceſſere, ut propiores ſubſidiis in certamine ipſo ſubmittendis eſſent. Et primo haud impari ſtetere acie: ſubſidia deinde, identidem ſubmiſſa e caſtris, non averterunt ſolum in fugam hoſtes, ſed adeo effuſis inſtiterunt, ut, niſi receptui ceciniſſet, permixti fugientibus irrupturi fuiſſe in urbem viderentur. Trepidatio vero non in prœlio major, quam tota urbe fuit. multæ ſtationes pavore atque fuga deſertæ ſunt, relictique muri; cum, qua cuique erat proximum, deſiluiſſent. Quod ubi egreſſus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defenſoribus mœnia eſſe; omnes e caſtris excitos ire ad oppugnandam urbem, & ferre ſcalas jubet. ipſe, trium præ ſe juvenum validorum ſcutis oppoſitis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem ſuccedit, hortatur, imperat, quæ in rem ſunt; quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, teſtis ſpectatorque virtutis atque ignaviæ cujuſque adeſt. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque ſuperſtantes armati arcere queunt, quin certatim aſcendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta eſt. Ceterum tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat. dum applicant, dum partim exponunt ſca-

las militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione & certamine alii alios impediunt.

XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud æque, quam mœnia ipsa sese, defendebant. raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: &, quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, cum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam, stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cum passim homines scalæque ruerent, & ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis & corona capi urbem non posse. opera & difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, & vi majore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est, æstum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ siderent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septemtrio ortus inclinatum stagnum eo-

dem, quo æſtus, ferebat, & adeò nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua eſſet, alibi genua vix ſuperaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad tranſitum Romanis mare verterent, & ſtagno auferrent, viaſque ante nunquam initas humano veſtigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris ſequi, ac medio ſtagno evadere ad mœnia.

XLVI. Ab terra ingens labor ſuccedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur, ſed quod euntes ad ancipites utrinque ictus ſubjectos habebant Romanos; ut latera infeſtiora ſubeuntibus, quam adverſa corpora, eſſent. At parte in alia quingentis & per ſtagnum facilis tranſitus, & in murum aſcenſus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipſius loci ac ſtagni præſidio ſatis creditum foret; nec ulla armatorum ſtatio aut cuſtodia oppoſita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum oſtendebatur. Ubi urbem ſine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo curſu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi ſolum fuere, ſed etiam oculi aureſque pugnantium ſpectantiumque & adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo ſenſerit captam urbem, quam tela in averſos inciderunt, & utrinque ancipitem hoſtem habebant. tunc, turbatis defenſoribus metu, & mœnia capta, & porta intus foriſque pariter refringi cœpta: & mox cædendo confractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna

multitudo & muros tranſcendebat, ſed hi paſſim ad cædem oppidanorum verſi. illa, quæ portam ingreſſa erat, juſta acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum proceſſit. Inde cum duobus itineribus fugientes videret hoſtes, alios ad tumulum in orientem verſum, qui tenebatur quingentorum militum præſidio, alios in arcem, in quam & ipſe Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulſi fuerant, refugerat; partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipſe ad arcem ducit. & tumulus primo impetu eſt captus, & Mago, arcem conatus defendere, cum omnia hoſtium plena videret, neque ſpem ullam eſſe, ſe arcemque & præſidium dedidit. Quoad dedita arx eſt, cædes tota urbe paſſim factæ; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. tum, ſigno dato, cædibus finis factus. ad prædam victores verſi, quæ ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum virile ſecus ad decem millia capta. inde, qui cives Novæ Carthaginis erant, dimiſit: urbemque & ſua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, reſtituit. Opifices ad duo millia hominum erant, eos publicos fore populi Romani edixit, cum ſpe propinqua libertatis, ſi ad miniſteria belli eniſe operam navaſſent. Ceteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum ſervorum, in claſſem ad ſupplementum remigum dedit. & auxerat navibus octo captivis claſſem. Extra hanc multitudinem Hiſpanorum obſides erant: quorum perinde, ac ſi ſociorum liberi eſſent, cura habita. Captus & apparatus ingens bel-

li; catapultæ maximæ formæ centum viginti, minores ducentæ octoginta & una: balliſtæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ: ſcorpionum majorum minorumque, & armorum telorumque, ingens numerus: ſigna militaria ſeptuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt ducentæ ſeptuaginta ſex, libras ferme omnes pondo: argenti facti ſignatique decem & octo millia & trecenta pondo: vaſorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæſtori appenſa annumerataque ſunt. tritici quadraginta millia modium, hordei ducenta ſeptuaginta. Naves onerariæ ſexaginta tres in portu expugnatæ captæque: quædam cum ſuis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis, & ſparto, & navali alia materia ad claſſem ædificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipſa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Lælio cum ſociis navalibus urbem cuſtodire juſſo, ipſe in caſtra legiones reduxit: feſſoſque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & acie dimicaſſent, & capienda urbe tantum laboris periculique adiſſent, & capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnaſſent) curare corpora juſſit. Poſtero die, militibus navalibuſque ſociis convocatis, primum Diis immortalibus laudeſque & grates egit, qui ſe non urbis ſolum opulentiſſimæ omnium in Hiſpania uno die compotem feciſſent, ſed ante eo congeſſiſſent omnis pæne Africæ atque Hiſpaniæ opes: ut neque hoſtibus quidquam relinqueretur,

& sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quanquam omnibus omnia deberet, præcipuum muralis coronæ decus ejus esse, qui primus murum adscendisset. profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt: Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius socius navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Lælius præfectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum pronuntiasset, qui, cognita causa testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transcendisset; C. Lælio & M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit; eosque tres recuperatores considere, & caúsam cognoscere jussit. Cum res eo majore ageretur certamine, quod amoti tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum fuerant; C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Ceterum, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes*

Deos paratos jurare, magis quæ velint, quam quæ ſciant vera eſſe, & obſtringere perjurio non ſe ſolum ſuumque caput, ſed ſigna militaria, & aquilas, ſacramentique religionem. Hæc ſe ad eum de ſententia P. Cornelii & M. Sempronii deferre. Scipio, collaudato Lælio, ad concionem advocavit, pronuntiavitque, *Se ſatis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum eſcendiſſe: ſeque eos ambos, virtutis cauſa, coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cuique meritum virtuſque erat, donavit. ante omnes C. Lælium præfectum claſſis & omni genere laudis ſibimet ipſe æquavit, & corona aurea ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obſides civitatum Hiſpaniæ vocari juſſit: quorum quantus numerus fuerit, piget ſcribere, quippe cum alibi trecentos ferme, alibi ſeptingentos viginti quinque fuiſſe inveniam. Æque & alia inter auctores diſcrepant. Præſidium Punicum alius decem, alius ſeptem, alius haud plus quam duum millium fuiſſe ſcribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi ſupra quinque & viginti invenias. Scorpiones majores minoreſque ad ſexaginta captos ſcripſerim, ſi auctorem Græcum ſequar Silenum: ſi Valerium Antiatem, majorum ſcorpionum ſex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus eſt. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Lælium præfuiſſe claſſi; ſunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem præfuiſſe Punico præſidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii ſcriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non

de pondere auri atque argenti, & redactæ pecuniæ, convenit. Si aliquibus aſſentiri neceſſe eſt, media ſimillima veris ſunt. Ceterum Scipio, vocatis obſidibus, primum univerſos bonum animum habere juſſit. *Veniſſe eos in populi Romani poteſtatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit; exteraſque gentes fide ac ſocietate junctas habere, quam triſti ſubjectas ſervitio.* Deinde, acceptis nominibus civitatum, recenſuit captivos, quot cujuſque populi eſſent: & nuntios domum miſit, ut ad ſuos quiſque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatum legati aderant, eis præſentibus ſuos reſtituit: ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæſtori attribuit. Inter hæc e media turba obſidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obteſtarique cœpit, ut curam cultumque feminarum impenſius cuſtodibus commendaret. cum Scipio, *nihil profecto defuturum*, diceret: tum rurſus mulier, *Haud magni iſta facimus*, inquit. *quid enim huic fortunæ non ſatis eſt? Alia me cura, ætatem harum intuentem, (nam ipſa jam extra periculum injuriæ muliebris ſum) ſtimulat.* Ætate & forma florentes circa erant Indibilis filiæ, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, *Meæ populique Romani diſciplinæ cauſa facerem*, inquit, *ne quid, quod ſanctum uſquam eſſet, apud nos violaretur. nunc, ut id curem impenſius, veſtra quoque virtus dignitaſque facit: quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis eſtis.* Spectatæ deinde integritatis viro tra-

didit eas, tuerique haud fecus verecunde ac modeſte, quam hoſpitum conjuges ac matres, juſſit.

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut, quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percontatus patriam parenteſque, inter cetera accepit, deſponſam eam principi Celtiberorum adoleſcenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus ſponſoque ab domo accitis, cum interim audiret, deperire eum ſponſæ amore, ubi primum venit, accuratiore eum ſermone, quam parentes, alloquitur. *Juvenis*, inquit, *juvenem appello, quo minor ſit inter nos hujus ſermonis verecundia. Ego, cum ſponſa tua capta a militibus noſtris ad me ducta eſſet, audiremque, eam tibi cordi eſſe, & forma faceret fidem, quia ipſe, ſi frui liceret ludo ætatis, (præſertim recto & legitimo amore) & non reſpublica animum noſtrum occupaſſet, veniam mihi dari ſponſam impenſius amanti vellem: tuo, cujus poſſum, amori faveo. Fuit ſponſa tua apud me eadem, qua apud ſoceros tuos parenteſque ſuos, verecundia: ſervata tibi eſt, ut inviolatum & dignum me teque dari tibi donum poſſet. Hanc mercedem unam pro eo munere paciſcor: amicus populo Romano ſis. &, ſi me virum bonum credis eſſe, quales patrem patruumque meum jam ante hæ gentes norant, ſcias multos noſtri ſimiles in civitate Romana eſſe; nec ullum in terris populum hodie dici poſſe, quem minus tibi hoſtem tuiſque eſſe velis, aut amicum malis.* Adoleſcens, ſimul pudore & gaudio perfuſus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro ſe referendam, quoniam ſibi nequaquam

ſatis facultatis, pro ſuo animo atque illius erga ſe merito, eſſet. Parentes inde cognatique virginis appellati. qui, quoniam gratis ſibi redderetur virgo, ad quam redimendam ſais magnum attuliſſent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab ſe donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud ſe gratiam futuram eſſe, affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum ſe pollicitus, poni ante pedes juſſit: vocatoque ad ſe Allucio, *Super dotem*, inquit, *quam accepturus a ſocero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent:* aurumque tollere, ac ſibi habere juſſit. His lætus donis honoribuſque dimiſſus domum, implevit populares laudibus meritis Scipionis: *Veniſſe Diis ſimillimum juvenem, vincentem omnia, cum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille & quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum ſecum Lælium, dum captivos obſideſque & prædam ex conſilio ejus diſponeret, ſatis omnibus compoſitis, data quinquereme, captiviſque, Magone & quindecim fere ſenatoribus, qui ſimul cum eo capti erant, in navem impoſitis, nuntium victoriæ Romam mittit. ipſe paucos dies, quibus morari Carthagine ſtatuerat, exercendis navalibus pedeſtribuſque copiis abſumſit. Primo die legiones in armis quatuor millium ſpatio decurrerunt: ſecundo die arma curare & ter-

gere ante tentoria juſſit: tertio die rudibus inter ſe in modum juſtæ pugnæ concurrerunt, præpilatiſque miſſilibus jaculati ſunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decurſum eſt. Hunc ordinem laboris quietiſque, quoad Carthagine morati ſunt, ſervarunt. Remigium claſſicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium ſimulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora ſimul animoſque ad bellum acuebant. urbs ipſa ſtrepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina incluſis. dux cuncta pari cura obibat. nunc in claſſe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat: nunc operibus aſpiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in ſingulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectiſque, qua quaſſi erant, muris, diſpoſitiſque præſidiis ad cuſtodiam urbis, Tarraconem eſt profectus, a multis legationibus protinus in via aditus. quas partim dato reſponſo ex itinere dimiſit, partim diſtulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribuſque ſociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam ulterioris provinciæ convenerunt. Carthaginienſium duces primo ex induſtria famam captæ Carthaginis compreſſerunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac diſſimulari poſſet, elevabant verbis. *Necopinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hi-*

ſpaniæ interceptam. cujus rei tam parvæ præmio elatum inſolentem juvenem, immodico gaudio ſpeciem magnæ victoriæ impoſuiſſe. At ubi appropinquare tres duces, tres victores hoſtium exercitus audiſſet, occurſuram ei extemplo domeſticorum funerum memoriam. Hæc in vulgus jactabant, haudquaquam ipſi ignari, quantum ſibi ad omnia virium, Carthagine amiſſa, deceſſiſſet.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXVII.

EPITOME
LIBRI VICESIMI SEPTIMI.

Cn. Fulvius proconſul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam cæſus eſt. Meliore eventu a Claudio Marcello conſule adverſus eundem ad Numiſtronem pugnatum eſt. inde Hannibal noctu receſſit. Marcellus inſecutus eſt, & ſubinde cedentem preſſit, donec confligeret. priore pugna Hannibal ſuperior fuit, Marcellus inſequenti. Fabius Maximus pater conſul Tarentinos per proditionem recepit. In Hiſpania ad Bæculam Scipio cum Haſdrubale Hamilcaris conflixit, & vicit. inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Maſiniſſam cum donis dimiſit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Criſpinus conſules, ſpeculandi cauſa progreſſi e caſtris, inſidiis ab Hannibale circumventi ſunt. Marcellus occiſus fuit, Criſpinus fugit. Res præterea a P. Sulpicio prætore adverſus Philippum & Achæos geſtas continet. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt: cenſa ſunt civium capita centum triginta ſeptem millia centum & octo: ex quo numerò apparuit, quantum hominum tot prœliorum adverſa fortuna populo Romano abſtu-

liſſet. Haſdrubal, qui cum exercitu novo tranſcenderat Alpes, ut ſe Hannibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta ſex cæſus eſt, M. Livii conſulis ductu, ſed non minore opera Claudii Neronis conſulis. qui, cum Hannibali oppoſitus eſſet, relictis caſtris, ita ut hoſtem falleret, cum electa manu profectus, Haſdrubalem circumvenit.

I. HIC ſtatus rerum Hiſpaniæ erat. In Italia conſul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præſidii cauſa relicta erant, oppreſſa. Præda (& aliquantum ejus fuit) militi conceſſa. tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, & centum decem millia hordei inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta eſt, haud procul ab Herdonea urbe. Caſtra ibi Cn. Fulvius proconſul habebat, ſpe recipiendæ Herdoneæ, quæ poſt Cannenſem cladem ab Romanis defecerat, nec loco ſatis tuto poſita, nec præſidiis firmata. Negligentiam inſitam ingenio ducis augebat ſpes ea, quod labare iis adverſus Pœnum fidem ſenſerat, poſtquam, Salapia amiſſa, exceſſiſſe his locis in Bruttios Hannibalem auditum eſt. Ea omnia, ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali, ſimul curam ſociæ retinendæ urbis, & ſpem fecere incautum hoſtem aggrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, &, quo plus terroris hoſti objiceret, acie inſtructa acceſ-

ſit. Par audacia Romanus, conſilio & viribus impar, copiis raptim eductis conflixit. quinta legio & ſiniſtra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, ſigno equitibus dato, ut, cum pedeſtres acies occupaſſent præſenti certamine oculos animoſque, circumvecti, pars caſtra hoſtium, pars terga trepidantium invaderent, ipſe in Fulvii ſimilitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iiſdem deviceràt locis, increpans, ſimilem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea ſpes vana fuit. nam, cum cominus acie & peditum certamine multi cecidiſſent Romanorum, ſtarent tamen ordines ſignaque; equeſtris a tergo tumultus, ſimul a caſtris clamor hoſtilis auditus, ſextam ante legionem, quæ, in ſecunda acie poſita, prior ab Numidis turbata eſt; quintam deinde atque eos, qui ad prima ſigna erant, avertit. Pars in fugam effuſi, pars in medio cæſi: ubi & ipſe Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum ſociorumque quot cæſa in eo prœlio millia ſint, quis pro certo affirmet? cum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam ſeptem, inveniam. Caſtris prædaque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuiſſe ad Romanos comperit, nec manſuram in fide, ſi inde abſceſſiſſet, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: occidit principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuiſſe comperti ſunt. Romani, qui ex tanta clade evaſerant, diverſis itineribus ſemermes ad Marcellum conſulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tanta clade ter-

ritus, literas Romam ad ſenatum de duce & exercitu ad Herdoneam amiſſo ſcribit. *ceterum, eundem ſe, qui poſt Cannenſem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudiſſet, ire adverſus eum, brevem illi lætitiam, qua exſultet, facturum.* Et Romæ quidem cum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Conſul, ex Samnio in Lucanos tranſgreſſus, ad Numiſtronem in conſpectu Hannibalis loco plano, cum Pœnus collem teneret, poſuit caſtra. Addidit & aliam fidentis ſpeciem, quod prior in aciem eduxit. nec detrectavit Hannibal, ut ſigna portis efferri vidit. Ita tamen aciem inſtruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani ſiniſtrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendiſſent, feſſæque pugnando primæ acies eſſent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Hannibale Hiſpani milites & funditor Baliaris, elephanti quoque, commiſſo jam certamine in prœlium acti. Diu pugna neutro inclinata ſtetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ ſiniſtra ſubiit, & apud hoſtes integri a feſſis pugnam accepere. Novum atque atrox prœlium ex tam ſegni repente exarſit, recentibus animis corporibuſque: ſed nox incerta victoria diremit pugnantes. Poſtero die Romani ab ſole orto in multum diei ſtetere in acie: ubi nemo hoſtium adverſus prodiit, ſpolia per otium legere, & congeſtos in unum locum cremavere ſuos. Nocte inſequenti Hannibal ſilentio movit caſtra, & in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hoſtium aperuit, ſauciis cum præſidio modico Numiſtrone relictis, præpo-

ſitoque his L. Furio Purpureone tribuno militum; veſtigiis inſtitit ſequi. Ad Venuſiam adeptus eum eſt. Ibi per dies aliquot cum ab ſtationibus procurſaretur, mixta equitum peditumque tumultuoſa magis prœlia, quam magna, & ferme omnia Romanis ſecunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus ſine ullo memorando certamine, cum Hannibal nocte ſigna moveret, locum inſidiis quærens; Marcellus niſi certa luce, & explorato ante, non ſequeretur.

III. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deeſſet materia in Campanos ſæviendi, novum in occulto gliſcens per indicium protractum eſt facinus. Milites ædificiis emotos, ſimul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, ſimul metuens, ne ſuum quoque exercitum, ſicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis muriſque ſibimet ipſos tecta militariter coegerat ædificare. erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, ſtramento intecta omnia, velut de induſtria, alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent, centum ſeptuaginta Campani, principibus fratribus Bloſiis, conjuraverant. indicio ejus rei ex familia Bloſiorum facto, portis repente juſſu proconſulis clauſis, cum ad arma ſigno dato milites concurriſſent; comprehenſi omnes, qui in noxa erant, &, quæſtione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos & Acerranos querentes, ubi

habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent, quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quæ, nunc secundæ, nunc adversæ, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius & P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque, eodem in præsidium cum frumento missi sunt.

IV. Jam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. sed literæ Marcelli, negantis e republica esse, vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literæ jussu senatus ab L. Manlio prætore urbis missæ, cum literis consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quæ causa Patribus eum potius, quam collegam, revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is prospera prœlia cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano*, affirmabant *esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn.*

& P. Cornelios, imperatores Romanos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse. Senatus non legatis modo benigne respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popillium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. Protinus & alios Africæ regulos jussi adire, iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & terna pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius & Manius Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam & tunicam purpuream cum sella eburnea: reginæ, pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse: Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, lascivientium piscium modo exsultasse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: & in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniæ lucum, indicta.

V. M. Valerius consul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque, quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus cum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Cum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse. neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem a consule, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Uticensem exscensionem fecit: cumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit; tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habita, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu res Africæ essent. *Quinque millia Numidarum cum Masinissa,*

Galæ filio, acerrimo juvene, Carthagine esse; & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur: ut is, quam maximo exercitu, primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali. in eo positam victoriam credere Carthaginienses. Classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam. Hæc recitata a consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum causa dici, & extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse ajebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *Ut consul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, prætor populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Cum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit: destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega reipublicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio con-

fule Q. Fulvius dictator dictus, & ex eodem plebiscito & ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris; quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium & Q. Fabium consules dixerat, eodemque jure vocatæ inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Arennii se interposuissent: qui, *neque magistratum continuari satis civile esse*, ajebant; *& multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. *Namque, Cn. Servilio consule, cum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos & quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset. exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam sivisset.* His

orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicæ visum est, ut per veteres, & expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculejus. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum præfecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit, & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, & M. Æmilius Papus maximus curio. neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem & P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus. ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi cen-

ſores neque ſenatum legerunt, nec quidquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturii. inde & Licinius cenſura ſe abdicavit. Ædiles curules L. Veturius & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum inſtaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius & L. Porcius Licinus ex multaticio argento ſigna ænea ad Cereris dedere: & ludos, pro temporis ejus copia, magnifici apparatus fecerunt.

VII. Exitu anni hujus, die quarto & triceſimo, quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit: iſque, cum agmine captivorum ingreſſus urbem, magnum concurſum hominum fecit. Poſtero die in ſenatum introductus, captam Carthaginem, caput Hiſpaniæ, uno die, receptaſque aliquot urbes, quæ defeciſſent, novaſque in ſocietatem adſcitas, expoſuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Meſſallæ. Maxime movit Patres Haſdrubalis tranſitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis ſubſiſtentem. Productus & in concionem Lælius eadem ediſſeruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione geſtas ſupplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hiſpaniam juſſit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud neſcius, quoſdam eſſe, qui anno inſequenti captam tradiderint: quod mihi minus ſimile veri viſum eſt, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hiſpania conſumſiſſe. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum conſulibus, Idibus Martiis, quo die magiſtra-

tum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores ſortiti provincias: C. Hoſtilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Criſpinus Capuam, C. Aurunculejus Sardiniam. Exercitus ita per provincias diviſi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet; Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuiſſet, decretæ. Exercitus urbanus ut in Etruriam ſuccederet: C. Calpurnius eidem præeſſet provinciæ exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuiſſet, T. Quinctius obtineret. C. Hoſtilius ab C. Lætorio proprætore provinciam exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus conſul bene rem geſſerat, legiones decretæ. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque eſt enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannenſis exercitus datus: eumque ſupplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii ſupereſſent, juſſi. Conquiſitos eos conſules in Siciliam miſerunt: additaque eadem militiæ ignominia, ſub qua Cannenſes militabant, quique ex prætoris Cn. Fulvii exercitu, ob ſimilis iram fugæ, miſſi eo ab ſenatu fuerant. C. Aurunculejo eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulſo eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio, eadem legione eademque claſſe Macedoniam obtinere juſſo, prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fa-

bium consulem mitti jussæ: cetera classe prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati ad senatum rejecerunt. Senatus populi potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum & cærimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem

intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam cum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli, & flaminio esse. Prætor, non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu, volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quenquam id jus usurpasse. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse, cum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu Patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius, quam in provincias irent, duas urbanas legiones, in supplementum, quantum opus erat ceteris exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit, atque ab eo duas legiones & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt, nec viribus, nec specie, ejus provinciæ præsidium. nam cum, præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum

equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites ſcripſit. Ea externa auxilia cum ſingulis Romanis legionibus adjunxiſſet, duorum ſpeciem exercituum ſervavit: altero L. Cincium partem inſulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri juſſit; altero ipſe ceteram inſulam tuebatur, diviſam quondam Romani Punicique imperii finibus; claſſe quoque navium ſeptuaginta partita, ut omni ambitu litorum præſidia oræ maritimæ eſſent. Ipſe cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viſeret agros, cultaque ab incultis notaret, & perinde dominos laudaret caſtigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æſtiva acturus eſſet, poſſet præberi.

IX. Ceterum tranſportati milites in Siciliam (& erant major pars Latini nominis ſociorumque) prope magni motus cauſa fuere: adeo ex parvis ſæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos ſocioſque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, ſtipendiis exhauſtos eſſe. quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo abſumi: magis perire ſibi civem, qui ab Romano miles lectus ſit, quam qui a Pœno captus. quippe ab hoſte gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exſilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum ſeneſcere Cannenſem militem, moriturum ante, quam Italia hoſtis (quippe nunc cum maxime florens viribus) ex-*

cedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogitaturos. aliter nunquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore. Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant. ex iis duodecim, cum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeji, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, cum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere*, ajebant, *quod consules, in senatu ut pronuntiarent, in animum inducere non possent. non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, &, tanquam integra re, locuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. nam, tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali victoriæ esse.* Cum alternis hæc consules diu jactassent,

nihil moti legati, *neque se, quod domum renuntiarent, habere*, dixerunt, *neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset.* Cum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, *actum de imperio*, diceret. *idem alias colonias facturas; idem socios consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem Romanam.*

X. Consules hortari & consolari senatum, & dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse.* Permissum ab senatu iis cum esset, agerent, facerentque, ut e republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quæsiveruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *& milites ex formula paratos esse: &, si pluribus opus esset, plures daturos: &, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enise facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules, sibi parum videri, præfati, pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, & inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam com-

memorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere, & Norbani, Saticulanique, & Brundisini, & Fregellani, & Lucerini, & Venusini, & Hadriani, & Firmani, & Ariminenses: & ab altero mari, Pontiani, & Pæstani, & Cosani: & mediterranei, Beneventani, & Æsernini, & Spoletini, & Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ & in senatu, & ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus. ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Promta ad quatuor millia pondo auri. inde quingena pondo data consulibus, & M. Marcello & P. Sulpicio proconsulibus, & L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cetero usi sunt ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant signum Jovis, arborque templo propinqua, & Ostiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinuessæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam

fluxiſſe aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intus cellam ædis Fortis Fortunæ de capite ſignum, quod in corona erat, in manus ſponte ſua prolapſum. Et Priverni ſatis conſtabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolaſſe, & Sinueſſæ natum ambiguo inter marem ac feminam ſexu infantem: quos androgynos vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Græco ſermone) appellat: & lacte pluiſſe, & cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hoſtiis majoribus procurata, & ſupplicatio circa omnia pulvinaria, & obſecratio in unum diem indicta: & decretum, ut C. Hoſtilius prætor ludos Apollini, ſicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies & cenſoribus creandis Q. Fulvius conſul comitia habuit. Creati cenſores, ambo qui nondum conſules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi cenſores, ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem eſt, plebeſque ſcivit. Senatus lectionem contentio inter cenſores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterum Cornelius *morem traditum a patribus ſequendum*, ajebat, *ut, qui primus cenſor ex iis, qui viverent, fuiſſet, eum principem legerent*: is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii ſortem legendi dediſſent, ei jus liberum eoſdem dediſſe Deos. Se id ſuo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis eſſe, vel Hannibale judice, victurus eſſet.* Cum diu certatum verbis eſſet, concedente collega, lectus a Sempronio princeps in

ſenatu Q. Fabius Maximus conſul: inde alius lectus ſenatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deſerendæ Italiæ poſt Cannenſem cladem. In equeſtribus quoque notis eadem ſervata cauſa. ſed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) ademti equi, qui Cannenſium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita ſtipendia procederent iis, quæ equo publico emeruerant, ſed dena ſtipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquiſiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli ſeptemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio conſumta erant, ſeptem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Tranſactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, conſules ab bellum profecti. Prior Fulvius prægreſſus Capuam. Poſt paucos dies conſecutus Fabius; qui & collegam coram obteſtatus, & per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipſe Tarentum oppugnaret: ea urbe ademta hoſti jam undique pulſo, nec ubi conſiſteret, nec quid fidum reſpiceret habenti, ne remorandi quidem cauſam in Italia fore. Rhegium etiam nuntium mittit ad præfectum præſidii, quod ab Lævino conſule adverſus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum, pars maxima ab Agathyrna (ſicut antea dictum eſt) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum aſſuetorum. additi erant

Bruttiorum indidem perfugæ, & audacia & audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam avide, exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem oppugnabant. Marcellus, & consulis literis excitus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. ceterum, ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat: &, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: &, cum jam nox instaret, Marte æquo discessum est. castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *Ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. urgere*

atque instare eum. non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul orientem solem & Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextra ala & extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; &, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia & septingenti civium sociorumque: in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius & M. Helvius. Signa militaria quatuor de ala, prima quæ fugit; duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio, per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque*, inquit, *ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui, & cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo & victos sequendo priorem æstatem absumsistis; quibus dies*

noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus prœliis fatigastis; quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus & ipsius pudere ac pœnitere vos oportet, referam. nempe, æquis manibus hesterno die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies attulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur. vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus. Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar,* inquit, *milites, & vos crastino die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; &, ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac merito sese increpitos; neque illo die virum quenquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria, esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat, pronuntiatque, *a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum*

esse: & annitendum singulis universisque, ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ, fama Romam perveniat. Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV. Quod ubi Hannibali nuntiatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto, quam pridie, acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternum decus annitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis, & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus præerant, Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit: si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, & partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo arrepto primi hastati, manipulum ejus signi se sequi jussisset. duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant, pilaque in eas conjici jussit. Hæsere omnia

tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. sed ut non omnes vulnerati sunt; ita, in quorum tergis infixa stetere pila, (ut est genus anceps) in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in suos belluæ; tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium cædes facta: cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra mille & trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem fere diebus & ad Q. Fulvium consulem Hirpini, & Lucani, & Volcentes, tra-

ditis præsidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese; clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis similis spes veniæ facta est: cum ab iis Vibius & Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque mœnium oppugnandorum, partim tormentis & saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis oppugnatores, sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum, a præsenti impetu tutum, se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ, locupletis, atque

inter populares tam honorati, ſpem nactus per ſororem quolibet impelli amantem poſſe, quid ſperaret, ad conſulem detulit. quæ cum haud vana cogitatio viſa eſſet, pro perfuga juſſus Tarentum tranſire, ac per ſororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein, ſatis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem cuſtodiæ loci, cui præpoſitus erat. Ubi & ratio agendæ rei, & tempus convenit, miles, nocte per intervalla ſtationum clam ex urbe emiſſus, ea, quæ acta erant, quæque ut agerentur, convenerat, ad conſulem refert. Fabius vigilia prima, dato ſigno iis, qui in arce erant, quique cuſtodiam portus habebant, ipſe circuito portu ab regione urbis in orientem verſa occultus conſedit. Canere inde tubæ ſimul ab arce, ſimul a portu & ab navibus, quæ ab aperto mari appulſæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de induſtria ortus. Conſul interim ſilentio continebat ſuos. Igitur Democrates, qui præfectus antea claſſis fuerat, forte illo loco præpoſitus, poſtquam quieta omnia circa ſe vidit, alias partes eo tumultu perſonare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem ſuam conſul aliquam vim faceret, ſignaque inferret, præſidium ad arcem, unde maximè terribilis accidebat ſonus, traducit. Fabius, cum & ex temporis ſpatio & ex ſilentio ipſo (quod ubi paulo ante ſtrepebant excitantes vocanteſque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas cuſtodias ſenſiſſet; ferri ſcalas ad eam partem muri, qua Brut-

tiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, jubet. Ea primum est captus murus, adjuvantibusque recipientibusque Bruttiis: & transcensum in urbem est. inde & proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Prœlium in aditu fori majore impetu, quam perseverantia, commissum est. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum conjectis, prius pæne, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex prœlio avectus esset; vagus paulo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Carthalonem autem, præfectum præsidii Punici, cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, cædunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) exstiguendam. Tum ab cæde ad

diripiendam urbem discursum. millia triginta servilium capitum dicuntur capti: argenti vis ingens facti signatique: auri octoginta tria millia pondo: signa tabulæque, prope ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus præda abstinuit Fabius, quam Marcellus; qui interroganti scribæ, quid fieri signis vellet, (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui*, jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, cum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; *Et Romani*, inquit, *suum Hannibalem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita iis priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius, vera, quæ afferrent, esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: literasque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque ite-

rum non addixerunt. hoſtia quoque cæſa conſulenti Deos haruſpex, cavendum a fraude hoſtili & ab inſidiis, prædixit. Metapontini, poſtquam ad conſtitutam non venerat diem, remiſſi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehenſi, metu gravioris quæſtionis, detegunt inſidias.

XVII. Æſtatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hiſpania cum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remiſſione obſidum captivorumque, abſumſiſſet; Edeſco ad eum, clarus inter duces Hiſpanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. ſed præter eam cauſam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hiſpaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem cauſa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hiſpaniæ principibus, cum omni popularium manu, relicto Haſdrubale, ſecedendi in imminentes caſtris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos eſſet. Haſdrubal, cum hoſtium res tantis augeſcere incrementis cerneret, ſuas imminui, ac fore, ut, niſi audendo aliquid moveret, qua cœpiſſent, fluerent, dimicare quam primum ſtatuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, cum a ſpe, quam ſucceſſus rerum augebat, tum quod prius, quam jungerentur hoſtium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam ſimul cum univerſis, malebat. Ceterum, etiam, ſi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam cum videret, nullum eſſe navium uſum, quia vacua omnis Hi-

ſpaniæ ora claſſibus Punicis erat, ſubductis navibus Tarracone, navales ſocios terreſtribus copiis addidit. & armorum affatim erat captorum Carthagine, & quæ poſt captam eam fecerat, tanto opificum numero incluſo. Cum iis copiis Scipio, veris principio ab Tarracone egreſſus, (jam enim & Lælius redierat ab Roma, ſine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hoſtem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujuſque populi fines tranſiret, proſequentibus excipientibuſque ſociis, Indibilis & Mandonius cum ſuis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus ſtolide incauteque, ſed potius cum verecunda gravitate, propiorque excuſanti tranſitionem ut neceſſariam, quam glorianti eam velut primam occaſionem raptam. *Scire enim ſe, transfugæ nomen exſecrabile veteribus ſociis, novis ſuſpectum eſſe. neque eum ſe reprehendere morem hominum, ſi tamen anceps odiam cauſa, non nomen, faciat.* Merita inde ſua in duces Carthaginienſes commemoravit, avaritiam contra eorum, ſuperbiamque, & omnis generis injurias in ſe atque populares. *Itaque corpus dumtaxat ſuum ad id tempus apud eos fuiſſe: animum jam pridem ibi eſſe, ubi jus ac fas crederent coli. ad Deos quoque confugere ſupplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut tranſitio ſibi nec fraudi apud eum, nec honori ſit. quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operæ eorum pretium faceret.* Ita prorſus reſpondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint ſocietatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani

ſanctum eſſet. Productæ deinde in conſpectum iis conjuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur; atque eo die in hoſpitium abducti. Poſtero die fœdere accepta fides; dimiſſique ad copias adducendas. Iiſdem deinde caſtris tendebant, donec ducibus iis ad hoſtem perventum eſt.

XVIII. Proximus Carthaginienſium exercitus Haſdrubalis prope urbem Bæculam erat. pro caſtris equitum ſtationes habebat. In eas velites anteſignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priuſquam caſtris locum caperent, adeo contemtim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum eſſet. In caſtra trepida fuga compulſi equites ſunt: ſignaque Romana portis prope ipſis illata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, caſtra Romani poſuerunt. Nocte Haſdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in ſummo patentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. Suberat & altera inferior ſubmiſſa faſtigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in aſcenſum ambibat. In hunc inferiorem campum poſtero die Haſdrubal, poſtquam ſtantem pro caſtris hoſtium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baliares, & Afros demiſit. Scipio, circumvectus ordines ſignaque, oſtendebat, *hoſtem, prædamnata ſpe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, ſtare in conſpectu. ſed altiora mœnia habuiſſe Carthaginem, quæ tranſcendiſſet miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obſtitiſſe ſuis.*

ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia & prærupta salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clausurum. Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via impediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum immixta armatis. Ceterum, quanquam ascensus difficilis erat, & prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, & pertinacia animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem & concursatorem hostem, atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conferendas manus, expulerunt loco, & cum cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, jubet. ipse ab læva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius

fubiit; &, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locufque ad evadendum & mediis datus eft; qui per tam iniquum locum, ftantibus integris ordinibus, elephantifque ante figna locatis, nunquam evafiffent. Cum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hoftium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. nam & ftationes utrinque Romanæ dextra lævaque infederant vias: & portam caftrorum ducis principumque fuga clauferat; addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hoftes timebant. Cæfa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hafdrubal jam ante, quam dimicaret, pecunia rapta, elephantifque præmiffis, quam plurimos poterat de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio, caftris hoftium potitus, cum præter libera capita omnem prædam militibus conceffiffet, in recenfendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hifpanos fine pretio omnes domum dimifit: Afros vendere quæftorem juffit. Circumfufa inde multitudo Hifpanorum, & ante deditorum, & pridie captorum, regem eum ingenti confenfu appellavit. Tum Scipio, filentio per præconem facto, *fibi maximum nomen imperatoris effe*, dixit, *quo fe milites fui appellaffent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile effe. Regalem animum in fe effe, fi id in hominis ingenio ampliffimum ducerent, tacite judicarent; vocis ufurpatione abftinerent.* Senfere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo no-

minis alii mortales ſtuperent, id ex tam alto faſtigio aſpernantis. Dona inde regulis principibuſque Hiſpanorum diviſa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem juſſit. Cum Afros venderet juſſu imperatoris quæſtor, puerum adultum inter eos forma inſigni, cum audiſſet regii generis eſſe, ad Scipionem miſit. quem cum percontaretur Scipio, *quis, & cujas, & cur id ætatis in caſtris fuiſſet? Numidam eſſe*, ait, *Maſſivam populares vocare. orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Maſiniſſa, qui nuper cum equitatu ſubſidio Carthaginienſibus veniſſet, in Hiſpaniam trajeciſſe. Prohibitum propter ætatem a Maſiniſſa, nunquam ante prœlium iniiſſe. Eo die, quo pugnatum cum Romanis eſſet, inſcio avunculo, clam armis equoque ſumto, in aciem exiſſe: ibi, prolapſo equo effuſum in præceps, captum ab Romanis eſſe.* Scipio, cum aſſervari Numidam juſſiſſet, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. inde, cum ſe in prætorium recepiſſet, vocatum eum interrogat, *velletne ad Maſiniſſam reverti?* Cum, effuſis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo, cum Hiſpano ſagulo & aurea fibula, equumque ornatum donat, juſſiſque proſequi, quoad vellet, equitibus dimiſit.

XX. De bello inde conſilium habitum. &, auctoribus quibuſdam, ut confeſtim Haſdrubalem conſequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Haſdrubal cum eo jungerent copias, præſidio tantum ad inſidendum Pyrenæum miſſo, ipſe reliquum æſta-

tis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumsit. Paucis post prœlium factum ad Bæculam diebus, cum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset; Hasdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum & Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret: exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso prœlio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Hasdrubali, Gisgonis filio, tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissæ ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.* his decretis, ad

exſequenda, quæ ſtatuerant, duces digreſſi. Hæc eo anno in Hiſpania acta. Romæ fama Scipionis in dies creſcere. Fabio Tarentum captum aſtu magis, quam virtute, gloriæ tamen eſſe. Fulvii ſeneſcere fama. Marcellus etiam adverſo rumore eſſe, ſuper quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media æſtate Venuſiam in tecta milites abduxiſſet. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a prima pugna, quæ adverſa fuerat, aſſiduis concionibus infamem inviſumque plebei Claudium fecerat, & jam de imperio abrogando ejus agebat: cum tamen neceſſarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venuſiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quæ inimici decernerent; nec de imperio ejus abrogando, abſente ipſo, ageretur. Forte ſub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius conſul comitiorum cauſa Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio eſt, ingenti concurſu plebiſque & omnium ordinum. Accuſavitque tribunus plebis, non Marcellum modo, ſed omnem nobilitatem. *Fraude eorum & cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quam Carthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis cæſum exercitum ejus æſtiva Venuſiæ ſub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum ſuarum, ut non rogatio ſolum de imperio ejus abrogando antiquaretur, ſed poſtero die conſulem eum ingenti conſenſu centuriæ omnes crearent. Ad-

ditur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæsar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu accito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, cum Fabius consul Romam venisset. Ludi & Romani & plebeji eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus & Ser. Sulpicius Galba: plebeji C. Servilius & Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum a Bojis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere, atque in hostium potestate esse, satis constabat.

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) & T. Quinctius Crispinus. Utrisque consulibus Italia decreta provincia est, & duo consulares prioris anni exercitus: tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat: ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum & Sal-

lentini provincia eveniſſet. Ceteræ provinciæ ita diviſæ prætoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Craſſo pontifici maximo peregrina, & quo ſenatus cenſuiſſet; Sex. Julio Cæſari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum eſt Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quinctii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. prorogatum & C. Hoſtilio Tubulo eſt, ut pro prætore in Etruriam ad duas legiones ſuccederet C. Calpurnio: prorogatum & L. Veturio Philoni eſt, ut pro prætore Galliam eandem provinciam cum iiſdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuiſſet. Quod in L. Veturio, idem in C. Arunculejo decretum ab ſenatu, latumque de prorogando imperio ad populum eſt, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præſidium provinciæ quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hiſpania miſiſſet. Et P. Scipioni, & M. Silano ſuæ Hiſpaniæ, ſuique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut ſecum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam tranſmittere juſſus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine eſſe; ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque, ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita diviſa res eſt. Sex. Cæſari exercitus Cannenſis eſt datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium eſt) claſſem, quæ ad Siciliam erat, navium ſeptuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno

fuerant. cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, sciberent consules, permissum. Una & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, & viginti novas naves sociis navalibus impleret: ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi cum successor venisset. Idem & Tubulo imperatum, ut inde præcipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

XXIII. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex Campania nuntiata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ & Martis, & sepulcra aliquot de cœlo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in æde Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiæ murum portamque de cœlo tactam. Cære vulturium volasse in ædem Jovis. Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax Deûm. In capita consulum, republica incolumi, exitiabi-

lis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio confulibus, a P. Cornelio Sulla prætore urbis primum facti erant. inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: fed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno peftilentia gravis incidit in urbem agrofque: quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, evafit. Ejus peftilentiæ caufa & fupplicatum per compita tota urbe eft, & P. Licinius Varus prætor urbis legem ferre ad populum juffus, ut hi ludi in perpetuum in ftatam diem voverentur. Ipfe primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde follemnis fervatus.

XXIV. De Arretinis & fama in dies gravior, & cura crefcere Patribus. Itaque C. Hoftilio fcriptum eft, ne differret obfides ab Arretinis accipere: &, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio miffus. qui ut advenit, extemplo Hoftilius legionem unam, quæ ante urbem caftra habebat, figna in urbem ferre juffit, præfidiaque locis idoneis difpofuit, tum in foro citatis fenatoribus obfides imperavit. Cum fenatus biduum ad confiderandum peteret tempus, aut ipfos extemplo dare, aut fe poftero die fenatorum omnes liberos fumturum, edixit. inde portas cuftodire juffi tribuni militum, præfectique fociûm, & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id fegnius negligentiufque factum. feptem principes fenatus, priufquam cuftodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaferunt. Poftero die luce prima, cum fenatus in forum citari cœptus effet, de-

ſiderati, bonaque eorum venierunt. a ceteris ſenatoribus centum viginti obſides, liberi ipſorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia ſuſpectiora, quam ante fuerant, in ſenatu fecit. Itaque, tanquam imminente Etruſco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere juſſus ipſe C. Terentius, eamque habere in præſidio urbis. C. Hoſtilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, & cavere, ne qua occaſio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magiſtratus popoſciſſet, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidiſſe, ipſe alias claves omnibus portis impoſuit: cavitque cum cura, ut omnia in poteſtate ſua eſſent. Hoſtilium intentius monuit, ut in eo ſpem, non moturos quidquam Etruſcos, poneret, ſi, ne quid moveri poſſet, caviſſet.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in ſenatu actum coram Fabio, defendente ipſo, quos ceperat armis, aliis infenſis, & pleriſque æquantibus eos Campanorum noxæ pœnæque. Senatuſconſultum in ſententiam M'. Acilii factum eſt, ut oppidum præſidio cuſtodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur: res integra poſtea referretur, cum tranquillior ſtatus Italiæ eſſet. Et de M. Livio, præfecto arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum eſt, aliis ſenatuſconſulto notantibus præfectum, quod ejus ſocordia Tarentum proditum hoſti eſſet; aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus eſſet,

maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus. cujus sententiæ & Fabius fuit. adjecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgo in senatu jactassent: neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. in quibus, quod, cum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori & Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus impediebatur: quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari: quia, si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis, Deis rite una hostia fieri. ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: & collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter

Venuſiam Bantiamque, minus trium millium paſſuum intervallo, conſules binis caſtris conſederant. In eandem regionem & Hannibal rediit, averſo ab Locris bello. Ibi ambo conſules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire; haud dubia ſpe, ſi duobus exercitibus conſularibus junctis commiſiſſet ſeſe hoſtis, debellari poſſe.

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congreſſus vicerat victuſque erat, ut, cum eodem ſi dimicandum foret, nec ſpem, nec metum ex vano haberet; ita duobus conſulibus haudquaquam ſeſe parem futurum credebat. itaque, totus in ſuas artes verſus, inſidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter bina caſtra vario eventu fiebant: quibus cum extrahi æſtatem poſſe conſules crederent, nihilominus oppugnari Locros poſſe rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum claſſe trajiceret, ſcribunt. Et, ut ab terra quoque oppugnari mœnia poſſent, ab Tarento partem exercitus, qui in præſidio erat, duci eo juſſerunt. Ea ita futura per quoſdam Thurinos compertum Hannibali cum eſſet, mittit ad inſidendam ab Tarento viam. ibi ſub tumulo Peteliæ tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani cum incidiſſent, ad duo millia armatorum cæſa, & mille ducenti ferme vivi capti. alii diſſipati fuga per agros ſaltuſque Tarentum rediere. Tumulus erat ſilveſtris inter Punica & Romana caſtra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars ejus, quæ vergeret ad hoſtium caſtra, eſſet, ignorabant; Hannibal inſidiis, quam caſtris,

aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, & collegæ, *Quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium*. Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: simul & duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M'. Aulius. Immolasse eo die quidam memoriæ prodidere consulem Marcellum, &, prima hostia cæsa, jecur sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse, quæ assolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sane haruspici placuisse, quod, secundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuissent.

XXVII. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata crederet. tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique & conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si

quos vagos, pabuli aut lignorum causa longius a castris progressos, possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere, quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecere. Cum in ea valle consules essent, ut neque evadere possent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed, postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis sociûm M'. Aulius occisus, L. Arennius captus. & lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & quadraginta, aut in prœlio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; cum consulem & filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro ætate, (major jam

enim ſexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide ſe, collegamque, & prope totam rempublicam, in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, ſi, quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exſequi velim. Ut omittam alios, L. Cœlius triplicem rei geſtæ ordinem edit : unam traditam fama; alteram ſcriptam laudatione filii, qui rei geſtæ interfuerit; tertiam, quam ipſe pro inquiſita ac ſibi comperta affert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci ſpeculandi cauſa caſtris egreſſum; omnes inſidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hoſtibus, morte conſulis unius, vulnere alterius, injectum eſſe ratus, ne cui deeſſet occaſioni, caſtra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus ſepelit. Criſpinus, & morte collegæ, & ſuo vulnere territus, ſilentio inſequentis noctis profectus, quos proximos nactus eſt montes, in iis loco alto & tuto undique caſtra poſuit. Ibi duo duces ſagaciter moti ſunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli ſimul cum corpore Hannibal potitus erat. ejus ſigni errore ne cui dolus necteretur a Pœno, metuens Criſpinus, circa civitates proximas miſerat nuntios: occiſum collegam eſſe, annuloque ejus hoſtem potitum : ne quibus literis crederent nomine Marcelli compoſitis. Paulo ante hic nuntius conſulis Salapiam venerat, cum literæ ab Hannibale allatæ ſunt, Marcelli nomine compoſitæ : *ſe nocte, quæ diem illum ſecutura eſſet, Sa-*

lapiam venturum. parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapitani fraudem: & ab ira, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. cataracta dejecta clausa erat. eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, cum perfugæ certatim ruunt per portam: & cum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii e turri ejus portæ murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni,

jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nuntiata Marcelli, affulsit. Secutus inde nuntius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, & ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit. ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se comitiorum causa non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes; cum quibus, quæ vellet, de republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ magnum & luctum morte alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt: & ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus,

cum paucis ante diebus ex Sicilia rediſſet. Hi nuntiare conſuli juſſi, ut, ſi ad comitia ipſe Romam venire non poſſet, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum cauſa. Si conſul Tarentum profectus eſſet, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas ſociorum urbes tueri poſſet. Eadem æſtate M. Valerius cum claſſe centum navium ex Sicilia in Africam tranſmiſit: &, ad Clupeam urbem exſcenſione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vaſtabat. inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, claſſem Punicam adventare. octoginta erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupea proſpere pugnat Romanus. decem & octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terreſtri navalique præda, Lilybæum rediit. Eadem æſtate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit. quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat; & Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit, (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Aſiæ, quia Ætoli ſummum gentis ſuæ magiſtratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

XXX. Ob hæc Philippo in Græciam deſcendenti ad Lamiam urbem Ætoli, duce Pyrrhia, qui prætor in eum annum cum abſente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia ſecum: & mille ferme ex Romana claſſe, a P. Sulpicio miſſos. Adverſus hunc ducem atque has copias Philippus bis proſpero eventu pugnavit: mille admo-

dum hoſtium utraque pugna occidit. Inde cum Ætoli metu compulſi Lamiæ urbis mœnibus tenerent ſeſe, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco ſinu is locus eſt, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutaſque circa ſtationes, & aliam opportunitatem maritimam terreſtremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiiſque, & Athenienſibus, & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis & ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Græcorum gentis: quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ immiſceretur. De pace dilata conſultatio eſt in concilium Achæorum; concilioque ei & locus & dies certa indicta. interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Theſſaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem claſſe Eubœam petiturum audierat, portubus & litorum appulſu arceret. Inde, præſidio relicto adverſus Attalum, ſi forte interim trajeciſſet, profectus ipſe cum paucis equitum leviſque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Heræorum Nemeorumque ſuffragiis populi ad eum delata, quia ſe Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt, Heræis peractis, ab ipſo ludicro extemplo Rhium profectus eſt, ad indictum multo ante ſociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne cauſa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam eſſet. Sed ea omnia, vixdum induciarum

tempore circumacto, Ætoli turbavere, poſtquam & Attalum Æginam veniſſe, & Romanam claſſem ſtare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalara egerant de pace, primum queſti ſunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: poſtremo nagarunt dirimi bellum poſſe, niſi Meſſeniis Achæi Pylum redderent, Romanis reſtitueretur Atintania, Scerdilædo & Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori ſibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem ſe aut de pace audiſſe, aut inducias pepigiſſe*, dixit, *ſpem ullam habentem quieturos Ætolos; ſed ut omnes ſocios teſtes haberet, ſe pacis, illos belli cauſam quæſiſſe.* ita infecta pace concilium dimiſit, quatuor millibus armatorum relictis ad præſidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis. quas ſi adjeciſſet miſſæ nuper ad ſe claſſi Carthaginienſium, & ex Bithynia ab rege Pruſia venientibus navibus, ſtatuerat navali prœlio laceſſere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. ipſe ab eo concilio Argos regreſſus: jam enim Nemeorum appetebat tempus; quæ celebrari volebat præſentia ſua.

XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies feſtos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, claſſem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumque nobiliſſimæ fertilitatis effuſe vaſtavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, juſſis ſubſequi

peditibus, palatos paſſim per agros graveſque præda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Claſſis Romana, haudquaquam læta præda, Naupactum rediit. Philippo quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque, de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat; lætitiaque ingenti celebrati feſti dies: eo magis etiam, quod, populariter demto capitis inſigni, purpuraque, atque alio regio habitu, æquaverat ceteris ſe in ſpeciem: quo nihil gratius eſt civitatibus liberis. Præbuiſſetque haud dubiam eo facto ſpem libertatis, niſi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effeciſſet. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque: &, ſubmittendo in privatum faſtigium, quo minus conſpectus, eo ſolutior erat: & libertatem cum aliis vanam oſtendiſſet, totam in ſuam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, ſed vim etiam flagitiis adhibebat: periculoſumque & viris & parentibus erat, moram incommoda ſeveritate libidini regiæ feciſſe. uni etiam principi Achæorum Arato ademta uxor nomine Polycratia, ac ſpe regiarum nuptiarum in Macedoniam aſportata fuerat. Per hæc flagitia ſollemni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas eſt profectus, ad præſidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum ſumma imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere: & Eleorum accenſi odio, quod a ceteris Achæis diſſentirent: & infenſi Ætolis, quos Ro-

manum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis, conjuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Eleum agrum ab Dymæo dirimit.

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus; qui, obequitando portis, promtum ad excursionos genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, &, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex: dein, contracto jam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, cum urgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus cum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est, & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, cum pedes inter equites coactus esset prœlium inire. dein, cum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit: quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam au-

dierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo ſtatim terrore adveniens cepit: compenſaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivoſque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quendam, corrupto arcis præſidiique præfecto, Lychnidum cepiſſe: tenere & Daſſaretiorum quoſdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omiſſo igitur Achaico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum cum Menippo & Polyphanta ducibus ad præſidium ſociorum, profectus ab Dymis, per Achajam Bœotiamque & Eubœam, decimis caſtris Demetriadem in Theſſaliam pervenit.

XXXIII. Ibi alii, majorem afferentes tumultum, nuntii occurrunt: Dardanos, in Macedoniam effuſos, Oreſtidem jam tenere, ac deſcendiſſe in Argeſtæum campum: famamque inter barbaros celebrem eſſe, Philippum occiſum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præfregit. id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat inſigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Poſt profectionem ex Achaja regis, Sulpicius, Æginam claſſe profectus, cum Attolo ſeſe conjunxit. Achæi cum Ætolis Eleiſque haud procul Meſſene proſperam pugnam fecerunt. Attalus rex & P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quinctius Criſpinus conſul,

dictatore comitiorum ludorumque faciendorum caussa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memorando prœlio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit, quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, & in quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & in insequens lustrum vovit. Ceterum, cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi; & ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset; *cum toto eo bello damnosa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimia cupiditate conferendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos esse. ceterum Deos immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.*

XXXIV. Cum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quærebatur. & virum quidem eum egregium ducebant, sed promtiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato & prudenti viro adjuncto collega cense-

bant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus. quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migraret, & per multos annos & urbe & omni cœtu careret hominum. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa, præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius & P. Licinius censores eum tonderi, & squalorem deponere, & in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, cum fama ejus ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus præbuit, *indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret. eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate, is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. *Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito offerre: eodem honores pœnasque congeri. Si*

bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu, alterum crederent? Hæc taliaque arguentem & querentem castigabant Patres, *& M. Furium*, memorantes, *revocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse. Ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam esse.* annisi omnes, cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. & C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, & præscíscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio

facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ autem nobiles inter eos erant, & acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat: &, *nihil opus esse reconciliatione*, ajebat. *acrius & intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul, acciperet; eique in annum imperium esset. & C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nuntiaverant, eum in Galliam transgressum: erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius & M. Ræcius ad rem inspiciendam

retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausæ hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus inauguratusque: & Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano & M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum & octo. minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello & C. Servilio. & plebejis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. & tria signa ad Cereris iidem dederunt: & Jovis epulum fuit ludorum causa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero & M. Livius iterum. qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita & peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia; duas C. Terentius

in Etruria; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum & Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Vejis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nuntiata; Minturnis ædem Jovis & lucum Maricæ; item Atellæ murum & portam de cœlo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. & Capuæ lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero haruspices, ex Etruria acciti, fœdum ac turpe prodigium dicere. extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ, per urbem euntes, carmen canerent. Id cum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio poeta carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ. prodigiumque id ad matronas pertinere, haruspices cum respondissent, donoque Di-

vam placandam esse; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romana, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque & caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves feminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ: post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur. tum septem & viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique. A porta Jugario vico in forum venere. in foro pompa constitit; &, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque ædem Junonis Reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, & simulacra cupressea in ædem illata.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites coge-

bant. quibus recuſantibus, edixere in diem certam, ut, quo quiſque jure vacationem haberet, ad ſenatum deferret. Ea die hi populi ad ſenatum venerunt: Oſtienſis, Alſienſis, Antias, Anxuras, Minturnenſis, Sinueſſanus, & ab ſupero mari Senenſis. Cum vacationes ſuas quiſque populus recitaret; nullius, cum in Italia hoſtis eſſet, præter Antiatem Oſtienſemque, vacatio obſervata eſt: & earum coloniarum juniores jurejurando adacti, ſupra dies triginta non pernoctaturos ſe eſſe extra mœnia coloniæ ſuæ, donec hoſtis in Italia eſſet. Cum omnes cenſerent, primo quoque tempore conſulibus eundum ad bellum, (nam & Haſdrubali occurrendum eſſe deſcendenti ab Alpibus, ne Gallos Ciſalpinos, neve Etruriam, erectam in ſpem rerum novarum, ſollicitaret: & Hannibalem ſuo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire poſſet) Livius cunctabatur, parum fidens ſuarum provinciarum exercitibus: collegam ex duabus conſularibus egregiis exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præeſſet, electionem habere. intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad ſigna. Senatus liberam poteſtatem conſulibus fecit, & ſupplendi unde vellent, & eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, & ex provinciis, quos e republica cenſerent eſſe, traducendi. Ea omnia cum ſumma concordia conſulum acta. Volones in undevicesimam & viceſimam legiones ſcripti. Magni roboris auxilia ex Hiſpania quoque a P. Scipione M. Livio miſſa quidam ad id bellum auctores ſunt:

octo millia Hispanorum Gallorumque, & duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus adduxisse: & sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia allatæ ab L. Porcio prætore: *Hasdrubalem movisse ex hibernis, & jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coegerunt, ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis: quod, etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Ceterum Hasdrubali & sua & aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes; sed etiam secutæ sunt ad bellum. & cum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transi-

bat ingenia. Invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. & primo ignari, quo Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, & pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse: duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio & opibus certare. hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio impediit; sed Hannibalem post famam transitus ejus, tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat: quippe reputantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam, ab Trebia victor regressus, tentasset.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades; simul, cum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse. cum in Italia ad*

Trasimenum & Cannas præcipitasset Romana res, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea, quam in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset multa, secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisse: & ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, & unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum. Terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret*, respondisse: *Ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum.* Cum quæreretur, quæ caussa festinandi esset? *Aut ex hoste egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam.* Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus, C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habe-

bat. Itaque, ne cum duobus exercitibus ſimul confligeret, Hannibal nocte caſtra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios conceſſit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hoſtilius, Capuam petens, obvius ad Venuſiam fit conſuli Claudio. Ibi ex utroque exercitù electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus conſul adverſus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hoſtilius Capuam ducere juſſus, ut Q. Fulvio proconſuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præſidiis agri Brutti habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, ſpe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defeciſſent. eodém a Venuſia conſul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille fere & quingentos paſſus caſtra ab hoſte locat. Grumenti mœnibus prope injunctum videbatur Pœnorum vallum. quingenti paſſus intererant. Caſtra Punica ac Romana inter jacebat campus; colles imminebant nudi ſiniſtro lateri Carthaginienſium, dextro Romanorum, neutris ſuſpecti, quod nihil ſilvæ neque ad inſidias latebrarum habebant. In medio campo ab ſtationibus procurſantes certamina, haud ſatis digna dictu, ſerebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hoſtem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem deſcendebat. Tum conſul, ingenio hoſtis uſus, quo minus in tam apertis collibus timeri inſidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum ſuperare, & in averſis vallibus

confidere jubet. tempus exſurgendi ex inſidiis, & aggrediendi hoſtem, Ti. Claudium Aſellum tribunum militum & P. Claudium præfectum ſociûm edocet, quos cum iis mittebat. Ipſe luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo poſt & ab Hannibale ſignum pugnæ propoſitum eſt: clamorque in caſtris ad arma diſcurrentium eſt ſublatus. inde eques pedeſque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hoſtes. Quos ubi effuſos conſul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculejo imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu poſſit, in hoſtem emittat. ita pecorum modo incompoſitos toto paſſim campo ſe fudiſſe, ut ſterni obterique, priuſquam inſtruantur, poſſint.

XLII. Nondum Hannibal e caſtris exierat, cum pugnantium clamorem audivit. itaque, excitus tumultu, raptim ad hoſtem copias agit. Jam primos occupaverat equeſter terror. peditum etiam prima legio & dextra ala prœlium inibant. incompoſiti hoſtes, ut quemque aut pediti, aut equiti caſus obtulit, ita conferunt manus. creſcit pugna ſubſidiis, & procurrentium ad certamen numero augetur: pugnanteſque (quod niſi in vetere exercitu, & duci veteri haud facile eſt) inter tumultum ac terrorem inſtruxiſſet Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a caſtris, injeciſſet. Inde pavor incuſſus, & fuga paſſim fieri cœpta eſt. minorque cædes fuit, quia propinquitas caſtrorum breviorem fugam perculſis fecit. Equi-

tes enim tergo inhærebant: in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem ademta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. postero die Pœnus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, & suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies. & Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere: frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi silentium in castris, & ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequi-

tur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. ſupra duo millia Pœnorum cæſa. Inde nocturnis montaniſque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præſidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum miſſus. Hannibal, copiis ejus ad ſuas addidis, Venuſiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canuſium procedit. Nunquam Nero veſtigiis hoſtis abſtiterat: & Q. Fulvium, cum Metapontum ipſe proficiſceretur, in Lucanos, ne regio ea ſine præſidio eſſet, arceſſierat.

XLIII. Inter hæc ab Haſdrubale, poſtquam a Placentiæ obſidione abſceſſit, quatuor Galli equites, duo Numidæ, cum literis ad Hannibalem miſſi, cum per medios hoſtes totam ferme longitudinem Italiæ emenſi eſſent, dum Metapontum cedentem Hannibalem ſequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes reſponſis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, literas ſe ab Haſdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, ſicut erant, ſignatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium conſulem traduntur. duæ ſimul turmæ Samnitium præſidii cauſa miſſæ. qui ubi ad conſulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem ſunt, & ex captivis percontatio facta; tum Claudius, non id tempus eſſe reipublicæ ratus, quo conſiliis ordinariis provinciæ ſuæ quiſque finibus per exercitus

ſuos cum hoſte deſtinato ab ſenatu bellum gereret: audendum aliquid improviſum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hoſtes, terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Haſdrubalis Romam ad ſenatum miſſis, ſimul & ipſe Patres conſcriptos, quid pararet, edocet, ut, cum in Umbria ſe occurſurum Haſdrubal fratri ſcribat, legionem a Capua Romam arceſſant; delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hoſti opponant. Hæc ſenatui ſcripta. Præmiſſi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibuſque commeatus paratos militi ad veſcendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum feſſis copia eſſet. Ipſe de toto exercitu civium ſociorumque, quod roboris erat, delegit, ſex millia peditum, mille equites: pronuntiat, occupare ſe in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præſidium velle; ut ad iter parati omnes eſſent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et conſul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui caſtris præeſſet.

XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum caſtra Punica objecta Romanis mœnibus portiſque fuerant. neque ſatis conſtabat animis, tam audax iter conſulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius eſt) ex eventu famam habiturum. *Caſtra prope Hannibalem hoſtem relicta ſine duce cum exercitu, cui*

detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; & consulem in Lucanos ostendisse iter, cum Picenum & Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? & aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. quippe & Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania & concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse. quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in saltu impedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset,

paucis milites alloquitur. Negat *ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copiæ fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie (nam, ne ante audiretur, daturum operam) alterum consulem & alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, & parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.* Et, Hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota & preces & laudes ibant: illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant: in illorum armis dextrisque suam liberûmque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset: damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent: ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque, & offerre, & fatigare precibus, ut, quæ ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent. be-

nigne omnia cumulata dare. Modeſtia certare milites, ne quid ultra uſum neceſſarium ſumerent: nihil morari, nec ab ſignis abſiſtere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix, quod ſatis ad naturale deſiderium corporum eſſet, quieti dare. Et ad collegam præmiſſi erant, qui nuntiarent adventum, percontarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire ſeſe vellet, iiſdem an aliis conſidere caſtris. Nocte clam ingredi melius viſum eſt.

XLVI. Teſſera per caſtra ab Livio conſule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari caſtra opus eſſe, ne hoſtis adventum alterius conſulis ſentiret: & coarctatio plurium in anguſto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, ſecum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipſo itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus ſeſe ultro & veteribus militibus perfunctis jam militia, & juvenibus, quos certatim nomina dantes, ſi quorum corporis ſpecies roburque virium aptum militiæ videbatur, conſcripſerat. Ad Senam caſtra alterius conſulis erant: & quingentos inde ferme paſſus Haſdrubal aberat. Itaque cum jam appropinquaret, tectus montibus ſubſtitit Nero, ne ante noctem caſtra ingrederetur. Silentio ingreſſi, ab ſui quiſque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum ſumma omnium lætitia hoſpitaliter excipiuntur. Poſtero die conſilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor affuit. Caſtra juncta conſulum caſtris habebat: & ante adventum eorum, per loca

alta ducendo exercitum, cum modo inſideret anguſtos ſaltus, ut tranſitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hoſtem omnibus artibus belli fuerat. is tum in conſilio aderat. Multorum eo inclinant ſententiæ, ut, dum feſſum via ac vigiliis reficeret militem Nero, ſimul & ad noſcendum hoſtem paucos ſibi ſumeret dies, tempus pugnæ differretur. Nero non ſuadere modo, ſed ſumma ope orare inſtitit, *ne conſilium ſuum, quod tutum celeritas feciſſet, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus eſſet) velut torpentem Hannibalem, nec caſtra ſua ſine duce relicta aggredi, nec ad ſequendum ſe iter intendiſſe. antequam ſe moveat, deleri exercitum Haſdrubalis poſſe, redireque in Apuliam. Qui prolatando ſpatium hoſti det, eum & illa caſtra prodere Hannibali, & aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Haſdrubali conjungatur. Extemplo ſignum dandum, & exeundum in aciem: abutendumque errore hoſtium abſentium præſentiumque; dum neque illi ſciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validioribus rem eſſe.* Conſilio dimiſſo, ſignum pugnæ proponitur, confeſtimque in aciem procedunt.

XLVII. Jam hoſtes ante caſtra inſtructi ſtabant. moram pugnæ attulit, quod Haſdrubal, provectus ante ſigna cum paucis equitibus, ſcuta vetera hoſtium notavit, quæ ante non viderat, & ſtrigoſiores equos. multitudo quoque major ſolita viſa eſt. Suſpicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac miſit ad flumen, unde aquabantur; ubi & excipi aliqui poſſent, & notari oculis, ſi qui

forte aduſtioris coloris, ut ex recenti via, eſſent: ſimul circumvehi procul caſtra jubet ſpecularique, num auctum aliqua parte ſit vallum; & ut attendant, ſemel biſne ſignum canat in caſtris. Ea cum ordine omnia relata eſſent, caſtra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, ſicut ante adventum conſulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem aſſuetumque Romano hoſti movit, quod ſemel in prætoriis caſtris ſignum, bis in conſularibus referebant ceciniſſe. duos profecto conſules eſſe, &, quonam modo alter ab Hannibale abſceſſiſſet, cura angebat. Minime id, quod erat, ſuſpicari poterat, tantæ rei fruſtratione Hannibalem eluſum, ut, ubi dux, ubi exercitus eſſet, cum quo caſtra collata haberet, ignoraret. Profecto haud mediocri clade abſterritum inſequi non auſum. magnopere vereri, ne perditis rebus ſerum ipſe auxilium veniſſet: Romaniſque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hiſpania, eſſet. interdum, literas ſuas ad eum non perveniſſe, credere: interceptiſque iis, conſulem ad ſeſe opprimendum acceleraſſe. His anxius curis, exſtinctis ignibus, vigilia prima dato ſigno, ut taciti vaſa colligerent, ſigna ferri juſſit. In trepidatione & nocturno tumultu duces parum intente aſſervati, alter in deſtinatis jam ante animo latebris ſubſedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita deſertum a ducibus agmen primo per agros palatur; feſſique aliquot ſomno ac vigiliis ſternunt corpora paſſim, atque infrequentia relin-

quunt ſigna. Haſdrubal, dum lux viam oſtenderet, ripa fluminis ſigna ferri jubet : & per tortuoſi amnis ſinus flexuſque errorem volvens haud multum proceſſit, ubi prima lux tranſitum opportunum oſtendiſſet, tranſiturus. ſed cum, quantum mare abſcedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo ſpatium dedit ad inſequendum ſeſe hoſti.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde aſſecutus cum levi armatura. Qui cum feſſum agmen carperent ab omni parte incurſarentque, & jam, omiſſo itinere, quod fugæ ſimile erat, caſtra metari Pœnus in tumulo ſuper fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, ſed ad conferendum extemplo prœlium inſtructis armatiſque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies eſt, Claudius dextro in cornu, Livius ab ſiniſtro pugnam inſtruit : media acies prætori tuenda datur. Haſdrubal, omiſſa munitione caſtrorum, poſtquam pugnandum vidit, in prima acie ante ſigna elephantos collocat. circa eos lævo in cornu adverſus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoſte timeri eos credebat. ipſe dextrum cornu adverſus M. Livium ſibi atque Hiſpanis (& ibi maxime in vetere milite ſpem habebat) ſumſit. Ligures in medio poſt elephantos poſiti; ſed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hiſpani tenebant, cum ſiniſtro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prœlium eminens

cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrinque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, & Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, & jam signa moverant loco: deinde crescente certamine & clamore, impotentius jam regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum essent; haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit. &, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, cum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque: & ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: &, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma

humeris geſtabant. Et jam diei medium erat, ſitiſque & calor hiantes cædendos capiendoſque affatim præbebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipſis rectoribus, quam ab hoſte, interfecti. fabrile ſcalprum cum malleo habebant: id, ubi ſævire belluæ ac ruere in ſuos cœperant, magiſter inter aures poſitum, ipſo in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi ſpem viciſſent. primuſque id Haſdrubal inſtituerat, dux cum ſæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, ſuſtinuit: ille feſſos abnuenteſque tædio & labore, nunc precando, nunc caſtigando, accendit: ille fugientes revocavit, omiſſamque pugnam aliquot locis reſtituit. poſtremo, cum haud dubie fortuna hoſtium eſſet, ne ſupereſſet tanto exercitui ſuum nomen ſecuto, concitato equo ſe in cohortem Romanam immiſit. Ibi, ut patre Hamilcare & Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello una acie tantum hoſtium interfectum eſt, redditaque æqua Cannenſi clades, vel ducis, vel exercitus interitu, videbatur. Quinquaginta ſex millia hoſtium occiſa: capta quinque millia & quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hoſtes erant, ſupra quatuor millia capitum recepta. id ſolatii fuit pro

amiſſis eo prœlio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum ſociorumque occiſa. Adeoque etiam victores ſanguinis cædiſque ceperat ſatietas, ut poſtero die, cum eſſet nuntiatum Livio conſuli, Gallos Ciſalpinos Ligureſque, qui aut prœlio non affuiſſent, aut inter cædem effugiſſent, uno agmine abire ſine certo duce, ſine ſignis, ſine ordine ullo, aut imperio; poſſe, ſi una equitum ala mittatur, omnes deleri; *Superſint*, inquit, *aliqui nuntii, & hoſtium cladis, & noſtræ virtutis.*

L. Nero ea nocte, quæ ſecuta eſt pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die ſexto ad ſtativa ſua, atque ad hoſtem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo præceſſerat nuntius, lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio eſſent, celebratum eſt. Nam Romæ neuter animi habitus ſatis dici enarrarique poteſt; nec quo incerta exſpectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium conſulem profectum fama attulit, ab orto ſole ad occidentem, aut ſenator quiſquam a curia atque ab magiſtratibus abſceſſit, aut populus e foro. Matronæ, quia nihil in ipſis opis erat, in preces obteſtationeſque verſæ, per omnia delubra vagæ, ſuppliciis votiſque fatigare Deos. tam ſollicitæ ac ſuſpenſæ civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienſes equites in caſtra, quæ in faucibus Umbriæ oppoſita erant, ve-

nisse ex prœlio, nuntiantes cæsos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut majus lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuntius non posset, traheretur que a percontantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literæ recitarentur. tandem submoti & coerciti a magistratibus: dispensarique lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literæ recitatæ sunt; &, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve literas audissent.

LI. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. tum enimvero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt; cum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percontarentur: & ut quisque audierat, exercitum hostium imperatorem-

que occiſum, legiones Romanas incolumes, ſalvos conſules eſſe, extemplo aliis porro impertiebant gaudium ſuum. Cum ægre in curiam perventum eſſet, multo ægrius ſubmota turba, ne Patribus miſceretur, literæ in ſenatu recitatæ ſunt. inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipſe planius omnia, quæ acta erant, expoſuit cum ingenti aſſenſu, poſtremo etiam clamore univerſæ concionis, cum vix gaudium animis caperent. Diſcurſum inde ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberiſque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius & C. Claudius conſules, incolumi exercitu, ducem hoſtium legioneſque occidiſſent, ſupplicationem in triduum decrevit. eam ſupplicationem C. Hoſtilius prætor pro concione edixit, celebrataque a viris feminiſque eſt. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere: cum matronæ ampliſſima veſte cum liberis, perinde ac ſi debellatum foret, omni ſolutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde, haud ſecus quam in pace, res inter ſe contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum ſolvendo, auderent. C. Claudius conſul cum in caſtra rediſſet, caput Haſdrubalis, quod ſervatum cum cura attulerat, projici ante hoſtium ſtationes, captivoſque Afros vinctos, ut erant, oſtendi, duos etiam ex iis ſolutos ire ad Hannibalem,

& expromere, quæ acta eſſent, juſſit. Hannibal, tanto ſimul publico familiarique ictus luctu, *agnoſcere ſe fortunam Carthaginis*, fertur dixiſſe: caſtriſque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffuſa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, & Metapontinos, civitatem univerſam, excitos ſedibus ſuis, & Lucanorum qui ſuæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

